

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ**

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. К. Д. УШИНСЬКОГО »**

На правах рукопису

КУЛАЧИНСЬКИЙ Микола Миколайович

УДК 323.28 (048)

**ПАРЛАМЕНТАРИЗМ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: ФАКТОРИ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

23.00.02 - політичні інститути і процеси

ДИ С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник -

**доктор політичних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна**

Одеса – 2012

ЗМІСТ

1. ВСТУП.....	3
2. РОЗДІЛ І. ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА ВЛАДИ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні британського парламентаризму.....	9
1.2. Сучасні теоретико-методологічні підходи у дослідженні британського парламентаризму.....	29
1.3. Парламентська система Великобританії: еволюція, поняття, сутність.....	45
Висновки до розділу І.....	58
2. РОЗДІЛ ІІ. МОДЕРНІЗАЦІЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.....	62
2.1. Особливості партійної системи Великобританії.....	62
2.2. Ідеологічна трансформація політичних партій Великобританії і її вплив на демократичні політичні процеси.....	85
2.3. «Малі» партії у політичній системі Великобританії.....	95
Висновки до розділу ІІ.....	118
3. РОЗДІЛ ІІІ. РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ.....	121
3.1. Становлення та розвиток сучасної української партійно – політичної системи.....	121
3.2. Бікамералізм в українському політичному дискурсі.....	157
Висновки до розділу ІІІ.....	173
4. ВИСНОВКИ.....	176
5. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	181

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вибір шляху до побудови демократичної держави, створенню громадянського суспільства припускає визначення пріоритетів і принципів побудови ефективної представницької системи, стабільного партійно-політичного механізму. Саме цим зумовлена необхідність критичного осмислення британського політичного досвіду та креативного використання його у побудові сучасної української демократії.

Це робить правомірним звертання до політичного минулого, сьогодення та й, мабуть, до майбутнього Сполученого Королівства, тому що саме британська представницька система традиційно асоціюється з політичною стабільністю. Саме на Британських островах зародилася сучасна демократія. Тут були створені характерні для неї елементи державного устрою, у тому числі парламентаризм.

На початку ХХІ ст. політична система Сполученого Королівства опинилася перед необхідністю пристосовуватися до вимог національного розвитку в умовах двоєдиного процесу глобалізації та регіоналізації, розмивання національного суверенітету й уповільненої динаміки європейської інтеграції Великої Британії. У результаті цього розпочався процес модернізації британської партійно-політичної системи, дослідження якої є актуальним для сучасної України, що прагне спрямувати свій державний розвиток у демократичне русло. Тому виникла нагальна потреба критично-позитивного переосмислення зарубіжного досвіду державно-правового регулювання. Сам же український парламентаризм, хоча й має давнє історичне коріння, проте, у досить молодій «державній незалежності» має потребу в пізнанні досвіду демократичних країн Європи, адже сьогодні він формується під впливом ідей, вироблених, насамперед, європейською політичною думкою.

У зв'язку із цим, накопичені британським парламентом теоретичні доктрини представницької системи, практика парламентських процедур, найбагатший досвід ведення публічних дебатів і дискусій винятково важливі

для українців, тому що британський парламент демонструє здатність впливати на хід подій, суспільну думку, політику уряду, і ця його роль із усією очевидністю проявляється в моменти гострих соціальних і політичних криз, з яких сучасній Україні необхідно в найближчий час вийти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках наукової теми «Соціально-політичні й правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2009-2014 рр.), що розробляє кафедра політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, одним із виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження зумовлюється актуальністю та ступенем розробленості даної теми та полягає у визначенні сутності, факторів розвитку британського парламентаризму. Для досягнення даної мети були поставлені наступні **задачі**:

- теоретично осмислити та проаналізувати наукові досягнення британських, американських, російських та українських вчених щодо етапів формування британського парламенту, його партійно-політичної системи та суттєвих змін у цій системі, що спостерігаються останнім часом на фоні трансформації британських партій, які сьогодні представляють парламентську владу;

- дослідити та визначити сучасні методологічні підходи провідних зарубіжних та українських вчених у питаннях становлення, розвитку та певних еволюційних змін британського парламентаризму, охопленого рамками часу;

- розглянути парламентську систему Великобританії з урахуванням еволюції понять та її сутності;

- визначити особливості партійної системи Великобританії;

- охарактеризувати ідеологічну трансформацію політичних партій Великобританії та її вплив на демократичні політичні процеси;

- дослідити роль «малих» партій у політичній системі Великобританії;

– проаналізувати становлення та розвиток сучасної української партійно-політичної системи;

–обґрунтувати політичну оцінку ідеї українського бікамералізму з точки зору її прихильників та противників, враховуючи при цьому британський політичний досвід існування двопалатної системи.

Об'єктом дослідження виступає партійно-політична система Великобританії в процесі її модернізації.

Предметом дослідження – парламентаризм в Великобританії та перспективи його подальшого розвитку.

Методи дослідження. В основу дисертації покладений системний підхід, який дав можливість розглянути феномен британського парламентаризму цілісно та всебічно, у взаємозв'язках із різними чинниками політичного та соціального процесу. Для розкриття сутності теми також використовуються принципи теоретичного та емпіричного аналізу, кількісний і статистичний методи. У зв'язку з дослідженням багатоаспектності партійно-політичної системи застосовуються методи синтезу й узагальнення інформації, під час аналізу теоретичних аспектів теми – компаративістський метод.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень факторів та перспектив розвитку парламентаризму у Великобританії. У результаті дослідження було отримано результати, що мають наукову новизну.

Уперше:

визначені критерії, що дозволяють відмежовувати представницькі системи середньовіччя й нового часу, систему парламентського представництва від органів станово-корпоративного представництва: повна й остаточна інституціоналізація парламенту в рамках політичної системи як представницький орган законодавчої влади, тобто узаконене визначення його місця, кола повноважень, співвідношення з іншими владними органами; створення відповідного механізму формування парламенту: розподілу

виборчих округів та їхніх квот на виборах депутатів, формування електорату та ін.;

аргументовано, що у партійно-політичній системі Великобританії відбуваються певні зміни у конфігурації британської спільноти, тобто провідні партії країни як складові частини цієї системи перестали асоціюватися з певними соціальними класами, національними прошарками суспільства, а стали орієнтуватися на більш широку коаліцію мультикультурного прошарку населення країни, яка не так вже тісно пов'язана між собою певними інтересами та цінностями. Такі політичні парадигми як праві та ліві, англійці – не англійці втратили сенс. Проблеми децентралізації державної влади, європейської інтеграції, захист навколишнього середовища, відстоювання прав національних та сексуальних меншин додали партійній конкуренції нові виміри;

доведено, що донедавна домінуюча мажоритарна модель демократії (вестмінстерська), яка є невід'ємною частиною партійно-політичної системи Британії, в останні 7 років (після 2005 р.) за окремими параметрами поступилася плюралістичній (консенсусній), тобто у своїх підрівнях партійно-політична система Великобританії перейшла від двопартійної до багатопартійної, а на загальнонаціональному – до системи двох з половиною партій.

Удосконалено:

класифікацію політичних партій Великобританії. Так, категорії «масова» найбільше відповідає Лейбористська партія, що має найбільш яскраво виражений класовий характер і виникла з ініціативи знизу. Категорії «кадрова» найбільш відповідає Консервативна партія, яка будувалася зверху вниз. Партія ліберальних демократів за своїм внутрішнім устроєм зайняла проміжну позицію.

Отримало подальший розвиток:

положення про те, що біпартійна система Великобританії втрачає свій стабільний статус. Втрата стійкої позиції головного політичного гравця серед

провідних партій (лейбористів та консерваторів) змінила їх погляди на коаліційний характер правління, який сьогодні простежується у сучасному британському парламенті. Стрімке прагнення провідних партій інкорпорувати у свої політичні програми все більш зростаючу суму суспільних інтересів призвело їх до надмірної дифузійності та втрати більш чітких політичних орієнтирів, узяття на себе суперечливих зобов'язань, які неможливо реалізувати на практиці. Таким чином, дані партії сьогодні лише частково виконують свої зобов'язання, а в майбутньому це може привести врешті-решт до провалу всієї політичної лінії партії.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, представлена робота демонструє політичну роль інституту парламентаризму, взаємовплив діяльності влади, а тому її результати можуть бути використані у діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій.

Положення й висновки дисертації будуть корисними для подальшого теоретичного дослідження проблем сучасного парламентаризму, прогностичного оцінювання розвитку даного явища.

Також основні положення роботи можуть бути використані у вищих навчальних закладах при підготовці лекційних курсів, проведенні семінарських і практичних занять з політології, історії держави й права зарубіжних країн, історії політичних і правових учінь, а також при підготовці спецкурсів відносно проблем парламентаризму, партіології, політичних інститутів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та пропозиції роботи було апробовано на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях: «На перехрестях світової науки. Вікно в європейську науку присвячене 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля» (Чернівці, травень 2006 р.), «Проблеми політико-правового забезпечення Євроатлантичної інтеграції України» (Одеса, листопад 2007 р.), «Політико-правові проблеми конституційної реформи

України» (Одеса, жовтень, 2008 р.), «Підприємництво на шляху Євроінтеграції» (Одеса, листопад, 2008 р.), «Проблеми сучасного управління: економічні, екологічні, політико-правові, історичні, ментальні аспекти» (Одеса, листопад 2011 р.) та ін.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових публікацій, 3 з яких надруковані у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук.

Структура дисертації зумовлена специфікою проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, перший і другий містить по три підрозділи, третій – два підрозділи, та висновків. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок. Список використаних джерел містить 181 найменувань (18 сторінок).

РОЗДІЛ І.

ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА ВЛАДИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ПОЛІТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні британського парламентаризму.

Наукова думка, стосовно дослідження британського парламентаризму, з'являється лише на початку ХІХ століття. Саме в цьому столітті британський парламентаризм переживав свій найвищий пік розвитку, коли серед більшості британських дослідників даного періоду часу затвердилася національно - ліберальна (швидше за все вігська) точка зору. Так, завершена форма розвитку британського парламенту складається у вдалій розв'язці питання про взаємини законодавчої й виконавчої гілок влади. В рамках такого процесу розвитку речей, посилення дії парламенту відбувалося як наслідок цілого ряду прецедентів, шляхом встановлення принципу відповідального уряду, при якому вибір королем міністрів залежав від пануючої в палаті громад більшості.

Більшість англійських дослідників цього періоду (Х. Геллам [40], Ф. Пельгрев [50], П. Фрімен [35], потім В. Стеббс [60], Д. Грін [71] і багато інших) старанно намагалися підкріпити дане положення справ матеріалом рідкісних джерел і широко використали свої політичні концепції для прославлення політичного устрою Британії. Своє яскраве й завершене вираження вігська політична концепція знайшла в роботі єпископа В. Стеббса, у тритомній «Конституційній історії Англії з найдавніших часів до кінця XV ст.», що вперше вийшла у світ в середині 70-х рр. ХІХ ст.[60] Тому для характеристики всього вігського напрямку дослідження слід детально розглянути основні положення, які висунув В. Стеббс.

В подальшому саме робота В. Стеббса дуже вплинула на багатьох політиків, істориків, що займалися цими проблемами. Навіть сьогодні як прихильники, так і опоненти вігської концепції незмінно починають свої

дослідження з історії, політології, починаючи з роботи В. Стеббса, критикуючи його або погоджуючись з ним.

Першим і найважливішим джерелом розвитку англійської середньовічної держави й суспільства В. Стеббс уважав «германські основи» - суспільні відносини давніх германців, які, на його думку, заклали фундамент суспільного розвитку не лише англосаксів, але й інших германських народів Європи. Головною цінністю політичного устрою давніх германців В. Стеббс вважав наявність у них монархічної форми правління, обмеженої національними зборами й місцевими «народними» установами.

З одного боку, він вірно вказував про те, що ранній англійський парламент являв собою різновид станово-представницьких зборів, властивого для середньовічного суспільства. Поява подібного державного феномена була пов'язана в основному з ростом добробуту деяких прошарків суспільства й впливи міст [60, р. 160]. І, в той же час мислитель підкреслював, що унікальність появи англійського парламенту в тім, що він був не тільки становим представництвом, але й центром об'єднання стародавніх місцевих установ англосаксонського походження. Тому що ці установи носили, на його думку, «народний характер», та й парламент був народним [60, р. 162].

Ми ж зі своєї сторони підкреслимо, що середньовічний парламент представляли тоді лицарство, городяни й фригольдери, у той час як основна маса англійського народу була поза межами політичної участі в державних справах. Інша справа, що подібна концепція підкреслювала значимість державних установ, а саме парламенту у вікторіанській Англії і його історична традиційність повинна була підкреслювати виняткові властивості англійців як носіїв традиційної «волі».

В XIX - початку XX ст. більшість дослідників таких як Г. Трайл, Т. Маколей, Дж. Тревельян, Дж. Гіффорд [74, с. 11.] Дж. Адолфус [25], розглядали парламентську історію країни як безперервну боротьбу партій торі і вігів. На їхню думку, партії становили основу політичної системи, а їхня боротьба - це основа політичного життя країни. При цьому вігська

інтерпретація англійського парламентаризму пов'язана була в основному з обмеженням прав і зазіхань англійської корони на державні справи країни, у той час як торійська - засуджувала вігську олігархію й виправдовувала домагання монарха.

А тим часом наприкінці XIX на початку XX ст. у питаннях пов'язаних з політичною історією Англії в науковій думці Західної Європи й США виник новий напрямок, який донині має значний вплив. Представників цього напрямку в першу чергу поєднувало їхнє критичне відношення до вігських поглядів на цю проблему. Вони вважали, що концепція В. Стеббса, застаріла й не відповідала вимогам сучасної науки. Це був «критичний» напрямок, хоча критика вігської теорії в роботах його представників носила досить поверхневий і однобокий характер.

Критика концепції В. Стеббса його супротивниками йшла по двох основних напрямках. З одного боку, критикувалися методичні прийоми В. Стеббса: схематизм його широких узагальнень при відсутності рівноцінних досліджень по всім приватних питаннях, пов'язаним із загальною проблемою. З іншого боку, і це саме головне, В. Стеббса й взагалі вігських дослідників критикували за політичний романтизм, у якому минуле вони судили з точки зору «досягнень» вікторіанської епохи, в сенсі успіхів парламентаризму, вивчаючи в минулому лише те, що підготовлювало ці успіхи, та ігноруючи те, що суперечило вігській політичній доктрині.

Основоположником «критичного» напрямку в науковій думці країни, був відомий англійський дослідник Ф. В. Метланд, який один з перших виступив проти вігських політичних конструкцій наприкінці 80-х та 90-х рр. XIX ст.

Так, він неодноразово показував, що англійський парламент різко змінювався на різних стадіях свого існування й, помилково проводити пряму лінію від англосаксонського уїтенагемота до парламенту XIII ст., а тим більше до парламенту XVI ст. і до цього дня. Критикуючи улюблений вігський вислів про парламент як орган народної волі, Ф. Метланд

справедливо вказував на його феодальне а не народне походження й бачив у ньому не стільки результат еволюції вільних англосаксонських установ, скільки результат договірних відносин і феодального поземельного права, що остаточно склалося в Англії після нормандського завоювання [45, р. 79.].

У своїй праці Ф. Метланд руйнував концепцію В. Стеббса, облишаючи середньовічний парламент його ореола й, навпроти, піднімав політико-правову роль королівської влади, яка недооцінювалася вігськими дослідниками.

Найбільше яскраво й послідовно цю точку зору, так само як і критичні зауваження за адресою В. Стеббса, виразив уже в ХХ ст. англійський дослідник А. Поллард у своїй великій роботі «Еволюція парламенту», присвяченій історії цієї установи з ХІІІ до початку ХХ ст. А. Поллард набагато різкіше й відвертіше, ніж Ф. Метланд, критикував вігську концепцію історії парламенту. Він називав «міфами» ряд найважливіших положень В. Стеббса і його послідовників. Основні положення А. Полларда в принципі повторюють висновки Ф. Метланда, тільки в більше різкій формі. Так, наприклад, заперечуючи виборчий характер депутатів від графств і міст, А. Поллард прямо говорить, що вони призначалися шерифами [45, р. 45].

Всі істотні зауваження А. Полларда на наш погляд зводяться до ролі парламенту як органу класової гармонії нації під верховенством короля. Найбільш значними представниками «критичного» напрямку, крім згаданих вище, можна вважати французького дослідника Ш. Пти-Дютайя, що дав у свій час розгорнуту критику всіх найважливіших положень В. Стеббса [110, с. 24], і американського ж дослідника А. Макільвейна, що ще в 1910 р. висунув теорію про те, що середньовічний англійський парламент був по перевазі судовим органом, «вищим судом парламенту» [110, с. 11]. Суть даних суджень впливала й продовжує впливати на сучасних послідовників «критичної» школи, а також зводиться до того, що парламент розглядається, насамперед, як королівська рада, що могла засідати у вузькому складі, у більш розширеному - у присутності прелатів і баронів - або в ще більш широкому - з представництвом від громад, але завжди зберігав свою сутність королівської

ради, головну роль тут відігравали королівські чиновники, здебільшого експерти - законодавці. Головним у парламенті був не його представницький характер, а те, що він був вищою державною радою під керівництвом короля [74, р.17].

Цікавою подією для нас служить поява школи Л. Неміра, що знаменувала собою відхід від традиційних, по перевазі позитивістсько-описових методів історичного дослідження до праць, заснованих на міждисциплінарній методології, широкому використанні структурно-функціонального аналізу суспільних взаємин і стратифікаційного аналізу соціального складу суспільства. Нові методи прямо стосуються таких дисциплін як соціологія, політологія й психологія.

Хоча Л. Немір, як і вігські дослідники, вважав англійську політичну модель зразком і розділяв теорію англійської винятковості, концепція Л. Неміра представляла собою модернізацію традиційної торійської інтерпретації з характерним для неї осудом вігської олігархії й виправданням домагань англійського короля Георга III. Він заперечував існування партій і двопартійної системи до 1832 р. і отримав багато дивідендів у критиці збоку вігсько-ліберальної концепції, що панувала, і зображувала вігських політиків XVIII ст. як головних творців британського парламентаризму й демократії.

Істотним недоліком концепції на наш погляд Л. Неміра була спроба спростити політичну дійсність, звести політичну боротьбу в Англії XVIII ст. до зіткнення, головним чином, особистих амбіцій і честолюбства. Напроти, політики того часу керувалися певними ідеями й концепціями, які впливали на їхні конкретні дії. Л. Немір був близький до істини, відзначаючи відсутність принципових розбіжностей між торі і вігами, оскільки й ті, й інші визнавали підсумки революції 1688-1689 рр. і Ганноверську династію. Однак він помилявся у своєму безумовному запереченні існування політичних партій і партійних протиріч в 1815-1832 рр. [49, р. 37].

Вплив школи Л. Неміра на сучасну англійську наукову думку є безсумнівним. Він полягає у відмові від «лінійної» політичної історії, у якій

XVII - XVIII ст. були позбавлені історико-політичної самоцінності й, за справедливим висловом Дж. Перкіна, розглядався вченими лише як «ділянка з розсадою» для XIX ст. [52, р. 11]. Крім того, сучасні дослідники виявилися поставлені перед проблемою визначення сутності торі і вігів в XVIII ст., а також пошуку інших систем утворюючих елементів політичної структури Англії кінця XVII- початку XIX ст.

Для сучасної науково - політичної думки одною з основних проблем британської історії - становленню двопартійної системи наприкінці XVII - початку XIX ст. характерна консолідація позицій дослідників різних наукових напрямків.

Вже у працях сучасних дослідників була розпочата спроба виробити єдиний теоретичний критерій в оцінці політичної ролі, успіхів і невдач торі і вігів. Для цього вони активно використовують поняття «національного інтересу», що на їхню думку було сукупністю особистих і групових інтересів монарха, аристократії, торговельних і промислових кіл, покладених в основу державного курсу. Таким критерієм, наприклад, Н. Геш вважає здатність політичної еліти пристосовувати законодавство й політичні інститути Великобританії до мінливих економічних і соціальних реалій, тим самим запобігаючи суспільним конфліктам і революції [38, р. 71.]. Виходячи з цього критерію Н. Геш намагається провести грань між «старою догматичною системою XVIII ст. (яку, до речі, А. Д. Харві [41], Дж. Кеннон [29], Дж. Кларк [31], Й. Крісті [30] називають *ancient regime* - «старим порядком») і сучасною двопартійною системою Сполученого Королівства.

Одночасно сучасними дослідниками робляться спроби створити нову концепцію суспільно-політичного розвитку Англії в XVII-початку XIX ст. Дж. Кларк, що є представником - «ревізіоністів» і автор апологетичної інтерпретації британського політичного розвитку, поставив у центр подій георгіанської Англії не партійну, а релігійну історію. Поразки змов якобитів, які розчистили вігам шлях до влади, на думку автора, були випадковими. Він наполягав на тому, що традиційні політичні інститути, такі як монархія,

аристократія, англійська церква, однопартійне правління, протягом усього періоду демонстрували свою життєздатність і забезпечували стабільність політичної системи [32, р. 41]. Разом з тим ми ж думаємо, що автором були свідомо упущені дані, суперечні його концепції, у тому числі про значний вплив англійського радикалізму й зростання народних виступів в останній чверті XVIII ст. Його праці являють собою сміливу, хоча аж ніяк і не безперечну спробу дати відповідь на «виклик» Л. Неміра.

Отже, варто констатувати той факт, що в зарубіжній науковій думці дотепер залишаються невирішеними ряд проблем як загальнотеоретичних, так і окремих, у тому числі визначення сутності категорії парламентаризму, вичленення загальнотеоретичних закономірностей його генезису й еволюції, специфіки механізму переходу від парламентських угруповань торі і вігів до політичних партій консерваторів і лібералів, співвідношення сімейних, групових, локальних і партійно-політичних інтересів; ролі окремих аристократичних кланів, парламентських угруповань та їхніх коаліцій у процесі становлення британського парламентаризму.

У російській дореволюційній науці проблеми парламентаризму досить системно й повно розроблялися в працях таких відомих дореволюційних учених, як М. М. Ковалевський [85], М. І. Карєєв [83] та ін. Традиційно парламентська історія Англії розглядалася цими дослідниками крізь призму боротьби партій торі і вігів, факт наявності яких був для них аксіомою. Іншим положенням, яке отримало широке розповсюдження, було протиставлення партій торі і вігів за їх соціальною приналежністю. Генеральна лінія розвитку політичної системи Великої Британії того часу визначалася через соціальний антагонізм, виражений у протистоянні торі, як представників землевласницької аристократії, вігам, що виражали інтереси грошової знаті й частини старої аристократії. Порівняльний аналіз наукових праць дореволюційних дослідників дає досить повну інформацію про особливості європейського (насамперед британського) парламентаризму, що сформувався до початку XX ст. Разом з тим слід зазначити, що істотним недоліком праць

вищевказаних авторів є механічне перенесення характерних рис вестмінстерської парламентської моделі (двопартійна система, залежність уряду від парламентської більшості, чередування правлячих партій та ін.) на більш ранній період.

У своїх роботах М. М. Ковалевський намагався дати нову концепцію еволюції англійської держави й висловив при цьому ряд досить вірних на наш погляд думок. Чітко відокремлюючи станову монархію від абсолютизму, з одного боку, і більше ранніх форм держави - з іншого, він тим самим відводив їй певні хронологічні рамки. Залишаючись на базовій платформі ідеалістичних поглядів стосовно англійської державності замінив питання про розподіл земельної власності між різноманітними станами населення питанням про розподіл формального титулу власності, який в Англії вже в XIII ст. часто був фікцією в реальність інтенсивного процесу субінфеодалізації [85, с. 37.].

Спробу вийти за межі традиційної ліберальної концепції в питанні про англійську станову монархію зробив інший російський дослідник, М. І. Карєєв, у своїй популярній праці «Маєток-держави й станова монархія середніх віків» (1909). Не займаючись спеціально дослідженням цієї проблеми, М. Карєєв узагальнив у цій праці новітні висновки ліберальної наукової думки свого часу зробив з них деякі цікаві твердження. Зокрема, він - один з небагатьох дослідників - дав достатньо вірну оцінку соціальної природи англійського парламенту й станово-представницьких зборів взагалі, а також і станової монархії в цілому: «На станову монархію, які б форми вона не приймала, - пише він, - ми маємо право дивитися, як на своєрідну організацію політичного панування власницьких класів» [83, с. 34]. М. Карєєв також підкреслював, що й англійська палата громад у ранній політичній історії країни в жодному разі не може вважатися народним представницьким органом влади [83, с. 37].

Участь Великобританії в Першій і Другий світових війнах, боротьба з економічною кризою 1929 р. зажадали величезних витрат людських і

матеріальних ресурсів і остаточно підірвали «здоров'я» імперії. Сполучене Королівство змушене було не лише надати незалежність своїм колоніям, але й виявилось нездатним до проведення самостійного стратегічного курсу у післявоєнному біполярному світі, поділеному між двома наддержавами - СРСР і США. Таким чином, у першій половині ХХ ст. була підведена певна риса під цілою епохою, початок якій поклали перші морські завоювання Великої Британії й промисловий переворот, який відбувся ще у ХVІ столітті.

Серед політичних дослідників другої декади ХХ століття тривали старі суперечки між послідовниками школи В. Стеббса та її критиками. Представники цих напрямків фігурують уже під новими назвами - «корпоративістів» і «парламентаристів», але сутність їхніх розбіжностей дуже мало змінилася з початку ХХ ст. «Корпоративісти», вважають парламент станово-представницькими зборами й пов'язують його вивчення, у певній мірі, хоча й не завжди послідовно, з дослідженням соціальних і станових відносин ранньої політичної історії Англії. «Парламентаристи» же вбачать у парламенті лише деяке розширення королівської ради, що, на їхню думку, довгий час була центром і сутністю парламенту, і, недооцінюючи політичну роль станів у парламенті, зосереджують свою увагу на розвитку ідей та інститутів, майже не пов'язуючи їхню історію з життям сучасного їм суспільства. Аж до кінця 30-х рр. ХХ ст. пануюче положення в даній проблематиці займали «парламентаристи». Серед них, крім вже згаданого А. Макільвейна, найбільш відомі такі англійські дослідники як Г. Річардсон [136], Г. Сейлс [58] - автори ряду цікавих праць з різних питань англійської середньовічної держави й історії парламенту - а також американські історики Г. Плекнет [135] і Г. Хаскінс [42].

Характерно що, відступаючи від «парламентаристської» традиції, Г. Хаскінс в окремих місцях намагається вийти за рамки чистої політичної історії ідей і інститутів, пов'язуючи виникнення парламенту з феодалізмом, а розвиток представницької системи - з посиленням економічного впливу городян і лицарства. Природно, що при такому в загальному та й

ідеалізованому розумінні феодалізму Г. Хаскінс не може розкрити феодальну сутність раннього парламенту, зводячи весь його розвиток до поступового розширення принципу «згоди» [42, р. 67].

У науковій думці радянської епохи парламентаризм розглядалося як явище, характерне для капіталістичних держав і всевладдя, яке приховує, буржуазія. В умовах панування класового й формаційного підходу навряд чи можливо говорити про об'єктивні наукові вишукування сутності парламентської системи. Радянські мислителі розглядали становлення британського парламентаризму або у зв'язку з дослідженням інших, суміжних проблем (В. М. Лавровський [94], К. Н. Антонова [66], та ін.).

Більшість радянських мислителів і правознавців, справедливо відзначали олігархічний характер політичної системи Британії на межі XVIII - XIX ст., в якості процесу становлення британського парламентаризму і пов'язували, переважно, з діяльністю партії вігів. Такі автори, як Н. С. Крилова [87], М. А. Барг [61], визнавали об'єктивно прогресивний характер процесу формування парламентської системи Великобританії, яку розглядали як найдемократичнішу країну Західної Європи того часу й правомірно вказували те, що британському парламентаризмові були властиві безпринципність, дрібне політиканство парламентських фракцій у боротьбі за владу, цинізм і корумпованість англійського політичного життя.

Сучасний стан російського англознавства характеризується прагненням заповнити значні прогалини у вивченні соціально-політичної історії Англії (Т. Л. Лабутіна [92], М. М. Курієв, С. Б. Семенів, А. Б. Соколов, А. В. Чудінов [88] та ін.). У цілому, за винятком окремих зауважень у роботах загального характеру, слід зазначити відсутність фундаментальних досліджень стосовно парламентської історії ранньосередньовічної Англії, за винятком монографії Є. В. Гутнової [69].

Динаміка функціонування парламентського механізму, становлення й еволюція парламентських процедур, діяльність парламентських комітетів і комісій, становлення відповідального міністерства розглядаються в роботах

М. І. Левіної [95], С. Перегудова [105, 106], Ю. Г. Барлової [143], Н. Н. Яковлева [126].

Сьогодні представницька система правління, незважаючи на всі свої недоліки, є одною з найважливіших ознак демократії.

Англійський дослідник Р. Бріч виділяє три основних змісти цього поняття: 1) представництво як делегування повноважень; 2) представництво як «типовість», володіння типовими, середніми характеристиками якоїсь групи осіб; 3) представництво як символ [27, р. 67]. Парламент втілює в життя всі три змісти представництва. Депутати парламенту - це представники, делеговані народом за посередництвом рівних, таємних і прямих виборів. Парламент у цілому - представник нації як співтовариства громадян. Нарешті, він виступає одним з найважливіших демократичних символів.

Парламент - це ще й «організована в представництво суспільна думка», загальнонаціональний центр публічної політики. А. Кара-Мурза підкреслює, що «парламент - це спеціально оплачувана платниками податків «говорильня», де народжуються, випробовуються й затверджуються (або вибраковуються) нові суспільні ідеї. Парламент - це загальнонаціональна виставка розуму, ярмарок політичних наречених, що домагаються прихильності досить розбірливої дами - голосуючої громадськості. Парламент - найважливіший «актор» цивільного суспільства, що притягує й селекціонує політиків, яким належить бути досить амбіційними, щоб пропонувати себе суспільству, але й досить привабливими, щоб їх купили...» [119, с. 27].

Парламентська система тому, як правило, більш «сенсативно реагує» на зміну настроїв суспільства й, відображає розмаїтість інтересів суспільних груп, сприяє формуванню багатопартійності. При цьому будь-який парламент заслуговує поваги виборців настільки, наскільки його рішення поважає виконавча влада, тому що одна із ключових його функцій - вплив на виконавчу владу й контроль над нею. Ще відомий російський юрист початку ХХ ст. С. Котляревський, розвиваючи цю думку, відзначав, що «парламентаризм є режим обов'язкової політичної солідарності між урядом і

органом або органами, які зізнаються авторитетними виразниками народної думки» [122, с. 111]. Як вже відзначене, обрання депутатом законодавчого органа країни відкриває доступ у вищі ешелони влади, тому парламент - найважливіший інструмент рекрутування й політичної соціалізації еліти. Нарешті, парламент - це система де постійно ведуться переговори заради пошуку згоди.

Наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. багато дослідників продовжують демонструвати прихильність положенням класичної доктрини парламентаризму, створеної ще А. Дайсі у ХІХ ст., і фактично зводять аналіз правових наслідків парламентських реформ першої половини ХХ ст. до відтворення оцінених суджень, висловлених попередніми поколіннями вчених про винятково позитивний вплив здійснених перетворень [70]. Тим часом, реалії нового тисячоліття зобов'язують провести ревізію деяких сталих поглядів на діяльність парламенту і його фактичну роль у прийнятті державних рішень.

Першим провідним британським фахівцем, що приділяв значну увагу концептуальній стороні досліджень, був Роберт Маккензі. У своїй фундаментальній праці «Британські політичні партії» Р. Маккензі провів аналіз розподілу влади в Лейбористській і Консервативній партіях і дійшов висновку, що в обох організаціях головні важелі керування перебувають у руках лідерів і парламентських фракцій, а масові складових партій мають другорядне й супідрядне значення. Багато років ця робота була відправним пунктом для наступних дослідників. У той же час розвитку партійно-політичної системи Великобританії були присвячені поодинокі праці. У 1970-80-ті рр. тези Р. Маккензі були скоректовані й дороблені Річардом Роузом [171]. У частині критики мова йшла про заниження Р. Маккензі, з погляду Р. Роуза, ролі масових складових партій. Також він вважав, що головним критерієм влади є не формальне знаходження партії біля керма керування державою, а її здатність реалізовувати свою політику. Внеском Р. Роуза в британську політологію стала концепція «політичних партій», що діють у

рамках «електоральних партій» у якій розглядалася роль партій у формуванні й проведенні державної політики. Так, Р. Роуз дійшов висновку, про те, що британські партії задля отримання максимальної кількості прихильників з рядів електорату змушені йти на певний компроміс, і в той же час міжпартійні взаємини у Великобританії характеризуються культурою політичної непримиренності, відрізняються твердим стилем суперництва, у сфері державного керування. Однак, в цілому політична система країни характеризується певною міжпартійною згодою [171, с. 288].

До початку 1990-х років тональність більшості політологічних праць змінилася. Ще в 1986 р. у третьому виданні «Дослідження британської політики» окремий параграф був присвячений збоям у функціонуванні двопартійної системи й ставилося питання про її можливу трансформацію у трьох партійну. В 1991 р. відомі британські політологи Б. Джонс і Д. Кавана надрукували матеріал про зміни в партійній системі Сполученого Королівства і виділили це явище в окремий розділ. Про двопартійну систему Британії стали говорити як про стереотип, що відображає ситуацію з розподілом місць у парламенті, але який розходився з реальним поведженням електорату. Про заміну двопартійної системи на щось нове мови поки що не йшло, однак під двопартійною системою розумілася вже не стільки політична дуополія консерваторів і лейбористів, скільки перевага консерваторів і партій Альянсу (Ліберальна й Соціал-демократична партії) в одних районах країни, і лейбористів і Альянсу - в інших, тобто по суті прояв декількох моделей двопартійної системи. Також заперечувалася теза про загальнонаціональний характер британських партій на тлі того, що в Ольстері існувала своя своєрідна партійна система, а в Шотландії й Уельсі набирали чинність націоналістичні партії.

Вже період 1998-99 рр. відкрив новий етап у дослідженні партійно-політичної системи Великобританії. Задовго до цього офіційний щорічник державного бюро національної статистики, що дотепер характеризує партійно-політичну систему країни як двопартійну, почав приділяти увагу не

тільки ліберал-демократам, але на полях журналів сторінках різних статей почали приділяти увагу націоналістам Уельсу, Шотландії й партіям Північної Ірландії [61]. Починаючи з видання «Сполучене Королівство 2002» у розділах про Північну Ірландію, Шотландію й Уельс з'явився матеріал про електоральне представництво в цих регіонах, тобто фактично про регіональні партійно-політичні системи [61].

Даний політичний період у британській партійній системі висвітлював конституційні підвалини країни й неминуче загострював проблематику фрагментації британської партійно-політичної системи як наслідок регіоналізації, посилення федеративних, націоналістичних тенденцій. Визнаним авторитетом в області дослідження британського конституціоналізму є Віррон Богданор [131]. Питання про еволюції партійної системи країни перебуває у нерозривному зв'язку із проблемою ідентифікації британських націй. Якщо раніше домінувала точка зору про Великобританію як про однорідну державу, ігнорувалася своєрідність британського унітаризму, то потім англоцентрична версія британської історії зазнала критики. Для Нормана Дейвіса британська історія ні що інше, як тісне переплетення історії Англії, Ірландії, Шотландії й Уельсу [101, с. 578]. Нерідко робився висновок, що політичні процеси в країні, які відходять від центру неминуче приведуть до її дезінтеграції [101, с. 579]. Інші, визнаючи факт прихованої федералізації державного устрою країни, не вбачали в цьому небезпеки для її територіальної цілісності. Міф про «єдину і нероздільну» британську націю показує, як Британія сприймала себе в минулому, - писав Джеймс Мітчелл - Новий міф про особливість Шотландії спотворює реальність не менше, однак він однаково важливий у світлі своєї популярності [48, р. 161]. Сучасна Британія, вважає він, являє собою не унітарну, а багатонаціональну союзну державу, якій у доступному для огляду майбутньому розпад не загрожує [48, р. 162].

Очевидно, що в міру деформації конституційного устрою країни проблема само ідентифікації збільшувалася, виникло запитання про

перетворення Великобританії в багатонаціональну державу [48, р. 163]. Інтерпретація перспектив розвитку партійно-політичної системи країни прямо залежала від того, як різні автори бачили шляхи вирішення цієї проблеми. Цілісність системи в середньостроковій перспективі вже не представлялася безперечним політичним правилом, особливо для тих хто стояв на позиціях глибокої федералізації країни, а деякі з них уважали розпад британської єдності справою часу. Фактори, які довгий час поєднували підданих Британії - протестантизм, перевага британських інститутів влади, монархія, імперія, - перестали працювати. Д. Маркуенд прийшов до висновку, назвавши ідею «британскості» у її нинішньому виді анахронізмом [46, р. 111].

XX століття у британському політичному істеблішменті часто називають століттям консерваторів, які знаходилися при владі набагато довше за лейбористів. Незважаючи на це, кількість досліджень, присвячених властиво партії, небагато. Це пояснюється непрозорістю донедавна внутрішньої структури організації, її статичністю, що встоялася ще за часів Роберта Маккензі стереотипом, в якому масові ланки британських політичних партій виконують мінімальні функції й не мають великого значення. Ці подання були скоректовані істотно завдяки роботам М. Кенні [134], що проаналізували систему консервативних конференцій, а також П. Уїтлі й П. Сейда [139], які вивчали масову складову Лейбористської й Консервативної партій (в останньому випадку разом із Дж. Річардсоном [139]). Процедури обрання лідерів партій присвячена праця М. Паннета [55]. Емпіричний характер досліджень властивий авторам історії Консервативної партії – Р. Блейку й А. Кларку [26].

У британській політологічній літературі проблематика неоконсерватизму отримала всебічну розробку. Численність досліджень на цю тему змушує згадати лише тих з них, які, на наш погляд, мають ключовий характер. Автори ряду праць аналізують тетчеризм крізь призму співвідношення між трьома течіями в Консервативній партії: традиціоналістів, прагматиків і реформаторів. Характеристику тетчеризму як

змін зверху в ідеології Консервативної партії запропонували П. Уїтлі, П. Сейд і Д. Річардсон. На основі дослідження настроїв рядових консерваторів ними виділені три течії - традиціоналістів, індивідуалістів і прогресистів. Тетчеризм розцінюється як перехід партії від прогресистських ідей до індивідуалізму й традиціоналізму [139, р. 357]. Автори з критичних позицій висловлюють свою думку про те, що до початку 1990-х років політика тетчеризму привела до витиснення плюралістичних елементів британської демократії бюрократичною централізацією, що підсилилася при Джонові Мейджору.

П. Ріделл [49], Р. Скідельські [52], Х. Янг [57] наголошують на еклектичності ідейні основи тетчеризму [57, р. 117]. Останній вбачає в боротьбі М. Тетчер за владу прояв її особистих амбіцій та установку на «боротьбу зі світовим комунізмом». Ряд дослідників вивчає тетчеризм головним чином як економічну доктрину, серед них Вільям Кіган [37], С. Бріттан [131] та ін.

Зі своєї сторони критично налаштовані автори, наприклад, У. Хаттон [36], оцінюють спробу впровадження вільної ринкової моделі як спробу закріпити домінуючу роль фінансової сфери над «реальною економікою» [36, р. 215], інші - як модернізацію капіталізму в умовах постіндустріального суспільства за допомогою монетарних методів і твердої політики на ринку праці (Е. Гембл [28], С. Х., Б. Джессоп [133] та ін.

Інші дослідники оцінюють наслідки політики тетчеризму в першу чергу з погляду зміцнення й централізації державної влади. Якщо на початку 1980-х років С. Бір описував ситуацію послаблення державної влади у Великобританії, то через десятиліття С. Дженкінс поставив державі протилежний діагноз: невиправдана централізація влади за рахунок «демократії на місцях» [131, р.17]. Для С. Дженкінса зміна прем'єр-міністра в 1990 р. означала не більше не менше, як зміну стилю правління.

Із другої половини 1980-х років інтенсивна дискусія серед британських політологів розгорнулася стосовно питання відновлення ідеології

Лейбористської партії й тій сумі ідей, що пізніше, отримали назву «третій шлях», яка була взята на озброєння «новими лейбористами». Саме для них найбільш вдало підходила версія «третього шляху», яка підтримувалася працями Е. Гідденса [128, 129, 138].

Найбільш впливовими критиками правої версії «третього шляху» були Д. Маркуенд [39], А. Фінлейсон, Д. Грей, К. Хей [36] та ін. З концепцією «співучасті» і суспільного домену виступив У. Хаттон, яку згодом використав її при аналізі міжнародного становища Британії, а також Д. Плендер [46]. Про ідеології «нових лейбористів» як про відродження традицій лівого лібералізму писали М. Фріден [26], С. Бір [131], Е. Вінсент [130]. На традицію християнського соціалізму в британському лейборизмі вказував К. Брайант [20]. Багатомірний аналіз політичної ідеології «третього шляху» запропонували М. Кенні й М. Сміт [135]. Інтерпретації феномену глобалізації з погляду ідеологів різних версій «третього шляху» підтримуються в колективній монографії «На краю. Життя в умовах глобального капіталізму». Останнім часом концепції «третього шляху» і «нового лейборизму» не лише переосмислюються, але й піднімається питання про їх старіння і необхідність заміни [135, р. 121].

В ХХ столітті внутрішня структура провідних британських партій перетерпіла значні зміни. Кадрові, а потім квазі-масові партії перетворилися в «масові бюрократичні партії», орієнтовані на певну групу електорату. В останній третині даного століття вони, стаючи «партіями для всіх», трансформувалися в «електоральні професійні партії». Історія цієї еволюції не раз ставала об'єктом дослідження британських вчених. Ряд з них робить висновок про появу феномену «сучасної кадрової партії», що у своїй діяльності керується прийомами політичного маркетингу й не має потреби в постійному масовому членстві. Серед малих британських партій, крім регіональних, про які мова йшла вище, найбільшою увагою політологів справедливо користувалася Ліберальна партія, її взаємодія з лейбористами в 1970-ті рр., соціал-демократами в 1980-ті рр., і Об'єднана Партія ліберальних

демократів. На лівому фланзі британської політики предметом дослідження не раз ставав комуністичний рух.

Вивчення політичних систем і партій у вітчизняній політології отримала значний розвиток на рівні кандидатських і докторських дисертацій у відношенні до сучасної Росії й України. Існують окремі роботи з теорії політичних і партійно-політичних систем. У радянський і пострадянський час вивченням окремих аспектів партійно-політичної системи, її модернізації на прикладі Великобританії займалися Ол. А. Громико [68], Г.С. Остапенко [102], С. П. Перегудов [105] та ін.

Аналіз еволюції ліберальної й консервативної думки, інших напрямків політичної теорії, що містить концептуальні підходи, застосовні до вивчення сучасної історії провідних партій Великобританії, розпочатий у дослідженнях Т. А. Алексєєвої [140], К. С. Гаджієва [149], А. А. Галкіна, В. В. Согріна [174].

Теми змін у Консервативній партії й в ідеології британського консерватизму, політики урядів торі розробляли Ол. А. Громико [68], С. П. Перегудов [105], І. Д. Стрижева [117], В. Б. Студенцов [175], деяким підсумкам розвитку Великобританії в 1980-ті роки присвячений російський збірник статей Інституту міжнародної економіки та міжнародних відносин 1992 р. Глибоким комплексним дослідженням феномена тетчеризма з'явилася монографія С. П. Перегудова «Тетчер і тетчеризм» [105]. Політичні портрети Маргарет Тетчер надані в роботах В. Я. Деніскиної [150], А. М. Салміна [173], Джона Мейджора - В. І. Попова [169]. Про видатного учасника «неоконсервативної революції» Джеффри Хау писав Г. В. Колосов [153].

Еволюцію західноєвропейської соціал-демократії, включаючи британський лівоцентризм, вивчали Ол. А. Громико [68], А. Г. Мисливченко [164], М. А. Неймарк [98], М. І. Новінська [165], С. П. Перегудов [168]. Процеси організаційних, ідейних змін у Лейбористській партії, становлення й розвиток концепції «третього шляху», політика лейбористського уряду після виборів 1997 р. були предметом досліджень Ол. А. Громико [68], А. Кочеткова [154], Н. Н. Міліна [162], Ж. Ф. Осадчої [101], С. П. Перегудова

[104], Е. І. Удальцова [118]. Тему модернізації британської ідентичності на фоні федералістських тенденцій у державному устрої країни й фрагментації партійно-політичної системи піднімав М. А. Ліпкін [158]. Проблеми північно-ірландського врегулювання, партійній боротьбі в Ольстері присвячені праці М. Е. Орлової [100], Е. Ю. Полякової [108] та ін.

Крім двох найбільших політичних організацій Великобританії й питань міжпартійної боротьби у Північній Ірландії увага радянських і вітчизняних дослідників приділяли ліберали, соціал-демократи й Партія ліберальних демократів. Діяльність цих партій аналізували С. П. Перегудов [104], В. П. Фролов [119].

Сьогодні в Україні немає спеціалізованих праць, присвячених проблемам британського парламентаризму. Досить часто, політична складова Великобританії як правило розглядається епізодично і з точки зору користі її в процесі вітчизняного державотворення. І, в цьому сенсі цікавими є праці сучасного українського правознавця В.М. Шаповала у роботах «Британська конституція: політико-правовий аналіз» [121], «Зарубіжний парламентаризм» [122]. Ці книги, завдяки зібраній в них інформації стосовно конституційного устрою країн світу, в тому числі Великобританії, можуть слугувати довідниками, адже вони містять у собі відомості про велику кількість країн. На особливу увагу заслуговують книги українського правознавця С. Г. Рябова, який досліджує різні форми державного правління та проблеми авторитету і легітимності державної влади [112].

Наукові праці вітчизняних дослідників представлені здебільшого у вигляді дисертацій та дисертаційних авторефератів, або у колективних монографіях. Так, Ю. Д. Дереваль у своїй праці «Парламентаризм у політичній системі України» [72] на основі порівняльного аналізу з урахуванням зарубіжного та радянського досвідів розглядає певну ідентичність українського парламенту. У своїх дисертаційних авторефератах Х. О. Голинської за назвою «Партійно – політична відповідальність: зарубіжний та український досвід» [180] та В. А. Звіркової «Український

парламентаризм проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз)» [181], а також І. Бідзюра у науковій статті «Політологічні роздуми у контексті тріади парламентаризм, громадянське суспільство, правова держава» [144] спробували систематизувати парці зарубіжних вчених у контексті політичної відповідальності різних партій крізь призму чотирьох політичних моделей, тобто парламентаризму з двопартійною (за зразком британського) та багатопартійною системами, а також президенціалізму з двопартійною (за зразком американського) та багатопартійною системами.

У своїй праці А. З. Георгіца «Сучасний парламентаризм проблеми теорії і практики» [65] особливу увагу звернув на історичну еволюцію парламентаризму, його теоретичні засади, різні аспекти організації та діяльність сучасних парламентів та наголосив про корисну доцільність використання зарубіжного досвіду у будівництві сучасної політико – партійної системи України.

Крім того, у своєму дослідженні ми використали наукові праці, статті та інтерв'ю видатних діячів України таких як М. Оніщук, І. Юхновський, О.Мороз, Ю. Тимошенко, В. Литвин та П. Симоненко, які були зосередженні навколо гострого питання стосовно впровадження в Україні законопроектів про двопалатний парламент з урахуванням британського політичного досвіду. Свої аргументи за і проти ми підкріпили теоретичними розробками О. Фісуна [178], Р. Мартинюка [161], Л. Кривенко [178], С. Абдиль-діна та Ю. Тодики [161, с. 99], за якими ми дійшли висновку про те, що впровадження такої системи законодавчої влади передбачає ретельне опрацювання законодавства та експертне обговорення, в процесі яких і потрібно дати відповідь на головне питання чи потрібен Україні двопалатний парламент? А для цього вже потрібен консенсус між політичними силами як всередині Верховної Ради, так і між різними гілками влади щодо здійснення цих змін, щоб – запровадження бікамералізму в Україні принесло користь не тільки політикам але й всім громадянам.

Отже, необхідно відмітити, що в першій декаді XXI століття двопартійна система Великобританії продовжує існувати у своєму двох з половиною вигляді однак лише на рівні загальнонаціональних виборів. Однак і тут вона втратила свою колишню стабільність. Все більшу критику викликає мажоритарна виборча система. Простежується очевидна тенденція по зниженню абсолютної й відносної електоральної підтримки лейбористів і консерваторів, у той час як аналогічні показники в ряді інших партій вирости. Фундаментальною причиною цих процесів стала зміна соціальної конфігурації британського суспільства. Міжпартійна боротьба перейшла з одномірного простору в багатомірний. У цілому партійно-політична система країни зіштовхнулася із проблемою політичної апатії, вирішення виходу з якої дотепер не знайдене.

1.2. Сучасні теоретико-методологічні підходи у дослідженні британського парламентаризму.

Дисертаційне дослідження проводилось за допомогою сукупності загальнонаукових підходів і конкретно-наукових методів теоретичного засвоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню завдання дослідження взаємодії виборчої та партійної систем Великобританії, які є складовими чинниками партійно – політичної системи будь якої демократичної країни та можливим приміненням її на сучасному українському політичному ґрунті.

Загальнонауковими підходами, використаними під час дисертаційного дослідження, були переважно політологічний та історичний.

Політологічний підхід полягає у виявленні політичної сутності виборчої та партійної системи [181] Сполученого Королівства та її суб'єктів, головним чином провідних партій країни. В рамках цього підходу партія виступає одним з найголовніших механізмів розподілу владних ресурсів у суспільстві, будучи ланкою вертикального зв'язку народу і держави, що бере участь практично у всіх фазах політичного процесу. Передусім вона націлена на боротьбу за завоювання та використання політичної влади як в інтересах

підтримуючої її групи населення, так і в інтересах тої групи населення, яка або утрималася її підтримувати, або проголосувала проти, враховуючи фактор багатонаселеності та мультикультурності громадян Британських островів, які можливо у майбутньому можуть поповнити, або знекровити ряди виборців тої чи іншої партії. Невід'ємним завданням діяльності партій є поглиблення зв'язків і відносин між різними гілками влади, місцевими і центральними органами державного управління, різноманітними політичними інститутами, відбір політичних лідерів та еліт для всіх рівнів політичної системи.

Взаємодіючи одна з одною та з державою, партії так чи інакше впливають на прийняття рішень, визначаючи тим самим своє місце в політичному житті. З точки зору політологічного підходу стійкі зв'язки та відносини партій різного типу одна з одною, а також із державою та іншими інститутами влади утворюють партійні системи.

Розподіл і перерозподіл влади в демократичному суспільстві здійснюється шляхом виборів. Однак при цьому Сполучене королівство є країною де ці принципи носять доволі повільний характер, тобто де партія яка перемогла на виборах формує всю вертикаль влади. Така традиція простежувалася аж до 2010 р., коли після виборів цього ж року уряд цієї країни носить сьогодні коаліційний характер. Головним регулятором виборів є виборча система, яка визначає загальні принципи їх організації, забезпечує представництво волі народу та формування життєздатних і ефективних органів влади. Політологічний підхід дозволяє розкрити політичну сутність взаємодії виборчої та партійної систем, механізм участі партій у виборчому процесі.

Історичний підхід полягає в розгляді кожного політичного явища у взаємозв'язку його історичних форм. У будь-якому типі виборчої та партійної системи, якщо його розглядати в процесі розвитку, завжди існують залишки минулого, основи теперішнього і зачатки майбутнього. Зв'язок різних історичних форм існування виборчої або партійної системи означає, що сучасний стан досліджуваного об'єкта є закономірний результат його

попереднього розвитку, а майбутній стан – закономірний результат розвитку в минулому і теперішньому.

У сучасній західній і вітчизняній політико-правовій думці концепція парламентаризму в її класичному формулюванні залишається предметом гострих дискусій, оскільки в умовах стрімких політичних криз незмінно постає питання про політичну доцільність послідовного проведення принципу поділу влади, у якому вбачили загрозу дестабілізації політичної системи, втрату владою можливості швидкого реагування на зміни політичного процесу, причину повільного прийняття рішень. Дискусійним залишається питання про те, наскільки парламентаризм реалізований у сучасних представницьких демократіях і тотожний тенденції щодо ускладнення керування, його раціоналізації й бюрократизації. Більш того, у політико-правовій літературі після Другої світової війни заговорили про «кризу парламентаризму», з висловлень багатьох сучасних юристів можна зробити висновок про те, що «парламентаризм» і «поділ влади» не обов'язково сумісні поняття.

Саме цим, на наш погляд, обумовлена необхідність системного аналізу теорії парламентаризму й виділення основних етапів її розвитку.

Формування теорії парламентаризму в новий час, епоху буржуазних революцій нового часу (XVII - XIX ст.), було ініційовано конфліктом громадянського суспільства, що народжується, і абсолютизму, що претендує на необмежену владу, і пов'язане все це з прийняттям принципів поділу й рівноваги влади як фундаментальної основи функціонування представницької форми правління, що диктувало необхідність її філософського, правового, соціологічного осмислення, а також розробки технологій її практичної реалізації. Представницька форма правління споконвічно позначала протистояння монарха як уособлення єдності держави станам, що представляють різні верстви населення, які конче потрібно було постійно погоджувати в єдине ціле. Даний дуалізм і становить основу системи представницької демократії як раціонального способу політичної

конфронтації, протистояння й взаємодії держави й цивільного суспільства, єдності й розмаїтості людських інтересів. Саме в новий час держава й суспільство починають аналізуватися як феномени, не співпадаючі один з одним. Держава з'являється як осередок реальної політичної влади, який здатний використати її як на покарання, так і на благо суспільства.

Політико-правова теорія обмеженої держави була зосереджена на пошук коштів й обмеження владних можливостей держави, недопущення свавільного здійснення влади. У європейських країнах відповідно до принципу «поділу влади», детально обґрунтованими Дж. Локком [12] і Ш. Монтеск'є [15], є конституційні акти, які на практиці закріпили дану теорію, основний зміст якої був пов'язаний з обмеженнями, що накладають на державну владу, з порядком її організації й функціонування, зі способами її легітимації, привнесенням принципів волі й рівності в сферу публічного права. Так, згідно Дж. Локку і Ш.Монтеск'є наявність влади завжди пов'язано з небезпекою зловживання нею, тому, в цьому сенсі необхідним є наявність функціонального і соціально-політичного поділу влади та їхня співпідпорядкованість. В якості вищого органу влади вони висували законодавчий орган, від якого виходило на їх думку головне завдання, а саме відокремити підзвітну йому виконавчу владу. Однак, на їх думку, і законодавчий орган не повинен бути всевладний, тому що законодавці пов'язані нормами природного права, а закони, прийняті в державі, не можуть суперечити принципам природного права. Лише в цьому випадку, думали Дж. Локк і Ш.Монтеск'є, будуть мати сенс конституційні знаряддя впливу органів влади один на одного, тобто імпічмент або право вето [15, с. 79].

Поява теорії обмеженої держави сприяло зміцненню в політичній думці ідей правової держави, конституційного правління й парламентаризму, що частково знайшло свій відбиток у Біллі про права 1689 р., Декларації незалежності США 1776 р. і у французькій Декларації про права людини й громадянина 1789 р. Організаційні принципи обмеженої держави найбільше послідовно були реалізовані на практиці в США. Згідно з Конституцією США

1787 р. конгрес був наділений винятковим привілеєм у законодавчій області, причому право законодавчої ініціативи одержали тільки парламентарії.

Другий етап розвитку теорії парламентаризму - друга половина XIX - початок XX ст. - пов'язаний з оформленням ліберальних концепцій парламентаризму. Дослідження західних юристів, таких як В. Енсон [127], А. Есмен [128], Дж. Ст. Мілль [13], А. Дайсі [70], Л. Дюгі [74], А. Л. Лоуелль [94], С. Лоу [93], У. Беджгот [62], Ф. Моро [97], Л. Дюпріє [75] та інших, мають і зараз важливе значення, тому що їхнього міркування, узагальнення й висновки використовуються сучасними державознавцями й політологами. Становлення конституційної монархії в Росії на початку XX ст. викликало підвищену зацікавленість вітчизняних юристів Російської імперії - Н. М. Коркунова [86], Ф. Ф. Кокошкіна [82, с. 11], А. Д. Градовського [82, с. 13], П. Г. Міжуєва [95], М. М. Ковалевського [82], М. Карєєва [79], М. Острогорського [103], К. Н. Соколова [115] - до проблем парламентаризму взагалі й до англійської парламентської системи зокрема.

Наступний етап розвитку теорії парламентаризму прийшовся на першу половину XX ст. - епоху кризи соціально-політичних інститутів в умовах Першій і Другій світових війн, виникнення анархо-синдикалізму, комунізму й фашизму, що поставили під питання саму можливість збереження парламентської системи. Ліберальна інтерпретація теорії парламентаризму піддалася всебічній критиці парламентарської системи політологами, публіцистами і юристами, що доводили теоретичну неможливість реалізації й практичну неефективність подібної організації політичної системи.

Четвертий етап розвитку теорії парламентаризму бере свій початок з 1960-1970 - х рр., коли політико-правова думка знову звертається до принципу розподілу влади, вбачаючи в ньому наріжний камінь парламентської демократії й гарантію від відродження тоталітарної погрози. Сучасні дискусії про сутність парламентаризму не є простим повторенням класичних постулатів політико-правової науки минулого, але привносять нове розуміння цієї теорії, доповнене аналізом політичної реальності XX ст., тому

що нова ліберально-демократична парадигма парламентаризму увібрала в себе критичний потенціал авторитарних доктрин першої половини ХХ ст.

Еволюція британського парламентаризму окреслена нами наступними історичними періодами:

- XIII- XIV ст. - виникнення й інституціональний розвиток представницької установи як необхідна передумова виникнення парламентаризму;

- XV-XVII ст. - соціально-правове закріплення механізму формування представницьких структур влади;

- 1689-1815 рр. - вирішальний етап генезису британського парламентаризму, у формі ганноверської парламентської моделі;

- початок ХІХ - початок ХХІ ст. - еволюція британського парламентаризму: 1815 - початок ХХ в. - вестмінстерська модель парламентаризму;

- початок ХХ - початок ХХІ ст. - модель Уайтхолла, яка має певні особливості і пов'язана з переходом від біпартійної до системи двох з половиною партій. Політична ситуація в такій системі координат на загальнонаціональному рівні виборці переважно більшість голосів віддають консерваторам, як це було на виборах 2010 р., в той час як на місцевих «малі» партії країни поділяють виборця разом з лейбористами та ліберал – демократами.

Отже, парламентське правління можна сказати, звеличує сприйняття суспільством нових віянь часу, вимог різних соціальних сил, заставляє британський уряд знаходити оптимальне рішення у цій складній ситуації, бо саме британський парламентаризм історично забезпечив демонополізацію влади, тобто немає в країні тої соціальної групи, яка б мала абсолютне право на панування.

Конкретним втіленням загальнонаукових підходів дисертаційного дослідження є такі методи, як системний, структурно-функціональний та порівняльний.

Системний метод передбачає застосування сукупності принципів і положень теоретико-методологічного характеру, які орієнтовані на розгляд об'єктів у вигляді систем (тобто сукупностей елементів, що пов'язані взаємодією і в силу цього виступають як одне ціле) і дають можливість виявляти багатоманітні зв'язки та відносини як всередині системи, що досліджується, так і у взаємовідносинах її із зовнішнім середовищем, її функціонування і розвиток, враховувати принципи цільового характеру функціонування системи.

Системний метод функціонування британського парламенту та аналізу політичних інститутів і процесів був детально розроблений Р. Маккензі, який у своїй праці «Британські політичні партії» застосував щодо обох політичних партій (лейбористській, консервативній) використовувати головні важелі управління, які знаходяться в руках лідерів та парламентських фракцій, в той час як масові складові цих партій мусять підкорятися лідерам партій та парламентським фракціям. Сутність цього методу полягає в розгляді тої чи іншої провідної британської партії як цілісного, складно організованого організму, який саморегулюється, перебуває в безперервній взаємодії між лідером, парламентською фракцією та її масовою складовою, крізь призму субординації, яка може перебувати у стані правлячої партії або опозиції.

Однак повернемося до відмінних рис функціонування британського парламенту. Справа у тому, що класичний британський парламент представляється сьогодні в цій країні не лише в якості законотворчого, але судового органу влади. Не дивлячись на те, що Об'єднане королівство передбачає сьогодні створення Верховного суду, до якого будуть долучені судові компетенції Палати лордів парламенту, та разом з тим він залишається сьогодні й по нині таким. Як правило нижня палата (палата громад) формує уряд, верхня (палата лордів) займається як правило судовими питаннями країни. Як відомо фундаментальним принципом британського конституціоналізму виступає парламентський суверенітет або верховенство парламенту.

У свій час відомий британський конституціоналіст А. Дайсі., праця якого й донині виступає в якості основного підручника для вивчення основ британського конституціоналізму писав, що головним принципом британського конституціоналізму є принцип панування права (Rule of Law), розділення влад (Separation of Powers) та принцип верховенства Парламенту (Parliamentary Supremacy) [75, с. 58]. І, якщо принцип розділення влад бере свій початок з часів давньогрецького філософа Аристотеля, який був філігранно оброблений французьким мислителем Ш. Монтеске, то принципи панування права і парламенту були сформульовані у 1215 р. з появою основного документа Великої хартії вільностей, за якою на думку А. Дайсі жодна вільна людина не може бути арештованою чи посадженою у в'язницю, або облищеною без майна не інакше як за законним рішенням рівних їй або за законом держави [23, с. 61].

Зупинимося на більш конкретному тлумаченні принципу верховенства права. Справа в тому, що права громадян Британії були не подарунком долі, влади чи Богом а є результатом дії загального англійського права, тобто у кожному конкретному випадку суд визначав права фізичних осіб, таким чином ідея про рівність громадян виросла з життєвої практики, а не за допомогою вчених, та закріплень їх умовиводів у конституціях, як це було у європейських країнах. А. Дайсі пише про небезпеку європейської практики щодо рівності всіх перед законом. Справа у тому будь який основний закон, який гарантує ці права, може бути призупинений або обмежений владою [75 с. 212], натомість у Британії ці права гарантуються судами і не мають зворотної дії як у Європі.

Сучасне доктринальне розуміння розділення влад, яке домінує у Сполученому Королівстві представлене за допомогою трьох складових: це розділення функцій (separation of function); розділення осіб (separation of personnel), та система стримувань і противаг (checks and balances).

Та разом з тим, не дивлячись на те що Сполучене Королівство було зразком і натхненням для створення теорії поділу влад з боку Ш. Монтеск'є,

цей принцип тут ніколи не був доведений до кінця. У свій час другий досить відомий конституціоналіст У. Беджгот писав, що «таємність влади може бути зазначеним як тісна співпраця, або повне злиття законодавчої та виконавчої влад» [68, с. 130]. Тобто у британській владі механізм розділення влад практично відсутній. Та й більше того за його словами унітарній державі, якою є Велика Британія взагалі не властиво розділення влад [68, с. 133].

Королева в цій країні є невід'ємною частиною всіх трьох гілок влади і як було зазначено вище Палата лордів є вищою судовою інстанцією, яку очолює лорд – канцлер, який призначається прем'єр – міністром. Він же входить до кабінету міністрів, очолює міністерство юстиції, призначає судей, а також є членом апеляційного комітету Палати лордів. Крім того, розділення осіб у законодавчій та виконавчій владі забезпечується правилом необраності у Палату громад державних службовців тому, що за справедливим висловом С. П. Перегудова саме держапарат є «виконавчою гілкою влади у чистому виді», тому що саме тут між Парламентом та держапаратом втілюється найбільш повне розділення виконавчої та законодавчої влад [169, с. 97].

Система стримувань і противаг тобто третій аспект розділення влад у Великобританії забезпечується тим, що Палата громад фактично формує уряд, який несе перед нею відповідальність. І, хоча сам Парламент не приймає участі у призначенні міністрів, однак, королева призначає прем'єр – міністра з числа тої партії, яка перемогла на виборах. Сам же прем'єр – міністр та основні міністри є членами Палати громад [13]. Міністри у свою чергу не несуть відповідальність перед Палатою громад, однак зобов'язані відчитуватись перед Палатою лордів у своїх діях та політичних рішеннях, відповідаючи на питання та приймаючи участь у дебатах.

Отже, бачимо, що з одного боку уряд знаходиться у залежності від Палати громад при його формуванні, з іншого ж вже сформований уряд фактично втілює контроль над Палатою. Тим не менш було б не вірним думати, що Палата громад знаходиться у повній залежності від уряду Британії. Не слід забувати про те, що величезний вплив на дії Палати громад

та уряд втілює опозиційна партія, яка в будь який момент може обмінятися містами з правлячою партією, а разом з тим й змінити уряд. Тобто загроза розпуску парламенту як знаряддя тиску з боку уряду може бумерангом вдарити по самому уряду.

Сам же британський парламент не зовсім є повністю верховним як зазначалося раніше. Справа у тому, що не дивлячись на те, що країна є унітарною державою з різними ступенями автономії частин її автономії – Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. І, вже з 1998 року ступень їх самостійності значно зросла: у них були створені власні законодавчі та виконавчі органи влади. Крім того, Шотландія, Уельс і Північна Ірландія на передодні деволюції від 1998 р. мали різний рівень економічного розвитку та самосвідомості, не кажучи про різний рівень взаємовідносин з центром. Якщо, наприклад Уельс фактично нічим не відрізнявся від Англії, окрім деяких культурних особливостей та мови, то Шотландія зберегла цілий комплекс факторів (історично вона мала свій уряд, парламент, майже відокремлену пресвітеріанську церкву), які істотно відокремлюють її від інших частин країни. Сьогодні Шотландія має свою валюту (щоправда в межах Сполученого королівства), вона формує свій парламент, який має досить широкі права у національних питаннях тощо. Католицька громада Північної Ірландії завжди мала сильні сепаратистські прагнення.

У такій досить складній політичній ситуації уряд «нових лейбористів» після перемоги на виборах 1997 року пішов на безпрецедентні кроки, які у британській політиці отримали назву як «деволюція». Сама ж «деволюція» окреслена сьогодні наступними рисами:

- культурні, мовні, правові відмінності регіонів;
- диференційний рівень економічного розвитку;
- вступ Об'єднаного королівства до Євросоюзу, в рамках якого проводиться політика підтримки регіонів та підвищення їх самостійності.

На сьогоднішній день Великобританія представлена у вигляді унітарної держави з асиметричним устроєм. Та сама британська політика – правова

система не визнає обмеження суверенітету парламенту за цими ознаками. Сучасне Об'єднане Королівство тяжіє до сильної централізованої влади, не дивлячись на втілені в життя реформи, які на наш погляд направлені на підвищення ефективності управління, а також урахування центральним урядом інтересів мешканців окремих регіонів країни. Ці реформи на думку сучасних керманів не повинні підривати основний принцип британської конституції – принцип верховенства парламенту. Однак, у будь-якому випадку створення представницьких органів трьох крупних регіонів країни впливає на суверенітет парламенту, через нормотворчість місцевих парламентів. Крім того, сама можливість Національного парламенту займатися законотворчістю у питаннях стосовно власних регіонів приводить до певної обмеженості верховенства Загальнонаціонального парламенту.

Слід також приділити увагу питанням верховенства британського парламенту та норм ЄС. На сьогоднішній день Об'єднане королівство визнає верховенство норм ЄС над національними, але з певними обумовленнями. Так, наприклад Палата лордів зберігає за собою головне право у судових інстанціях, коли це стосується національних питань країни, правові норми ЄС мають в цьому сенсі скоріше радні функції ніж судові. Однак членство Великобританії у ЄС вже істотно обмежує суверенітет парламенту. Це позначається перед усім у тому, що діючий британський парламент не пов'язаний з парламентами наступних скликань, тобто міняється статус статутів, змінюється положення парламенту у системі розділу влад. Однак, слід також зазначити, що британський парламент залишає за собою головні функції законодавства і практики у співвідношенні з нормами і практиками більшості країн ЄС. Крім того, він відіграє важливу роль у підготовці законів ЄС. Він контролює уряд, який є представником інтересів країни у ЄС.

Аналізуючи генезис британського парламентаризму, як момент зародження й процес наступного розвитку, який в решті решт привів до появи юридично оформленої системи взаємодії державних органів і суспільно-політичних структур, та забезпечив розподіл і демонополізацію влади й

формування державної політики в рамках широкого соціального консенсусу щодо основних політико-правових цінностей, насамперед варто відповісти на запитання: які ж критерії, що дозволяють відмежовувати представницькі системи середньовіччя й нового часу, систему парламентського представництва від органів станово-корпоративного представництва? До таких критеріїв, на нашу думку віднесені наступні сентенції: повна й остаточна інституціоналізація парламенту в рамках політичної системи як представницький орган законодавчої влади, тобто узаконене визначення його місця, кола повноважень, співвідношення з іншими владними органами; створення відповідного механізму формування парламенту: розподілу виборчих округів і їхніх квот на виборах депутатів, формування електорату та ін.; розширення електорату до введення загального виборчого права. Система середньовічного представництва трималася на безумовному визнанні того факту, що в органах влади можуть бути представлені лише інтереси знаті, як представниці земельної власності й корпорацій. Цей принцип організації представницької влади був відкинутий конституційною практикою Великобританії на початку XIX ст.; виникнення й розвиток політичних партій. Навіть у період свого ембріонального розвитку - кінця XVII - початку XIX ст. - політичні партії (парламентські угруповання) стали важливими речами в акумуляції соціальних і політичних інтересів. Увімкнені в політичну й парламентську системи, вони додали більшу визначеність і цілеспрямованість діяльності парламенту, сприяли більш чіткому оформленню крихкої й аморфної парламентської структури. Законодавча робота парламентаріїв у даному контексті виступає скоріш за все як технічна, ніж змістовна сторона парламентської діяльності. Саме в рамках представництва в парламенті за допомогою міжкоаліційних та міжфракційних взаємодій розгортається процес зіткнення й узгодження інтересів різних соціальних груп привселюдно й відкрито - «parliamentary government is government by talking», тому що парламент є інститутом публічної мови. У міру формування партійної системи, оформлення партійної організації в

національному масштабі в першій половині XIX ст. вплив партій поширюється на широкі верстви населення. Саме в цей час вибори в парламент починають проводитися на основі партійних програм, у яких місцеві й корпоративні інтереси витісняються загальнонаціональними. На відміну від вігів і торі, ліберали й консерватори вели боротьбу не лише за владу, але й за голоси виборців; представницький орган законодавчої влади, діючи в межах своїх основних повноважень і компетенції, виступає як селекціонер політичної еліти, грає одну з головних ролей у процесі політичної соціалізації громадян. Загальноновизнаним є те, що формування дієздатної політичної еліти виступає одним з факторів динамічного розвитку й стійкого функціонування реальної демократії. Разом з тим вплив, що соціалізує, парламентську діяльність поширюється не тільки на парламентаріїв. Представницькі установи мають високий потенціал по забезпеченню згуртованості й само ідентифікації як самих законодавців, так і політичної еліти в цілому; формування й закріплення в суспільній свідомості понять про роль, місце й значення представницьких органів влади, високий рівень політичної культури суспільства, тому що, беручи участь у виборах, спостерігаючи за роботою парламенту, виборці й населення в цілому проходять певне навчання у «школі політичного виховання»; соціально-правовий статус депутата парламенту.

Структурно-функціональний метод дозволяє розглядати як виборчу, так і партійну системи як цілісні, зі складною структурою, кожний елемент яких має певне призначення і здійснює специфічні функції, спрямовані на задоволення потреб системи. Системний і структурно-функціональний методи не заперечують, а навпаки, взаємно доповнюють один одного. Основна відмінність між ними полягає в тому, що перший метод акцентує увагу на цілісності і взаємозв'язках елементів структури партійної та виборчої системи, а другий – на функціях цих елементів і партійної та виборчої системи в цілому.

Так, Г. Алмонд та Р. Роуз у своїй праці «Порівняльна політологія сьогодні», коректуючи Р. Маккензі доводять, що головним критерієм партії при владі є не формальне її знаходження в цьому статусі, а здатність її реалізувати свою політику [172]. В цьому сенсі діяльність сучасних британських партій мусить бути підкореною фактору уподобань електорату та консенсусних рішень (наприклад формування коаліційного уряду після виборів 2010 р.), які можуть носити специфічний характер, який можна розглянути не в цілому а за допомогою дослідження певних політичних деталей тої чи іншої партії, як складової політико – партійної системи країни.

Останнім часом «Інтеграційне навчання», яке отримало широке розповсюдження інтерпретує парламентську боротьбу як інтегруючу чинність, покликаної не відчужувати, а спаювати громадян, залучати меншості, інтегрувати всіх їх до існуючої системи, оскільки посилення ролі основних соціальних верств суспільства жадає від правлячої еліти застосування демократичних методів керування суспільством і державою. Якщо говорити коротко, то суть «інтеграційного навчання» полягає в тому, що всі протиріччя в суспільстві й державі можуть бути вирішені шляхом парламентської боротьби для того, щоб запобігти протистоянню різних політичних сил на позапарламентській основі. Іншими словами парламентаризм, на наш погляд, варто розглядати не як систему, яка може успішно функціонувати лише при особливо сприятливому сполученні умов, у суспільному середовищі винятково високого цивільного розвитку, але як відносно універсальний інститут, тому що в ньому знаходять втілення ліберально-демократичні цінності, пристосувань до різноманітних і мінливих умов соціально-економічних і політико-правових реалій.

Пріоритетне місце в діяльності парламенту Великобританії займає функція представництва. Відповідно до сталої конституційної традиції, легіслатури - це інститути здійснення народного суверенітету, коли законодавча влада служить провідником, що реалізує добровільно делегованій волі й інтереси співтовариства громадян. Варто виділити чотири підходи

реалізації представницької функції законодавчого органу Об'єднаного Королівства: у рамках першого з них члени парламенту виступають у ролі так званих «слуг виборців», коли парламентарії, точніше, члени палати громад, розглядаються, насамперед, як виразники інтересів свого виборчого округу; інша модель відводить законодавцям роль захисників загальнонаціональних інтересів; третя модель - «парламент як провідник волі партій» - розглядає механізм представництва в контексті реалізації програмних основ політичних партій; і, нарешті, останній, четвертий підхід - «парламент - дзеркало суспільства» - пов'язує поняття представництва до ідеї пропорційної присутності в парламенті представників різних верств населення. Показником ефективності діючої системи представництва є загальнонаціональний консенсус («національний інтерес») - сукупність особистих і групових інтересів глави держави, що править від еліти, торговельних і промислових кіл, широких верств народу, покладених в основу державного курсу. На наш погляд, основною деталлю, яка наповнює парламентаризм є його представницька функція. У зв'язку з цим сутність британського парламентаризму можна визначити як політичну арену, на якій думки різних груп даного народу втілюються в життя шляхом парламентських дебатів в «загальну думку націй» по справах і питанням, яка має широке суспільне значення. Вироблена в такий спосіб «загальна думка нації» служить підставою для прийняття відповідних законів, для оцінки відповідних дій виконавчої влади. До речі, подібний підхід до визначення сутності парламентаризму як найкращого знаряддя щоб забезпечити відповідність загального розвитку державного керування вимогам суспільної думки країни приймався ще дореволюційною історико-правовою наукою.

Найважливішою функцією британського парламентаризму є забезпечення стабільності й легітимності публічної влади. Англійський парламент - це не просто законодавчий державний орган, це широкий представницький форум, в якому депутати за допомогою парламентських дебатів виробляють державну політику, що відповідає інтересам народу, на її

основі вибудовують систему законодавства. Парламент покликаний виступати політико-правовим інститутом, використовуючи при цьому державний соціум реалізує великомасштабні завдання, які забезпечують його поступальний соціально-економічний розвиток. За допомогою законотворчості цей інститут затверджує режим законності, підтримує необхідний правопорядок і забезпечує стабільність і легітимність публічної влади.

Порівняльний метод полягає в зіставленні виборчих і партійних систем, форм державного правління, форм і методів діяльності політичних партій і громадських організацій у Великобританії. Він дозволяє визначити специфічні особливості, що відбивають конкретні умови в кожній політичній структурі. Враховуючи різні етапи політичного розвитку Британії та України, порівняльний аналіз поєднується з конкретно-історичним підходом.

Виявлено особливості формування політичних партій Великобританії, жодна з яких так і не стала партією, орієнтованою на максимальне розширення своїх рядів за рахунок рядових членів, які, за винятком короткого періоду в історії ЛПВ, мали б істотні повноваження. У кожній з них існувала своя ієрархія, у якій владні важелі були сконцентровані у верхніх партійних ешелонах. Майже все ХХ століття вони представлялися як «масові бюрократичні партії», орієнтовані на свою членську базу в не меншому ступені, ніж на електорат. В «масових бюрократичних партіях» домінувала ланка середніх і вищих функціонерів, професійних політиків. І вже в перше десятиріччя ХХІ ст. ми бачимо поетапне перетворення провідних політичних партій Британії з «масових», обмежених класовими, національними та соціальними рамками партій у «електоральні» професійні партії, де головним кредом виступає політична доцільність, патріотизм а не націоналізм та політика мультикультуралізму.

Сучасне парламентське правління сьогодні збільшує сприйнятливість суспільства до нових віянь часу, вимог різних соціальних сил, підвищує ймовірність знаходження оптимальних рішень, тому що британський

парламентаризм забезпечив демонополізацію влади, тобто відсутність соціальної групи, що володіє безумовним правом на панування.

1.3. Парламентська система Великобританії: еволюція, поняття, сутність.

Парадокс британської парламентської системи міститься у тому, що парламент цієї країни є водночас довільний від народу і, виразником його інтересів. Саме в цьому міститься джерело його чинності й впливовості в державному механізмі, що виражається у праві Парламенту приймати закони, а також контролювати виконавчу й у меншому ступені - судову галузі влади. Представницький характер парламенту багато в чому забезпечується тим, що він є колегіальним органом, весь його склад або його найбільш впливова палата, повинні формуватися шляхом прямих виборів, а виборці повинні мати можливість впливати на наступну діяльність парламенту.

Демократичне правління в Об'єднаному Королівстві забезпечується тим, що виборці формують орган законодавчої влади, який представлений у вигляді зборів представників, обраних від виборчих округів. У свою чергу, законодавці створюють виконавчу владу. Тому, насправді, як першим помітив У. Беджгот, виборці в умовах парламентарної форми правління голосують за Уряд, за Прем'єр-міністра, за партію, що складе Уряд [68, с. 11].

Слід зазначити, що аж до кінця ХХ в. діяльність політичних партій у Великобританії не була врегульована законодавчо. У Об'єднаному Королівстві політичні партії відносилися до розряду приватних клубів. У багатьох континентальних країнах Європи політична діяльність партій є предметом конституційного регулювання (наприклад, Болгарія, Німеччина). Введений у політичну практику Акт про політичні партії, вибори й референдум 2000 р [8]. став у своєму роді унікальним для конституції Об'єданого Королівства, тому що зробив діяльність закритих клубів - політичних партій «прозорими» для всього суспільства. Цей Акт детально врегулював в основному фінансові питання діяльності партій. Що ж

стосується інших аспектів діяльності партій: таких, як ідеологічні й програмні положення, порядок організації й т.п., те закон залишає ці питання на розсуд партій.

Відомий російський політолог Б. А. Ісаєв поділяє етапи розвитку партійної системи Великої Британії на три етапи. Перший етап - з 1679 по 1867 рр., який характеризується протистоянням фракцій вігів і торі, які протягом всього цього періоду поступово перетворювалися в сучасні політичні партії з розвиненою структурою й центральними органами влади. Другий етап – починається з кінця 1867 р. по 1923 р., він характеризується як протистояння вже не парламентських фракцій, а сучасних політичних організацій - Ліберальної й Консервативної партій, які, змінювали одна одну у владі, правили країною. Третій етап - з кінця 1923 р. і по сьогоднішній день, коли основна боротьба проходить між Консервативною й Лейбористською партіями [152]. Ми ж у свою чергу обмежимо політичні рамки розвитку третього етапу 1997 роком і додамо до цього четвертий етап, який бере свій початок від 1997 р. і, не закінчується сьогоднішнім днем, коли вектор боротьби двох партій змістився до уваги третьої проміжної партії ліберал – демократів, коли без неї жодна з провідних партій так і не спромоглась отримати більшість голосів у парламенті від 2010 р. і змушена була пристосовуватися до нових, політичних реалій.

У третьому етапі генезису системи британських партій можна виділити період посилення впливу малих партій («Ліберально-демократичної» і «Націоналістичних партій» Уельсу й Шотландії), що бере свій початок з 1980 р.

За Б. А. Ісаєвим формування партій і першої партійної системи збігалося з переходом британського суспільства від до індустріальних відносин, заснованих на володінні земельною власністю, до епохи індустріалізму, під якою звичайно розуміють прискорений, інтенсивний розвиток продуктивних сил і викликана ним зміна всіх суспільних відносин.

Відсутність сучасних партій з розвиненою внутрішньою структурою, тобто поступове формування цієї структури, і було головною помітною рисою першої партійної системи, формування якої пов'язане було з парламентською діяльністю перших англійських партій. Для англійської партійної системи характерним тоді було домінування в парламенті двох і тільки двох партій, одна з яких в результаті виборів отримує більшість місць у парламенті. Для першої партійної системи Англії було характерним також чергування у владі фракцій вігів і торі, що простежується у всіх біпартійних системах [152]. Взагалі, режим біпартизму часто порівнюють з рухом маятника, що після відхилення в одну сторону неминуче відхилиться в іншу. Дійсно, скільки б не тривало правління однієї партії при двопартійному режимі, неминучий перехід влади до іншої, конкуруючої партії. В період функціонування першої партійної системи, - і в цьому складається її друга відмінна риса, - втручання третіх партій практично було відсутнє, і вся боротьба велася між фракціями вігів і торі [152].

Друга партійна система: боротьба Ліберальної й Консервативної партій (1867-1923рр.). Дана партійна система мала місце не тільки в інший час: вона перебувала в іншій країні, в іншому зміненому світі, в іншій геополітичній епосі. Отже, на нею впливали інші зовнішні (геополітичні, геоекономічні, дипломатичні, військові) і внутрішні фактори (соціальні, економічні, політичні й ін.).

Нові умови, в яких функціонувала друга партійна система Великобританії, нові виклики змушували її по-новому реагувати на них, давати нові відповіді. У той же час певні закономірності розвитку політичної системи, партійної боротьби створювали можливості для безперервності й збереження базових характеристик партійної системи.

Фактично перша політико-партійна система формувалася у країні, яка пережила ліквідацію так би мовити абсолютної монархії та Реставрацію Стюартів, а також Славну революцію, де суспільство було неоднозначним у релігійних, соціальних та етнічних питаннях. Друга ж партійна система

формувався у країні, яка була лідером цивілізованого світу, де ми бачимо елементи стабільної політичної системи, яка виступала в якості зразка для багатьох європейських країн. Хоча в цей (кінець XIX-початок XX ст.) період у Об'єднаному королівстві продовжували залишатися певні диференційності у релігійному, соціальному та етнічному контекстах.

Так, наприклад процеси індустріалізації призводили до появи нової категорії працівників, переважно не кваліфікаційної праці, які зазвичай були незадоволені своїм соціальним станом. У релігійній ж сфері державне положення Англіканської Церкви постійно породжувало незадоволених католиків (центром яких залишалася Ірландія), шотландських пресвітеріан і взагалі людей, які не могли змиритися з пануючим у державному сенсі положенням Церкви. Соціальна, політична й етнічна нерівність створювала досить потужну політичну базу для радикальних анархістських і християнсько-соціалістичних угруповань. Нарешті, чотири етноси (англійці, шотландці, валлійці та ірландці), які утворили британську націю, виглядали єдиним народом лише з зовнішньої сторони, коли вони представляли у світі єдину Британську імперію. У внутрішньому плані всі вище перераховані протиріччя, сприяли появі націоналістичних партій які у перспективі бачили надання окремим британським народам не лише автономії, а по можливості їх відділення від центру.

Таким чином, друга партійна система, з одного боку, виступала як спадкоємиця першої, несла в собі її характеристики, з іншого боку - ця система вже мала досить чітко виражені певні характерні риси. Вона відрізнялася від першої й кількісно, і якісно. У якісному відношенні вона характеризувалася зміною однієї із провідних партій, у кількісному - появою малих партій.

Третю партійну систему Б. А. Ісаєв називає «епохою підйому лейборизму».

Звичайно, спочатку основне протистояння в другій партійній системі розгорталось між тільки що сформованими Ліберальною й Консервативною

партіями, але наприкінці, вже в ХХ ст., молода Лейбористська партія активно й досить ефективно долучилася до боротьби за владу й досить вдало витиснула лібералів на периферію партійної системи, у число «третіх партій» [152].

Вже молоді тоді ще ліберальні ідеологи Д. А. Хобсон, Л. Т. Хобхаус, Г. Самуель, які на думку Б. А. Ісаєва сформулювали ідеологію «нового лібералізму», лібералізму ХХ ст., яка добре вистояла вплив соціалістичної теорії, ідеї робітничого руху в тому сенсі, якщо особистість і цілі соціальні групи не можуть задовольнити елементарні матеріальні потреби, то для здійснення свободи необхідна не тільки правова, але й соціальна рівність, для побудови справедливого суспільства необхідне втручання держави у соціальні й економічні відносини. Ця система ідей отримала назву «новий лібералізм» і була взята на озброєння Ліберальною партією, яка зуміла після 1905 р. перебороти кризу й скласти конкуренцію консерваторам [152].

Отже, слід сказати, що нова політика лейбористів, була спрямована на завоювання «свого» виборця, на підтримку міцних контактів із профспілками. Крім того, помітним було пасування лібералів і, як наслідок, втрата масового виборця ними. Слід також ще додати й те, що економічна й соціальна криза та кардинальні зміни в світі після Першої світової війни привели до зміни формату партійної системи Великої Британії. Саме в цей час спостерігається також посилення правого й лівого радикалізму, що було, з одного боку, відродженням націоналізму, з іншого боку - проникненням у Великобританію комуністичних ідей. Та разом з тим поява нових політичних партій а саме: Комуністичної партії Великої Британії (КПВ створена в 1921 р.), яка сьогодні перестала існувати, Плайд Камрі - Уельської національної партії (УНП, 1925 р.), Шотландської національної партії (ШНП, 1934 р.), не привела їх до статусу впливових не кажучи про панівний і не привела до кардинальних, системних змін.

Відзначимо, однак, що Ліберальна партія не зникла зовсім, а перейшла до розряду «третіх» політичних сил, отримуючи у парламенті спочатку більше 50, а потім - менш 30, а то й 20 місць.

Під час Другої світової війни і в подальшому помітним було зростання видатків уряду країни з 1,4 млрд. ф. ст. до 6,1 млрд. ф. ст., в той час як державний борг складав 3,5 млрд. ф. ст. все це лягало досить важким тягарем на населення країни [152]. Та разом з тим маси простих людей не бажали втрачати той матеріальний статок, який мали і сподівалися його істотно розширити, голосуючи за лейбористів.

Та разом з тим жадані очікування так і не наступили. Причинами тому були й зовнішні фактори, які не знизили, а лише підвищили видатки. Так у 1949 р. Британія вступила в НАТО, помітною була економічна криза а кінця 1940-х рр. Борг країни поступово зростав. Девальвація фунта стерлінга, яка на думку лейбористів мала принести позитивні результати привела до пониження політичного рейтингу лейбористів, які у 1951 р. програли на виборах.

Тринадцятилітнє перебування консерваторів у владі 1951-1964 рр. проходило на фоні підйому промисловості стимулювання бізнесу й зовнішньої торгівлі, зниження податків, безробіття й збільшення зарплат. У зовнішній політиці консерватори втратили статус імперської держави, який у подальшому привів до дезінтеграції Британської імперії, де на зміну самостійному імперському курсу прийшла «атлантична солідарність» і «стратегічний союз зі США».

Саме в цей період у британській внутрішній і зовнішній політиці, на думку Б. А. Ісаєва у партійно-політичній системі ліберально-консервативний консенсус був остаточно замінений лейбористсько-консервативним, який визначався консерваторами як важливий розвиток соціальної сфери суспільства, а також у прийнятті лейбористами лінії на зміцнення НАТО й протистоянні СРСР [152].

Помітним у політичній історії Об'єданого королівства був 1979 рік, коли до влади прийшла М. Тетчер, яка рішуче відмежувалася від спроб побудувати «безкоштовну» соціальну державу, яка на практиці вимагала постійного збільшення соціальних видатків і підвищення податків, які у свою чергу гальмували економічне зростання. Уряд М. Тетчер відмовився від субсидування неефективних підприємств, а це у свою чергу додавало імпульси до оздоровлення економіки, однак приводило до зростання безробіття й появи нових хвиль страйкових рухів в країні. Так, на 1985 рік безробітними тут вважалися 3,2 млн. чоловік [152]. Загальний напрямок політики уряду М. Тетчер, отримав назву «тетчеризм», за яким відбулося зниження ролі держави й опір на ринкові механізми в економіці, приватизація державної власності, зменшення соціальних гарантій і боротьба за ефективність у всіх сферах суспільства. У зовнішній політиці тетчеризм виявився у посиленні критики радянського досвіду побудови соціалізму, неефективності урядів африканських і азійських країн, що входили у Співдружність, і у відмові від європейської інтеграції. Зовнішньополітичний тандем М. Тетчер і Р. Рейган у монетаристському курсі розвитку економік обох країн та забезпеченням британських ядерних сил новими балістичними ракетами «Трайидент». Дали певні результати. Плюс Фолклендська криза в 1982 р., коли аргентинські збройні сили зайняли розташовані неподалік від узбережжя Південної Америки Фолклендські острова, які належать Великобританії, і вихід з неї Великої Британії в якості переможниці викликала серед більшості британців патріотичний підйом і зміцнила положення уряду консерваторів, які двічі виграли після цього парламентські вибори 1983 і 1987 р. і правили аж до 1990 р.

Перемога лейбористів на виборах 1997 р. й призначення Т. Блера в якості прем'єр – міністра знаменують новий етап розвитку партійно-політичної системи Об'єданого королівства.

З цього часу починає відбуватися відносний перерозподіл суспільного багатства на користь найманих робітників. Внаслідок цього знизився різкий

соціальний розподіл у суспільстві. Відповідно згладилися різкі протиріччя між працею й капіталом. Також, змінився характер праці більшості працівників. Стала більше цінуватися кваліфікована праця, внаслідок чого відпадає необхідність великих об'єднань робітників, у тому числі – профспілок і політичних партій для захисту своїх інтересів, зникає почуття солідарності й з'являються тенденції до індивідуалізації особистості, підвищенню її відповідальності. Крім того, зм'якшуються традиційні масові конфлікти між робітниками й роботодавцями. І, також слід додати й те, що ускладнилася сама структура суспільства. Поділ у ньому тепер відбувається не стільки за класовими ознаками, скільки за іншими ознаками – за національними, релігійними ознаками та різним інтересам. Представники всіляких економічних верств поєднуються в нові організації, наприклад, антивоєнний рух, рух проти забруднення навколишнього середовища, антиглобалісти і т. і. Більшу частину британського суспільства становить сьогодні середній клас.

Період правління Т. Блера пройшов під знаком нової політичної філософії лейбористів – яка отримала назву філософії «третього шляху».

Так, на думку Е. Гідденса це був час, коли соціал-демократичні партії як Британії так і Німеччини успішно склали свої політичні іспити і добре вивчилися. Вони досить вдало переглянули свої політичні погляди, і стали апелювати до виборця поза його класовою ознакою, залишивши свій лівацький багаж у минулому [128]. На його думку «старий» лейборист мав переродитися у «нового» лейбориста [129]. Крім того, люди просто стомилися довгим правлінням консерваторів і бажали бачити у політиці нові обличчя.

Хоча деякі російські дослідники вважають, що філософія «третього шляху» впливає із програми президента США 1990-х років Білла Клінтона і його команд «нових демократів».

Крім того, вони додають, риторика «третього шляху» «нових демократів» взяв на озброєння лідер лейбористів Т. Блер, який розумів «третій шлях» як програму «нового лейборизму», яка ґрунтувалася на

«старих» лейбористських цінностях солідарності, рівності, справедливості й нових напрацюваннях американських «нових демократів» і англійських «нових правих», тетчеристів. У результаті цього лейбористська ідеологія поповнилася такими цінностями, як рівність можливостей, соціальне залучання індивідів, взаємна відповідальність держави й особистості, демократизація суспільства й держави, підзвітність останнього першому.

Ми зі свого боку додаємо й те, що в цей період відбувається успішне співробітництво між лейбористами й лібералами-демократами, яке активізувалося після того, як Педді Ешдаун відмовився від принципу рівновіддаленості від двох найбільших партій на користь зближення з лейбористами. У програму останніх, націлену на наступні парламентські вибори, були включені принципові для ПЛД положення, серед яких вперше обіцялося провести референдум про заміну мажоритарної системи голосування. Розвиток співробітництва між партіями також приймало форму створення коаліцій у місцевих органах самоврядування. На виборах 1997 р. «тактичне голосування» у підтримку один одного вплинуло на результат голосування в багатьох округах.

Незважаючи на переважну більшість, яку отримали лейбористи на виборах 1997 р., їхній інтерес до взаємодії з лібералами-демократами не пропав, хоча став менш інтенсивним. Так, був створений міжпартійний комітет на рівні уряду, в якому проводилися консультації з питань конституційних реформ. В 1998 р. була заснована незалежна комісія під головуванням Роя Дженкінса, який на той час став лордом, покликана розробити пропозиції з реформи виборчої системи. До цього великі партії були зацікавлені в підтримці малих лише з тактичних міркувань. З огляду на збереження потенціалу співробітництва ліберал-демократів і лейбористів, імовірно, що в міру ослаблення позицій останніх бажання активізувати співробітництво з їхнім потенційним партнерами знову підсилиться, і висновок нових передвиборних і парламентських альянсів стане реальністю.

Також не є виключенням те, що це співробітництво вийде за межі законодавчого поля й пошириться на сферу виконавчої влади.

Модернізація політико – партійної системи Великобританії отримала значне прискорення в 1990-ті рр. Це було пов'язано не тільки із внутріпартійними процесами відновлення за допомогою соціально – економічної перебудови суспільства, але й з радикальною зміною інституціонального середовища, в якому вони функціонували. Донедавна в країні практично було відсутнє законодавство, що регулює діяльність політичних партій на національному рівні, і регламентує умови їхнього створення, фінансування й участі в електоральному процесі. Існував лише звід правил по проведенню індивідуальних передвиборчих кампаній у виборчих округах.

Крім вищезгаданого Акту про політичні партії, вибори й референдум 2000 р. безсумнівним нововведенням у законодавстві Британії стало питання про ефективність виборчої комісії.

Виборча комісія призначається Королевою за порадою Палати громад. Її члени не можуть бути членами будь якої партії, мати зв'язки зі спонсорами політичних партій протягом останніх 10 років перед призначенням. Дана комісія не організує вибори. Основними її функціями є реєстрація й перевірка діяльності партій, публікація звітів, розробка пропозицій по поліпшенню системи виборів, консультації з питань виборів.

Відповідно до даного Акту (ст. 14) виборча комісія повинна призначати комітети з перегляду виборчих округів. Раніше ці функції належали чотирьом комісіям із границь в Англії, Шотландії, Уельсі й Північній Ірландії. Тепер же вони об'єднані в одному органі [8].

Таким чином, виборча комісія має досить обмежені повноваження. Фактично вони зводяться до реєстрації, консультації та контролю. Але, безсумнівно, для Великобританії діяльність такої комісії є важливою віхою в розвитку відносин між Парламентом і виборчим корпусом. Установа виборчої комісії й надання їй зазначених повноважень свідчить про розвиток і

посилення впливу електорату на виборчий процес. Головним чином за рахунок збільшення його «прозорості», а значить підконтрольності суспільству.

Самі парламентські вибори проходять шляхом прямого таємного добровільного голосування не рідше одного разу в п'ять років, на основі мажоритарної системи голосування (системи простої більшості), а точніше - одномандатної плюралістичної системи (ОПС). Від кожного округу обирається один кандидат у депутати, який набрав просту більшість голосів. Результат застосування такого механізму підрахунку голосів - домінування в партійно-політичній системі країни двох політичних партій: в ХІХ столітті - Консервативної й Ліберальної; в ХХ столітті - Консервативної й Лейбористської. За традицією лідер партії, який отримав більшість депутатських мандатів або користується підтримкою більшості депутатів знову обраного парламенту, займає пост прем'єр-міністра й формує однопартійний уряд.

Однак, у сучасному контексті проблеми назріли питання по певному перегляду виборів у країні. Про необхідність виборчої реформи неодноразово заявляли лейбористи, які весь цей час намагалися проводити великомасштабні конституційні перетворення. Про неї також говорять й провідні британські юристи, якими є Дж. Альдер, Д. Олівер. За введення пропорційної системи традиційно активно виступає й ліберальна партія. Елементи пропорційної системи вже уведені на регіональних виборах у Шотландії, Уельсі, Північній Ірландії, Лондоні й на виборах у Європарламент. (Акт про Шотландію 1998 р., Акт про керування Уельсом 1998 р., Акт про Північну Ірландію 1998 р., Акт про вибори в Європарламент 1999 р., Акт про місцеве керування 2000 р.).

Треба сказати, що сьогодні у Великобританії діє кілька різновидів пропорційної системи. Наприклад, при виборах у Шотландський парламент і Асамблею Уельсу (Акт про Шотландію 1998 р. ст. 1-8, Акт про керування Уельсом 1998 р. ст. 1-8) застосовується змішана система: мажоритарна

система відносної більшості у виборчих округах і пропорційній системі додаткового члена у виборчих регіонах [8].

Наприклад, Національна Асамблея Уельсу складається з 60 членів, з яких 20 обираються по виборчих регіонах, заснованих на існуючих округах по виборам у Європарламент, і 40 по виборчих округах. Партійні списки є твердими. Виборці голосують і за конкретного кандидата, і за політичну партію. Пропорційна система діє в округах. Виборчих регіонів створюється 8 у Шотландії й 5 в Уельсі. Для розподілу мандатів спочатку підраховується виборча квота. Вона дорівнює кількості голосів, виграних партією, розділеному на кількість кандидатів від цієї партії, вибраних в округах, плюс одиниця. Перше місце у виборчому регіоні одержує партія з найбільшою цифрою квоти. Потім провадиться перерахунок відносно партії з найбільшою виборчою квотою, при цьому до дільника додається ще одна одиниця, і розподіляються другі й наступні місця [8].

Система єдиного перехідного голосу застосовується у Північній Ірландії на виборах у Європарламент і Асамблею. Застосування пропорційної системи на виборах у представницькі органи Шотландії, Уельсу й Північної Ірландії дозволяє зробити висновок про те, що пропорційна система надала можливість зайняти місця в знову створених установах представникам декількох партій, причому не тільки великим національним, але й дрібним.

Та на наш погляд введення пропорційної системи стосовно до виборів у Парламент Сполученого Королівства найближчим часом навряд чи відбудеться не тільки через консерватизм британської політичної практики, але й за причиною явних переваг системи мажоритарної, що проявляються особливо яскраво в загальному контексті політичної системи Сполученого Королівства, зокрема такої її риси, як сильний Уряд, що користується підтримкою більшості в Парламенті. При цьому влада Уряду й Прем'єр-міністра багато в чому залежить від підтримки Парламенту. Таке можливо тільки при наявності в правлячій партії більшості в Парламенті. Тоді Уряд зможе проводити свої законопроекти, формально опираючись на волю

виборців. Крім того, введення пропорційної системи може послабити позиції Уряду. З одного боку, це підсилить законодавчу владу, усуне перекис убік виконавчої. З іншого боку - Уряду прийдеться зосередитися на дебатах у Парламенті, на прагненні переконати інших у вірності їх політики. Тому з нашої точки зору, введення пропорційної системи приведе до виникнення нових проблем.

Сьогодні структура партійної системи Великобританії представлена у вигляді п'ятирівневої конструкції, з нерівними статусами й функціями партій кожного рівня.

1-й рівень, що становлять провідні партії: Консервативна й Лейбористська, які завоювали на виборах 2010 р. 305 і 255 парламентських місць. У політичній системі вони представлені офіційними структурами: фракцією парламентської більшості й уряду, а також фракцією парламентських меншостей.

2-й рівень, на якому перебувають «треті» партії (у Великобританії їх частіше називають «малі партії» (small parties), тобто політичні організації, представлені в парламенті, але які не входять в його офіційні структури й тому роблять незрівнянно менший вплив на парламентські рішення. За останніми парламентськими виборами 2010 року, наприклад це - Ліберально-Демократична партія 57 місць. Соціал-демократична робоча партія Північної Ірландії (СДРПП), отримала 6 місць. Шотландська національна партія (ШНП), отримала лише 6 місць. Шинн фейн (ШФ – Північноірландська націоналістична партія), її рейтинг був підвищений до 5 місць. Демократична юніоністська партія (ДЮП – північноірландська партія, яка виступає за союз з Великобританією) отримала 8 місць. Крім того слід додати й те, що Британський парламент у 2010 р. був доповнений такими партіями Плайд Кімрі (Plaid Cymru) 3 місця, Об'єднана партія Північної Ірландії (Alliance Party of Northern Ireland) – 1 місце, Партія зелених Англії та Уельсу (Green Party of England and Wales) – 1 місце, Спікер палати громад Об'єднаного Королівства, лідером якої виступає Джон Берков (The Speaker of the House of

Commons) – 4 місця, а також 2 незалежних депутати а саме Сільвія Гермон, (Sylvia Hermon) та Деніс Макшейн (Denis MacShane) [176]. Якщо провідні партії відіграють головну роль у політичному житті, то «малі партії» - лише допоміжну, якщо партії 1-го рівня визначають вплив політичного процесу, то партії 2-го рівня тільки доповнюють і деталізують його.

3-й рівень - це, якщо так можна висловитися, рівень «четвертих» партій, тобто організацій, що беруть участь у виборах, але не набирають достатньої кількості голосів, щоб завоювати парламентські місця. Наприклад, Робоча революційна партія (РРП), Соціал-демократична партія (СДП), партія «Соціалістична рівність» (ПСР), Партія природного закону (ППЗ), Партія пацифістів (ПП), Партія гуманістів (ПГ), Партія лунатиків (ПЛ) та ін. Усього в парламентських виборах 2010 р. взяло участь 46 партій [176].

4-й рівень - регіональні партії, які беруть участь тільки в регіональних виборах і формують (зрозуміло, разом з національними партіями) регіональні партійні системи. Тут вони не розглядаються.

5-й рівень - це існуючі, але не мікроскопічні партії-глядачі, що беруть участь у виборах. Якщо врахувати, що в цей час у Великобританії зареєстровано більше 200 партій, з них у 2010 р. брало участь 46 партій, то 5-й рівень представляють більше 170 малочисельних і маловідомих маргінальних партій.

Висновки до розділу I.

За результатами наукових досягнень зарубіжних та вітчизняних дослідників були визначені критерії, що дозволяють відмежовувати представницькі системи середньовіччя й нового часу, систему парламентського представництва від органів станово-корпоративного представництва: повна й остаточна інституціоналізація парламенту в рамках політичної системи як представницький орган законодавчої влади, тобто узаконене визначення його місця, кола повноважень, співвідношення з іншими владними органами; створення відповідного механізму формування

парламенту: розподілу виборчих округів і їхніх квот на виборах депутатів, формування електорату та ін.

Теоретико-правові проблеми, пов'язані з розвитком парламентаризму, і конкретно-політичні проблеми функціонування британського парламентаризму все частіше отримують відбиток як у сучасній вітчизняній так і в закордонній політичній науці. У зв'язку із цим необхідно відзначити, що парламентаризм як специфічний соціально-правовий феномен аналізувався вченими, що стояли на різних світоглядних позиціях. Вони розглядали це явище крізь призму різних типів праворозуміння, який відображав реалії різнорідних політико-правових систем. Саме тому в юридичній, історичній та й в політичній науці дотепер відсутня системна концепція парламентаризму, чітко не визначені його основні властивості, не вирішене питання про співвідношення загальних і приватних якостей даного соціально-правового явища, відсутні ясні позиції у питанні про розуміння сутності категорії парламентаризму, його співвідношення з іншими поняттями теорії держави й права. Корисність і необхідність подібних науково-дослідних робіт не викликає сумніву, однак необхідно провести у даному контексті комплексний історико-правовий аналіз генезису, еволюції й функціонування британського парламентаризму систематичне подання про парламентаризм як складне, багатогранне соціально-правове явище.

Фундаментом сучасного парламентаризму є визнання народу в якості суверену. Парламент в цьому сенсі, покликаний бути виразником владної суверенності народу.

З часом у Великобританії з'явилася чітка політична позиція стосовно того, що закони, які з'явилися на світло без санкції народу, не можуть розраховувати на безумовну підтримку громадян. Відповідно до цього чимало англійських політологів обґрунтовують сталу теорію дуалістичної організації держави, розрізняючи два основних види влади - законодавчу, котра є верховною й належить народу, і урядову, яка формується з представників

парламентської більшості і є підконтрольною парламентом, в якому є також і певні судові функції.

Стосовно дослідження особливостей формування політичних партій Великобританії, ми дійшли висновку, що жодна з них так і не стала партією, орієнтованою на максимальне розширення своїх рядів за рахунок рядових членів, які, за винятком короткого періоду в історії ЛПВ, мали б істотні повноваження. У кожній з них існувала своя ієрархія, у якій владні важелі були сконцентровані у верхніх партійних ешелонах. Майже все ХХ століття вони представлялися як «масові бюрократичні партії», орієнтовані на свою членську базу в не меншому ступені, ніж на електорат. В «масових бюрократичних партіях» домінувала ланка середніх і вищих функціонерів, професійних політиків. Та на початку ХХІ ст. відбулися помітні зміни, які пов'язані з процесами глобалізації економіки, масовою міграцією людей з країн другого та третього світу, які у свою чергу сформували мультикультурний анклав, на який постійно звертають увагу партійні функціонери під час передвиборчих перегонів. Використаний системний, системно – функціональний та компаративістський методи дозволяють розглянути певну еволюцію партійно – політичної системи Великобританії в цілому і в дрібницях порівнюючи її з хронологічними рамками, за якими ми спромоглися стверджувати, що традиційна Вестмінстерська модель демократії Британії дедалі стає предметом дослідження істориків, в той час як плюралістична (консенсусна) модель, характерні ознаки якої ми простежуємо в країні за останні шість років стає предметом дослідження політичних експертів, за якою країна вимушена в політичному плані змінюватися і формувати вже новий «політичний образ», за яким немає місця національним, класовим та соціальним обмеженням а натомість є політична багатовекторність, відмова від індивідуальних примх та пошук порозуміння з різними соціальними верствами сучасного британського соціуму від якого залежатиме майбутнє тої чи іншої політичної партії, яка зараз вже не є «масовою» а скоріше за все електорально – професійною організацією.

Не затихає також і запекла критика із приводу мажоритарної виборчої системи. Простежується очевидна тенденція по зниженню абсолютної й відносної електоральної підтримки лейбористів і консерваторів, у той час як аналогічні показники в ряду інших партій вирости. Фундаментальною причиною цих процесів на наш погляд стала зміна соціальної конфігурації британського суспільства. Міжпартійна боротьба перейшла з одномірного простору в багатомірне. У цілому партійно-політичної системи країни зштовхнулася із проблемою політичної апатії, рішення якої дотепер не знайдено.

Сьогодні сучасне британське парламентське правління збільшує сприйнятливість суспільства до нових віянь часу, вимог різних соціальних чинностей, підвищує ймовірність знаходження оптимальних рішень, тому що сам британський парламентаризм забезпечив на сьогодні демонополізацію влади, тобто ліквідував саму сутність перебування у владі якоїсь соціальної групи, що володіє безумовним правом на панування в політичному житті країни.

РОЗДІЛ II.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ.

2.1. Особливості партійної системи Великобританії.

Серед європейських країн Сполучене Королівство стоїть певним особняком, бо представляє собою ідеал «старої демократії». На відміну від сучасних європейських країн, де партійні системи склалися в результаті революційних потрясінь, громадянських війн у Британії формування партійно – політичної системи проходило скоріш еволюційним ніж революційним шляхом. Цей уповільнений процес продовжувався і продовжується на протязі століть. Британія ніколи не знала чередування демократичних режимів авторитарними. Який би не був довгий вік країни, однак, британський громадянин живе все своє життя за одним і тим же основним законом, в той же час коли його український ровесник на протязі свого віку змінив як мінімум три конституції дві з яких писалися під час правління тоталітарного режиму СРСР. Так склалося, що політичні партії, які отримали перемогу на загальнонаціональних виборах, мусять змиритися з тим, що державні інститути, в тому числі і парламент повинні прийняти в недоторканому виді від своїх попередників, в той же час прості громадяни мусять змиритися з тим, що їм не доведеться нічого змінювати у владі країни, такими є тут головні правила політичної гри. За різних політичних обставин різні політики не раз заявляють про близькість Сполученого Королівства чи то до США чи то до країн Співдружності, чи то до Європи. На думку Р. Роуза, так сталося, що історично Ла – Манш був у політичному сенсі дуже близьким до Британії і водночас дуже далеким [171, с. 288]. У певному політичному і правовому сенсі це обумовлює певну винятковість Сполученого королівства на Європейському континенті.

Сучасна британська партійно – політична система має багатоярусну структуру, яка включає в себе декілька підсистем. Вона існує в двох вимірах: електоральному (партійна конкуренція в ході виборчих кампаній і в проміжку

між виборами) і інституціональними – в сферах законодавчої та виконавчої влади. Серед її чотирьох підсистем три мають загальнонаціональний характер: локальна (місцеві вибори і довибори), національна (загальні та додаткові парламентські вибори), наднаціональна – вибори до Європарламенту, регіональна – місцеві вибори до парламентів автономних територій Британії Шотландії, Уельсу Північної Ірландії.

Отже, почнемо розглядати кожну партію окремо як одиницю партійно-політичної системи Великобританії. Віддамо в даному контексті проблеми шану Лейбористській партії, яка є наймолодшою від своїх ровесників, провідних партій у країні (Консервативна партія, Партія ліберал - демократів), тому, що починаючи з 1997 року, вона продовжує, хоча й в коаліційному виді утримувати панівне положення в країні. Як відомо, Лейбористська партія Великобританії (ЛПВ), заснована в 1900 р. була до 1906 р. - Комітетом робочого представництва, і, тільки з 1918 року простежується індивідуальне членство в її колах. У період виборчих компаній дана партія представлялася у вигляді колективного членства афілійованих профспілок та інших організацій [103, с. 29]. Незабаром після свого виникнення ЛПВ перетворилася в класичну масову партію, яка за трактуванням Моріса Дюверже виступає як масова партія, як партія класова; наявність масового членства [73, с. 51], і в більш широкому трактуванні Джованні Сарторі (відкритість партії для всіх бажаючих вступити в її ряди; стійка асоціація партії з певною системою цінностей; значна її підтримка в суспільстві; постійна організаційна структура) [137, р. 17].

Як і раніше так і зараз Лейбористська партія підпадає під класифікацію партії «великого приходу». Однак, сьогодні через низку внутріпартійних реформ дана партія стала ще більш доступною до масового виборця ніж раніше. Революційним рішенням було введення в цій партії з подачою Н. Кіннока у 1984 р. принципу голосування один чоловік один голос і, незважаючи на те, що він в тому ж році був відхилений після призначення на пост лідера Т. Блера цей принцип запрацював з новою силою. Крім того після

1997 р. партія запропонувала низку програм: «Партнерство у владі» «Партія XXI століття», за якими збори у партії стали ще більш відкритими, тобто до них могли потрапити не лише активісти партії але й прості члени, за допомогою яких стали створюватися робочі групи по цілій низці питань. Була чітка демонстрація відкритої роботи партії як перед ЗМІ, так і перед електоратом. Референдум поки що внутріпартійний (рішення про введення в країні референдуму відбулося лише у 2000 р.) чітко демонстрував можливість партії прислуховуватися до кожного виборця. У своїй останній програмі для національного уряду країни 2011 – 2016 рр. лейбористи пішли ще далі. У своїх обіцянках вони доводять виборцеві, що думка кожного буде врахована, зберігаючи при цьому статус конфіденційності кожного. І це стосується всіх верств населення: жінок – домогосподарок, представників одностатевих шлюбів, неповнолітніх тощо [13].

Однак все вище сказане ми спробуємо висвітлити в деталях. Отже, відповідно до уставу (свого роду «конституції») Лейбористської партії 1918 р., що зберігалася протягом майже століття без істотних змін аж до 1995 р., ЛПВ мала федеративну структуру, що включала, з одного боку, асоційовані профспілки, соціалістичні суспільства й пізніше Кооперативну партію, а з іншого, - місцеві лейбористські організації. Тоді ж рядові лейбористи отримали право представництва на щорічних конференціях ЛПВ.

Прийняття рішень на конференціях ґрунтувалося на принципі делегування, який на практиці визначався як «блоковий голос» асоційованих організацій і багаторазово переважував голос місцевих партійних відділень – «окружних лейбористських партій», тобто окружних партійних організацій (ОПО). У результаті цього до внутріпартійних реформ 1990-х років профспілки, які були самими масовими асоційованими організаціями, займали домінуюче положення в партії, відкидаючи при цьому стимул у масовому наборі індивідуальних членів. У той же самий час індивідуальне членство в Консервативній партії до другої половини 1990-х років у кілька

разів перевершувало показники лейбористів. Проте з урахуванням афілійованого членства лейбористи користувалися незаперечною перевагою.

Розбіжність поглядів усередині ЛПВ пояснюється як обставинами її створення, так і мажоритарною виборчою системою, яка не допускає малі партії до влади. В історії ЛПВ розбіжності між лівими і правими приводили не лише до внутріпартійних сварок, але й до більше серйозних наслідків.

У керівних органах ЛПВ і лейбористської фракції в парламенті здебільшого перебували ті діячі британського лейборизму, яких в британському соціумі називали «соціал-демократами», які прагнули до непрямого контролю ринкових відносин, реформуванню даного господарського укладу країни, згладжуванню його негативних рис, але в підсумку не до корінної трансформації, а тим більше їхньої ліквідації. Дані діячі користувалися скоріше не ідеологічними а прагматичними міркуваннями щодо завоювання й утримування влади, а, отже, забезпеченню широкої опори в електораті.

Значна меншість у керівництві лейбористів, що опиралася на маси лейбористських активістів, значну частину яких називали «лівими», а при Тоні Блері «старими лівими», прагнули до реалізації положення «4 пункти» уставу (конституції) партії 1918 р. про введення в країні суспільної власності на засоби виробництва. Ця редакція уставу партії на багато років стала наріжним каменем між лівими й правими серед лейбористів, незважаючи на те що й ті, та інші характеризували свої погляди як соціалістичні.

Ліві розглядали ЛПВ як партію робітничого класу. Праві, розділяючи при цьому ідеї фабіанства й етичного соціалізму, вважали, що ЛПВ повинна виражати загальнонаціональні інтереси. Звідси з'явилося різне трактування понять соціалізму, соціальної справедливості, рівності. Для одних вони мали на увазі націоналізацію більшої частини британської економіки, прогресивне оподаткування й великомасштабний перерозподіл статків. Наміри інших

обмежувалися одержавленням деяких галузей соціальної й економічної інфраструктури й рівністю можливостей.

На протязі всього ХХ століття ЛПВ виглядала як коаліція лівих і лівоцентристських сил. В один час це обіцяло якісь політичні вигоди, в інший створювало певного роду проблеми. У Лейбористській партії, яка представляє собою ідеологічно колоритну організацію, завжди мало місце трохи внутріпартійних течій та ідейних центрів. Серед них, користувалася найбільшою популярністю Фабіанська спільнота, яка відіграла головну роль у народженні Лейбористської партії. На лівому фланзі партії довгий час домінувала група «Трибюн», заснована в 1964 р. В 1980-ті рр. дане партійне угруповання стало більш правим, і деякі її члени перейшли в розряд «нових лейбористів», які в кінцевому результаті стануть кістяком партії. Реакція на перехід до правих «Трибюн» була блискавичною. Так, в 1982 р. На противагу «Трибюну» була створена група «Кампанія», яку очолив Тоні Бенн, який пізніше запропонує задля усунення монополії профспілок у голосуванні, та виділенні ними певної групи членів до лав Лейбористської партії принцип Одна людина один голос (ОЛОГ). В середині 1990-х рр. вже в середовищі «нових лейбористів» відбулася диференціація, пов'язана з виникненням об'єднання «Нових лівих», найбільш яскравими представниками якого стали члени уряду це Дж. Прескотт і Р. Кук [73, с. 97].

В останню чверть століття плюралізм думок у ЛПВ вийшов за межі внутріпартійної дискусії. Невдачі, що супроводжували періоди правління лейбористських кабінетів в 1960-70-х рр., підштовхнули як лівих, так і правих у партії, у дійсності, які привели її до кризи. Як відомо історія Лейбористської партії в ХХ столітті почалася з історії «великого приходу», але ледь не закінчилася, як історія розколотої партії. Найбільш непримиренні, як ліворуч, так і праворуч, облишили її ряди. Однак друга половина 1990-х рр. пройшла під знаком консолідації рядів лейбористів.

Ще у 1987 р. у партії відбувся перегляд партійної політики, в результаті якого був підготовлений ряд важливих документів, серед яких центральне місце займали «Демократичні соціалістичні цілі й цінності», «Зустріти виклик, здійснити зміни» і «Дивлячись у майбутнє». В 1992 р. лейбористи відкинули гасла ренаціоналізації, одностороннього ядерного роззброювання, загальної зайнятості, скасування антипрофспілкових законів, прийнятих тетчеристами, і виходу Великобританії з ЄС. Розширення видатків на державу добробуту було поставлено в залежність від економічного росту. Однак для перемоги на виборах ці зміни виявилися поки ще недостатніми.

Відомий представник ЛПВ Джон Сміт після свого обрання виступив з ініціативою впровадження принципу «одна людина - один голос» (ОЛОГ) на виборах лідера, однак, зустрівши сильний опір, змушений був піти на компроміс: колегія обранців збереглася, але з 1993 р. кожна з її складових мала по одній третині голосів. Крім того, принцип ОЛОГ став обов'язковим при підрахунку результатів у рамках профспілкової частки голосів і частки місцевих партійних відділень. Раніше вони підраховувалися автоматично на основі кількості платників, які платили, члени в обох структурах, тепер - на основі індивідуального голосування поштою. Крім того, тільки ті члени профспілок зберегли право голосу в рамках колегії вибірників, які сплачували не лише базовий профспілковий, але й «політичний внесок».

Слід також додати й те, що в результаті внутрішньої боротьби з 1981 р. парламентська фракція лейбористів взагалі втратила право обрання лідера. Тоді було створено колегію виборщиків за схемою: 40 % - профспілки, 30 % - члени фракції і стільки ж партійні організації рівня виборчого округу [72, с. 53].

Однак слід зазначити, що подібна спроба реформувати вибори партійного лідера відбулася на щорічній конференції у 1990 р., де Н. Кінноку вдалося провести рішення, за яким процедуру переобрання стало випереджати голосування в місцевих організаціях. Раніше за традицією право голосу мали тільки активісти - члени генеральних комітетів партійних

відділень. В 1984 р., коли Н. Кіннок вперше запропонував взяти на озброєння принцип ОЛОГ, конференція виступила проти. В 1987 р. він домігся компромісу: були засновані локальні колегії обранців, у яких 40% голосів розташовували місцеві відділення афілійованих профспілок, а інші подавалися всіма індивідуальними членами за принципом «одна людина - один голос». В 1993 р. при Джонові Сміті колегія була зовсім скасована, хоча профспілки домоглися того, що за додатковий внесок тред-юніоністи одночасно вважалися членами місцевих відділень ЛПВ, і, отже, отримували право голосу. Також принцип ОЛОГ був введений на виборах у Національний виконавчий комітет (НВК), що за традицією контролював виконання рішень лейбористських конференцій і брав участь у виробленні партійної політики. Ще наприкінці 1970-х рр. він перетворився в другий центр влади ЛПВ [73, с. 101].

У результаті програми «Перегляд політики» відбувалася маргіналізація НВК і підпорядкування його волі лідера партії. До логічного завершення ця реформа була доведена Тоні Блером, який не тільки звільнився від опіки грізної зброї лівих, але часто ігнорував його рішення. Якщо раніше профспілки контролювали половину голосів НВК, то після розширення його складу до 32 чоловік їхня квота скоротилася до 12 місць [73, с. 105]. Більшість членів комітету обиралися на партійних конференціях, самостійна роль яких при «нових лейбористах» також значно знизилася. У той же час комплектація НВК, до якого увійшли представники всіх складових ЛПВ, стала більш демократичною, наприклад, були введені квоти для жінок. Ліві сили в партії тепер могли забезпечити своє представництво у виконкомі головним чином у рамках квоти місцевих відділень. В 1998 р. цим з успіхом скористався Альянс рядових членів - рух партійних активістів, незадоволених реформами «нових лейбористів», що провів у НВК по даній квоті чотирьох своїх висуванців, включаючи відому Лізу Дейвіс, а також Марка Седдона, головного редактора лівого журналу «Трибюн» [152].

Незважаючи на це, до кінця 1990-х років тенденція до переходу місцевих партійних організацій на більш помірні позиції була чітко закріплена в політичній практиці лейбористів. Однак баланс сил у партії між тими, хто підтримував політику «нових лейбористів», і тими, хто ставився до неї критично, не завжди був на користь перших. Так, найбільш принциповим питанням, що обговорювалося на щорічній конференції ЛПВ в 2000 р., було відновлення індексації пенсій відповідно до росту заробітної плати. Відношення до нього служило водорозділом між «модернізаторами» і «традиціоналістами» у партії. «Модернізатори» як і тетчеристи, прирівнювали зростання пенсій з ростом інфляції, вважали, що не реформована «держава добробуту» не зможе забезпечити зростання державних пенсій, у той час як «традиціоналісти» вбачали в цьому небажання «нових лейбористів» перерозподіляти національне багатство на користь незаможних.

Раніше найбільше послідовно за відновлення індексації виступали члени масової складової партії (рядові члени, активісти), однак тепер при голосуванні за відповідну резолюцію більшість представників місцевих відділень висловилося проти. Однак, партійне керівництво могло ігнорувати рішення конференції.

Так, на партійній конференції у 2002 р. була висунута резолюція, яка призвала до перегляду концепції «приватної фінансової ініціативи», за допомогою якої до роботи державного сектора підключався приватний бізнес, однак політика уряду залишилася незмінною. Її підтримала тоді переважна більшість однопартійців. Першим лідером ЛПВ, обраним за переглянутими правилами, став в 1994 р. Тоні Блер. Вибори були призначені після несподіваної смерті його попередника Джона Сміта. Найбільш сильним конкурентом Т. Блера був Гордон Браун, однак суперники й колишні друзі змогли домовитися про розподіл обов'язків у майбутньому уряді, і Браун зняв свою кандидатуру. Із цього приводу існує стійка легенда про те, що Т. Блер на певних умовах пообіцяв передати йому в майбутньому пост лідера. Іншими претендентами на цю посаду були Джон Прескотт і Маргарет Бекетт, які

займали позиції набагато лівіше, ніж їх більш молодий суперник. Як і очікувалося, Т. Блер впевнено переміг у всіх трьох сегментах колегії обранців. До виборного змагання не був допущений Кен Лівінгстон, що із всіх претендентів дотримувався найбільш радикальних поглядів: він не зміг заручатися підтримкою 12,5% членів парламентської фракції ЛПВ – як необхідною умовою для участі у виборах лідера [72, с. 92]. Хоча зіркова година «червоного Кена» була ще попереду. Два інших претенденти, що програли Т. Блеру, помірялися силами в боротьбі за пост заступника лідера, але цього разу Дж. Прескотт не поступився.

Перемозі Тоні Блера, прихильника подальшої ідеологічної й організаційної модернізації партії, а також його подальшим його успіхам, сприяли не тільки внутрішні, але також і зовнішні фактори. Як відомо в 1992 р. президентом США був обраним Білл Клінтон, представник від партії демократів, і, передвиборчий штаб якого взяв на озброєння концепцію «нових демократів». У британському ж політичному істеблішменті вона розглядалася як «новий лейборизм» або як часто його називають сучасні дослідники «третьій шлях», яка стала ідейним прапором Т. Блера і його сподвижників. Переобрання Б. Клінтона в 1996 р. зайвий раз закріпило узи, що пов'язують північноамериканський і британський соціал-демократичний ревізіонізм. Крім того, «нові лейбористи» уважно стежили за методами ведення виборчої кампанії Демократичної партії, новими технологіями вивчення суспільної думки й залучення електорату на свою сторону. Саме в ці роки в Британії стали цілеспрямовано використовуватися методи політичного маркетингу, а ЛПВ перетворилася в професійно підготовлену компанію для передвиборчої боротьби, яка з самого початку орієнтувалася не на партійних активістів, а на широке коло британського електорату.

На сучасному етапі до обов'язку Національного виконавчого комітету входить тепер контроль над партійною скарбницею, затвердження списків кандидатів на виборах, покарання й питання агітації. Якщо раніше НВК був свого роду противагою керівництву партії, то тепер перетворився в привідний

механізм по виконанню його рішень і введенню у практику життя його політики. Якщо раніше його вплив на відбір кандидатів партії на виборах був на руку лівим силам у ЛПВ, то тепер ситуація стала зворотною. В результаті цього керівництво партії отримало можливість посилити процедуру відбору й блокування небажаних кандидатів, затверджених місцевими відділеннями. Цікаво, що принцип ОЛОГ у цьому випадку застосовувався лише частково. В 1995 р. жертвою нових правил стала Ліза Дейвіс, занадто ліва для партійного керівництва, а в 2001 р. кандидатура Шона Вудворда була нав'язана зверху однією з окружних організацій.

Прагнення модернізувати сутність внутріпартійної демократії зустріло запеклий опір а в ряді випадків бумерангом било по «нових лейбористах». Так, наприклад, на додаткових виборах у лондонському окрузі Аксбрідж у липні 1997 р. ЛПВ, як і на загальних виборах, посіла друге місце, поступившись «новим торі» (консерваторам), однак розрив між ними значно збільшився. Пояснювалося це не природою довиборів - уряд проробив лише три місяці й був на піку популярності не своїми професійними якостями, а тим, що за допомогою НВК окружною лейбористською організацією був нав'язаний ставленик центру. В результаті даного інцидента багато активістів і рядових членів партії в знак протесту проігнорували вибори або проголосували проти офіційного кандидата.

Одним із самих драматичних епізодів в історії реформування ЛПВ стало скасування «четвертого параграфу» уставу партії, прийнятого на щорічній партійній конференції у лютому 1918 р. [169, с. 99] У ньому не було поставлене завдання «забезпечити працівникам фізичної й розумової праці повний продукт їхньої праці і його найбільш справедливий розподіл на основі суспільної власності на засоби виробництва (розподілу й обміну)». Тоні Блер, тільки що обраний лідером партії, вирішив діяти без зволікань. На диво багатьох він порушив питання про нову редакцію статті на щорічній конференції ЛПВ в 1994 р., після закінчення якої розвинув бурхливу активність по роз'ясненню своєї пропозиції серед активістів. Реакція лівих

була однозначною. Так, лівий лейборист, лідер страйку шахтарів 1984-85 рр. Артур Скаргілл заявив, що Т. Блер «оголосив партії війну».

У квітні 1995 р. на спеціально скликаній конференції ЛПВ нова редакція статті одержала підтримку біля двох третин голосів. З її тексту було вилучене положення про націоналізацію засобів виробництва. У новій редакції статті ЛПВ називалася партією демократичного соціалізму, яка була покликана розвивати «динамічну економіку... у якій завзятливість ринку й твердість конкуренції поєднані з силами партнерства й співробітництва в ім'я примноження національного добробуту, зайнятості й процвітання кожної людини» [168, с. 57].

До кінця 1990-х років позиції лівих у ЛПВ помітно ослабли, незважаючи на успіхи Лівінгстона. У результаті внутріпартійних реформ їхня роль у виконкомі, місцевих партійних організаціях, на щорічних конференціях значно понизилась. На керівні пости в партії просувалися лояльні Тоні Блеру люди, які за своїми якостями і стилю роботи сильно відрізнялися від попередників. Так, наприклад у 1998 р. генеральним секретарем організації вперше став не чоловік, а жінка - Маргарет Макдона. До того ж вона не мала у своєму послужному списку досвіду відносин із тред-юніонами. Так, на думку Ол. А. Громико, вплив втрачали не тільки «старі ліві», але також і «старі праві», прихильники традицій ревізіонізму Ентоні Кросленда. Та разом з тим слід зазначити, що Е. Кросленд одним з керівників ЛПВ в 50-х рр.. У 1956 р. він надрукував працю «майбутнє соціалізму» де обґрунтував конструкцію соціальної держави. Він вважався Т.Блером прямим попередником нової лейбористської партії. Ветеран лівого крила партії вище згаданий Тоні Бенн оголосив про свій відхід з великої політики після парламентських виборів 2001 р. Партія істотно в цей час дистанціювалася від профспілкового руху. Зупинити переможний хід «нових лейбористів» спробував Артур Скаргілл, який в знак протесту проти перегляду уставу партії вийшов з її складу й організував Соціалістичну лейбористську партію [72, с. 97]. Але на виборах 1997 р. ця партія зіграла малопомітну роль.

Одиничні факти «повстання задньоскам'єчників», викликані надмірними про ринковими законопроектами уряду, у цілому не впливали на благополучну картину успіхів «нових лейбористів». Ліві традиції лейборизму були відсунуті на задній план.

Наприкінці 1990-х років деякі ліві пов'язували надії на відновлення позицій соціалістичного руху у Великобританії з подіями в Росії. В інтерв'ю у вересні 1998 р. Тоні Бенн відзначив «колапс ринкового експерименту в Росії», як один із факторів, що повертає лівим впевненість у своїй правоті. Так, Т. Бенн, говорив, «Ми відчули величезний приплив впевненості, - сказав він, - тому що протягом багатьох років нас називали «печерними людьми»... Тепер ми є свідками того, як ельценський проект потрапив до канави. Неминуче, потрібно очікувати й те, що політичний маятник знову гойднеться в протилежний від Тетчер і Єльцина бік» [73, с. 61].

У другій половині 1990-х років проводяться й інші внутріпартійні реформи, спрямовані на зміцнення положення Т. Блера і його команди. Для досягнення своїх цілей Тоні Блер активно використав інструменти прямої демократії. В 1995 р. був проведений референдум всіх членів партії про нову редакцію пункту 4 параграфу ЛПВ, якому передувала активна агітаційна кампанія на чолі з Т. Блером. Також як у випадку з Національним політичним форумом, вирішувалося відразу два завдання: демонструвалася демократичність механізму прийняття рішень, і важливе питання внутрішньої модернізації партії виводилося з компетенції її вищого органу - конференції. В 1996 р. відбувся референдум по підтримці передвиборного маніфесту ЛПВ, якому передувала кампанія «Дорога до маніфесту». Цими діями «нові лейбористи» продемонстрували електорату й ЗМІ, що їхня програма, по-перше, вироблена на максимально демократичній основі, і, по-друге, відображає консенсус у партії.

Демократизація ЛПВ, не була самоціллю для партійної еліти. Вона керувалася міркуваннями підтримки балансу інтересів рядових членів партії,

у першу чергу активістів, і електорату партії в цілому. Історія лейбористів наочно демонструє, що електоральні успіхи партії можуть бути значно ускладнені прагненням активістів зберегти ідеологічну чистоту партійних рядів.

Хоча самі такі дії не можуть і не повинні розцінюватися як однозначно негативні фактори. З одного боку, наприкінці минулого сторіччя роки ЛПВ постраждала через розбіжності між більшістю «парламентських партій» (депутати від ЛПВ у Вестмінстері та у Європарламенті) і масової складової партії (активісти й рядові члени), і в той же час, а особливо на початку нинішнього сторіччя «нові лейбористи» досягли високих результатів у синхронізації групових інтересів всередині партії з інтересами зовнішнього електорату. З іншого ж боку, опір активістів і багатьох рядових членів привів до сповзання партійної верхівки до електорального опортунізму, що саме по собі є важливим аргументом у недопущенні надмірного ослаблення ідеологічного каркаса, який скріплює партію. Навіть сьогодні після виборів 2010 р. не дивлячись на те, що лейбористам не вдалося отримати впевнену більшість у парламенті лейбористам разом з ліберал – демократами вдалося утримати свої позиції в британській парламентській системі, особливо це проглядалося в 2011 р. коли британський прем'єр – міністр від консерваторів Девід Камерон, змушений був все ж таки прислухатися до обох партій у питанні щодо євро інтеграційних процесів Англії, нівелюючи при цьому думку супротивників цих процесів, тобто його одно партійців консерваторів, які на виборах 2010 р. отримали більшість, хоча й недостатню для того щоб називатися партією – переможницею.

Якщо ми говоримо про не менш впливову іншу партію у Британії, то варто мати на увазі те, що вона розпочала свою активну діяльність зі XVII століття, під час правління Карла II, коли в 1670-ті рр. розпочали з'являтися прототипи майбутніх партій. Один з них з подачі супротивників одержав назву торі, що споконвічно було зневажливим прізвиськом ірландських католиків. В 1830-ті рр. при Робертові Пілці торі стали йменуватися

консерваторами, першим представником яких на посту прем'єр-міністра був Бенджамін Дізраелі.

Початок створення сучасної структури Консервативної партії припадає на 1867 р., тобто на кілька десятиліть раніше, ніж Лейбористської партії. Коли в країні була проведена виборча реформа, яка значно помножила ряди електорату й привела до створення повноцінної мережі регіональних і місцевих партійних відділень-асоціацій, перші з яких з'явилися після виборчої реформи 1832 р. Центральний офіс (ЦО) партії, очолюваний головою, виник у 1870 р. з ініціативи Бенджаміна Дізраелі.

До початку ХХ століття, незважаючи на перетворення партії в багатоярусну організацію масового членства, вона зберегла свій елітарний характер. Квінтесенцією відносин партійних верхів до низів служать слова торійського прем'єр-міністра Артура Бальфура, який заявив, що він скоріше порадиться зі своїм слугою, ніж з Національним союзом, що представляв інтереси місцевих консервативних асоціацій. Відомий стан внутріпартійної демократії в Консервативній партії говорить, про те, що вона представляла собою «автократію, що маскується під демократію» [31, р. 21]. Більшу частину ХХ століття партія, відповідно до класифікації Моріса Дюверж'є, була «кадровою» організацією [78, с. 67], хоча інші дослідники, зокрема Джованні Сарторі, критикували його за приниження значення її масової складової [137, р. 29]. Кадрова партія це перш за все об'єднання певної групи людей з метою підготувати вибори і зберігати контакт з кандидатами. Як правило ці люди наділені певною харизмою. Самий вступ до такої партії має зовсім інший сенс ніж у масовій партії. Людина такої партії є глибоко свідомою у своєму виборі. Вона має певні особливі якості. Вступ до такої партії базується на жорсткому й закритому відборі.

З незначними змінами вона залишалася такою до другої половини 1990-х років. Серед партійних ієрархів фігура лідера за традицією була домінуючою, у своїх руках він зосереджував всі головні важелі впливу у

керівництві партією. До думки Національного союзу прислухалися, однак владними повноваженнями ця організація не володіла. Основною функцією щорічних конференцій було те саме як і в лейбористів наприкінці ХХ століття, тобто демонстрація згуртованості партійних рядів навколо лідера та всебічна підтримка його політики.

Після розгромної поразки торі на травневих виборах 1997 р. і відставки Джона Мейджора новим лідером партії був обраний Вільям Хейг. Ці події послужили в якості початку реформ, покликаними модернізувати Консервативну партію. В. Хейг без зволікань розпочав розробляти довгострокові плани. У цьому йому опорою слугували такі досвідчені політики-консерватори, як Арчі Норман, Сесіл Паркінсон та Майкл Анкран. Вже в жовтні того ж року був випущений консультативний документ «Проект змін» [149, с. 31]. Його авторами виступили керівники трьох автономних частин партійної організації - голова партії, підзвітний її лідерові, голова Національного союзу консервативних та юніоністських асоціацій і голова Комітету парламентської фракції. Ініціатива була спрямована на проведення внутріпартійної реорганізації, у першу чергу на консолідацію структури партії. Масштаби поразки 1997 р. і деморалізований стан серед рядових торі робили такий крок неминучим. За 1980-90-ті рр. чисельність організації скоротилася в рази, а середній вік її членів перевищив 60 років. Консерватори мали у своєму розпорядженні наочний приклад ЛПВ, які опинились в такому ж кризовому стані 1980-90-ті рр. і зробили енергійні кроки щодо реформування. Зіграло роль і небажання В. Хейга братися за врегулювання внутрішнього конфлікту між євроскептиками та євроентузіастами доти, поки його положення на посту лідера не зміцниться.

Неможливо було й далі ігнорувати той факт, що в партії загострилися протиріччя між «парламентською партією» і місцевими консервативними асоціаціями, які виступали за демократизацію організації. Внутрішня субординація в партії ускладнювалася й тим, що в рамках Національного союзу певні асоціації мали значну автономію й не у всьому підкорялися його

керуючим структурам. Наприклад, рекрутування нових членів було цілком прерогативою асоціацій, не підзвітних у цьому питанні функціонерам НС. Був відсутній не тільки статус члена партії, але й рядові консерватори вважалися членами саме асоціацій, а не Національного союзу. Давні сутички в середині партії привели до відкритого протистояння на конференції Національного союзу в жовтні 1997 р. Централізація структури партії була також покликана полегшити фінансування її діяльності, надавши керівництву прямий доступ до грошових фондів асоціацій. До 1997 р. партія мала величезні борги, які по самих скромних підрахунках наблизилися до 20 млн. ф.ст., що само собою приводило до глибокої фінансової кризи [72, с. 111].

В 1998 р. серія консультацій за утриманням «Проекту змін» привела до прийняття проекту програми «Нове майбутнє для Консервативної партії» з передмовою В. Хейга. Ставилася амбіційна мета - створити масову добровільну політичну організацію. Відновлення партії пропонувалося провести на базі «шести ключових принципів»: організаційна єдність, децентралізація на користь консервативних асоціацій, демократизація процедури прийняття передвиборного маніфесту й обрання лідера, широке включення населення за допомогою створення національної системи партійного членства, високі стандарти в боротьбі з корупцією в середині партії й відкритість відносно джерел фінансування [139, р. 358].

В березні того ж року проект був винесений на референдум членів партії, 80% з яких підтримали його. Пішла радикальна перебудова внутрішньої структури партії, у центрі якої була створена об'єднана організація з єдиним керівництвом і «партійною конституцією» - кодифікованим уставом, що зайняв місце діючого до цього неписаного зводу правил. Потрібно відмітити, що до цього Консервативна партія представляла собою неформальний союз трьох автономних частин зі своїми організаційними структурами й ланками керування: «парламентська партія» — депутати-консерватори в палаті громад, й в палаті лордів і в Європарламенті; Національний союз, який координує діяльність місцевих

консервативних асоціацій в Англії, Шотландії [139, р. 359] й Уельсі; консервативний центральний офіс у Лондоні на чолі з лідером партії й зі своєю мережею відділень по країні.

За новими правилами устав може бути змінений голосами двох третин делегатів Конституційної конвенції, до складу якої входять депутати-консерватори палати громад і палати лордів, Європейського парламенту й членів нової консервативної конвенції. Вищим органом, відповідальним за питання партійної організації, стала Рада управління, до якої увійшли представники трьох частин, партії, що об'єдналися. Раді запропоновано збиратися до шести разів на рік, хоча на практиці це відбувається частіше. У ньому діють три постійних комітети, відповідальних за рекрутування членів партії, підготовку й проведення конференцій та збір членських внесків.

Консервативні асоціації зберегли за собою прерогативу по складанню остаточних списків кандидатів у депутати парламенту, а рядові члени одержали право голосу при обранні кандидатів у члени Європарламенту, Асамблеї Уельсу й на посаду мера Лондона. У той же час конституційні асоціації, перейшовши під контроль керівництва партії, змушені були поступитися своєю автономією. Рада управління розробляє для них інструкції з проведення партійних заходів і «мінімальні критерії» - правила проведення партійних заходів, нормативи по рекрутуванню нових членів і залученню коштів.

Модернізовано також й систему консервативних конференцій, серед яких першорядне значення, крім щорічних зльотів, грає весняна асамблея, а також національна конвенція, відповідальна за організаційні питання. На кожний з цих заходів консервативні асоціації посилають своїх представників, які на відміну від практики, прийнятої в ЛПВ, не мають статус делегатів. Пропозиції про порядок денний конференцій асоціації вносять через Форум консервативної політики, а її затвердженням займаються спеціальні партійні комітети. Незважаючи на ці зміни, конференції як і раніше виконують

консультативну функцію й покликані продемонструвати єдність партійних рядів, згуртованих навколо лідера. Вищевказані в цілому, зміни, які відбулися за прийняттям програми «Нове майбутнє», привели до значної демократизації роботи нижніх ланок партії, однак принципово не змінили механізм прийняття рішень у її верхніх ешелонах.

Лідер Консервативної партії за традицією має надзвичайно широкі повноваження у керівництві своєю організацією. Він одноосібно призначає членів тіньового кабінету в опозиції й склад діючого уряду після приходу торі до влади. Під його повним контролем ведеться підготовка партійних маніфестів. Рішення щорічних партійних конференцій носить для нього суто рекомендаційний характер. Довгий час лідер Консервативної партії не обирався, а «з'являвся», тобто займав цей пост у результаті неофіційних консультацій між ключовими фігурами партійної еліти –«чарівного кола» [139, р. 360].

Ще у 1990-ті рр. у Консервативній партії зростало значення місцевих партійних асоціацій і партійних конференцій. Із часом депутатам-торі доводилося все уважніше прислухатися до настроїв партійних активістів і делегатів. У ці ж роки дві найбільші партії країни помінялися місцями в питанні про положення лідера в партійній ієрархії. До керівників Консервативної партії перестали ставитися з колишньою повагою, їхні позиції ослабли, а внутріпартійні чвари особливо в питанні про євроінтеграцію Британії, прийняли перманентний характер, в той час як лейбористи напроти, залишили в минулому розкольництво і згуртували лави на чолі з сильним та авторитетним лідером.

«Боротьба за лідерство в Консервативній партії, - писав у ті дні журнал «Економіст», - вилилася в «громадянську війну» через розбіжності у відношенні Європи» [130, р. 19]. Мало що змінилося й після обрання в листопаді 2003 р. лідером Консервативної партії Майкла Ховарда (він зайняв цей пост без боротьби, тому що інші торі-важкоатлети не стали виставляти

свої кандидатури). На фоні цих подій важко судити, змогла б партія вийти з кризи, якби на виборах лідера в 2001 р. перемогу отримав Кеннет Кларк. Внутріпартійні реформи вели до збільшення ролі низових організацій, які у своїй масі були налаштовані скептично до ЄС. Не є виключенням й те, що про європейська позиція К. Кларка підсилила б протистояння усередині партії, але цього разу розбіжності відбулися б не усередині парламентської фракції, а між її більшістю й масовою складовою партій.

Все-таки внутріпартійні реформи, проведені Вільямом Хейгом, також як і реформи Тоні Блера, привели до зміцнення позицій лідера. Тепер він не тільки одноосібно призначав членів «тіньового кабінету» і уряду, а також очолював «парламентську партію», але й був керівником всієї організації в цілому, включаючи місцеві асоціації, які, по суті, перетворилися в партійні відділення. Вони отримали право брати участь в обранні лідера, але поступилися частиною своєї автономії. Крім того, під його прямий контроль перейшла діяльність депутатів від Консервативної партії в Шотландії й Уельсі, а також Європарламенту.

Тим часом, варто помітити, що Консервативна партія не дивлячись на ряд проведених реформ так і не трансформувалася з «кадрової» в «масову» у тому розумінні, що не звільнилося монополії верхніх ешелонів партійної ієрархії в механізмі прийняття рішень. Якщо подивитися на статистичні дані за останні кілька десятиліть то можна побачити, що консерватори вже багато років перевершують лейбористів за показником індивідуальної участі, однак необхідно враховувати своєрідність статусу індивідуального членства до реформ Вільяма Хейга, а також те, що в ЛПВ лєвова частина участі доводилася на членство колективне. Крім того, до останнього часу Консервативна партія не мала у своєму розпорядженні офіційну зведену статистичну базу даних по кількості членів партії і єдиних критеріїв членства, а розрахунки, що були, робилися з використанням різної методики підрахунків. Та на початку 1990-х рр. за самими оптимістичними підрахунками Консервативна партія мала у своїх рядах близько 1 млн.

чоловік. До кінця десятиліття її чисельність оцінювалася в 250-400 тис [139, р. 361].

Отже, сучасне реформування Консервативної партії, перетворило її у гібридну організацію, у якій демократизація торкнулася деяких елементів механізму прийняття рішень. Питання про розширення рядів партії в умовах, коли феномен «масової партії» ішов у минуле, втратив свою актуальність. Те, у чому консерватори дійсно бідували, було відновлення мінімальної критичної маси рядових членів для реанімації мережі місцевих партійних відділень, особливо на «британській периферії». До 2010 р. це завдання було вирішено ними лише частково, і помітного поліпшення в електоральному положенні партії так і не наступило. Бо вибори 2010 р. показали, те що незважаючи на впевнену більшість депутатських крісел у парламенті, консерватори так і не створили коаліційну більшість і через впевнений недобір місць у парламенті продовжують вважатися меншістю англійського законодавчого органу. Цілком можливо, що постійні поразки або в крайньому випадку незадовільний набір депутатських крісел підштовхне «нових консерваторів» до більше послідовних дій з вироблення нової ідеологічної програми, яка замінить політику, засновану на популізмі.

Третьою партією за величиною в британському політичному істеблішменті слід вважати Партію ліберальних демократів (ПЛД). Феномен її політичного функціонування на наш погляд у тому, що ПЛД, з одного боку, представляє собою спадкоємицю Ліберальної партії. Вперше це найменування було застосовано до політичного союзу вігів і радикалів в 1839 р., а в 1859 р. сформувався перший ліберальний уряд. Ліберальна партія в сучасному розумінні з'явилася після 1877 р. з ухваленням рішення про створення мережі місцевих партійних відділень. З іншого ж боку, ПЛД веде свою історію лише з 1988р., коли відбулося об'єднання лібералів і соціал-демократів.

Більшу частину своєї історії Ліберальна партія, так само як і Консервативна, відповідала критеріям «кадрової» політичної організації (в

інтерпретації Моріса Дюверже) з погляду механізму прийняття рішень, вибудованого зверху вниз. В ХХ столітті в міру демократизації своєї внутрішньої структури права рядових членів розширювалися. В 80 – 90 – х рр. ХХ ст. відбувався процес злиття з Соціал-демократичною партією, яка проіснувала до 1990 р. у технічному режимі. Справа в тому, що ще в 1988 р. група соціал-демократів на чолі з Девідом Оуеном виступила проти її фактичного поглинання лібералами. Відповідно до домовленостей, досягнутими керівництвом Ліберальної партії й СДП, у травні 1988 р. відбувся референдум членів обох організацій з питання про об'єднання. Більше 46 тис. лібералів підтримали цю ініціативу; проти висловилися 6,3 тис. У СДП 18,7 тис. проголосували «за» і 9,9 тис. – «проти». Так на британській політичній арені з'явилася Партія соціальних і ліберальних демократів, що на наступний рік була перейменована в Партію ліберальних демократів. Її першим лідером став Педді Ешдаун, який був обраний шляхом голосування поштою всіх членів ПЛД; його підтримали більше 41 тис. чоловік, а його найближчого конкурента - 16 тис [1, р. 171].

І, незважаючи на її значне збільшення в кількісному плані дана партія довгий час значно поступається лейбористам і консерваторам, хоча й займає міцне третє місце у політичних перегонах.

В основу механізму прийняття рішень у ПЛД був закладений принцип «одна людина - один голос». У цьому ліберал-демократи випередили як лейбористів, так і консерваторів, які стали використовувати його тією чи іншою мірою. Був створений єдиний загальнонаціональний список членів ПЛД. Вищим органом партії стала Федеральна конференція, яка прийшла на зміну Ліберальній асамблеї. Відмінна риса Ліберальної партії полягає в тому, що непостійність її членів у партії а також розпливчастість її соціальної бази, відсутність постійних джерел фінансування, якими довгий час у лейбористів виступали профспілки й великий бізнес – у торі.

Федеральна структура ПЛД, на відміну від ЛПВ, заснована на принципі територіальності, і включає в себе, з одного боку, «державні партії» Англії, Шотландії й Уельсу, а, з іншої, - загальнонаціональну «федеральну партію». Лідер партії та її президент, відповідальний за масову складову партії, обираються загальним голосуванням поштою, тоді як до 1988р. цією прерогативою володіла спеціальна конвенція делегатів місцевих партійних відділень [1, р. 173].

Місцеві партійні організації направляють своїх представників на федеральну конференцію, що є вищим органом керування ПЛД. Треба при цьому відмітити, що в її попередниці Ліберальної асамблеї такого статусу не було. На відміну від практики, прийнятої у консерваторів, а в останні роки й у лейбористів, делегати федеральної конференції ПЛД виражають свою думку більш вільно; відкрита незгода з лінією керівництва - не рідкість на щорічних з'їздах партії [173, с. 65]. Нарівні з федеральною конференцією ініціювати зміну політичної програми партії може Комітет федеральної політики, більшість членів якого обирається на конференції прямим голосуванням. У випадку внесення виправлень у дію вступає процедура консультацій з місцевими партійними відділеннями, регіональними й державними конференціями. Остаточні проекти резолюцій виносяться на розгляд федеральної конференції. В обов'язок Комітету входить також підготовка проектів партійних передвиборчих маніфестів.

Отже з трьох провідних партій країни Партія ліберал – демократів має саму демократичну внутрішню структуру, яка дозволяє рядовим членам користуватися широким доступом до механізму прийняття рішень. Наділення «низів» значними правами відображає прагнення керівництва ПЛД вишукати додаткові ресурси для розвитку партії. У відсутності надійних джерел фінансування й масового членства зростає необхідність підтримувати ентузіазм активістів за допомогою демократизації механізмів участі.

Та, сьогодні Великобританія не вписується в тезу «п'ять націй під одною короною». Величезна кількість мігрантів з усього світу становить вагомий аргумент у виборчих кампаніях країни, оскільки політики балотуються у місцях їх компактного проживання. В зв'язку з цим у партійно – політичній системі Великобританії відбуваються певні зміни у конфігурації британської спільноти, тобто провідні партії країни як складові частини цієї системи перестали асоціюватися з певними соціальними класами, національними прошарками суспільства, а стали орієнтуватися на більш широку коаліцію мультикультурного прошарку населення країни, яка в середні не так вже тісно пов'язана між собою певними інтересами та цінностями. Такі політичні парадигми як праві та ліві, англійці не англійці втратили сенс. Проблеми децентралізації державної влади, європейської інтеграції, захист навколишнього середовища, відстоювання прав національних, та сексуальних меншин, додали партійній конкуренції нові виміри.

Все це в певній мірі підірвало стабільний статус біпартійної системи Великобританії. Втрата стійкої позиції головного політичного гравця серед провідних партій (лейбористів та консерваторів) привела їх до поглядів на коаліційний характер правління, який сьогодні простежується у сучасному британському парламенті. Стало припустимим звертатися по допомогу до третіх партій щоб утримати владу. Не дивлячись на те, що Британії вдалось зберегти свій двопартійний характер, що правда лише на загальнонаціональному рівні, однак, ця система втратила свій стійкий характер. А це в свою чергу приводить до поступової втрати електоральної підтримки лейбористів та консерваторів, та зміцненню політичних позицій третіх та малих партій.

Отже стрімке прагнення провідних партій інкорпорувати у свої політичні програми все більш зростаючу суму суспільних інтересів призвело їх до надмірної розпорошеності та втрати більш чіткіше політичних орієнтирів, протирічливих зобов'язань, які неможливо реалізувати на

практиці. В такому ключі проблеми дані партії сьогодні лише частково виконують свої зобов'язання, а в майбутньому це може привести в решті решт до провалу всієї політичної лінії партії.

В результаті всього вищесказаного ми вперше висунули думку про те, що донедавна домінуюча мажоритарна модель демократії (вестмінстерська), яка є невід'ємною частиною партійно – політичної системи Британії в останні 7 років (після 2005 р.) за окремим параметрами поступилася плюралістичній (консенсусній), тобто у своїх підрівнях партійно – політична система Великобританії перейшла від двопартійної до багатопартійної, а на загальнонаціональному до двох з половиною (системи двох з половиною партій).

2.2. Ідеологічна трансформація політичних партій Великобританії і її вплив на демократичні політичні процеси.

Період 70 – х рр. – перших десяти років ХХІ ст. серед провідних зарубіжних дослідників визначається четвертим і п'ятим часом політичного життя Великобританії. Він починається з переконливої перемоги на виборах 1979 р. М. Тетчер, яка вперше серед політиків консерваторів порвала з минулим консерватизму. Популярність консерваторам принесли ідеї розкріпачення людської особи, звільнення інститутів громадянського суспільства від державного контролю, розширення сфери діяльності вільних ринкових сил. Основними вимогами консерваторів тоді було відродження принципів добровільності, індивідуальної свободи, самопомоги. Економічні провали своїх попередників М. Тетчер пояснювала надмірним прагненням досягти взаємоприйнятних компромісів, при недоліку впевненості у власній правоті. В цьому сенсі «залізна леді» була впевнена, що найбільш значні зрушення у суспільстві мають виконати не уряд а ринок.

В 1970-ті рр. соціал-реформістська ідеологія у своїй соціально-економічній частині поступалася місцем ліберально - ринкової ідеології.

Однак, якщо в попередні рази міжпартійний консенсус був досягнутий досить швидко завдяки потужному фактору Другої світової війни, то тепер створення його нового різновиду зайняло більш тривалий час. Одночасно була порушена рівновага системи партійної конкуренції. Коли Консервативна та Лейбористська партії зробили ідеологічний крен у протилежні сторони, але цього разу не лейбористи, а торі ввіймали віяння часу. На відміну від консерваторів другої половини 1940-х рр. лейбористи три десятиліття потому так і не виявили того ж прагматизму і опинились відстороненими від влади на 18 років.

Так званий тетчеризм продемонстрував здатність взяти під свій контроль інфляційні процеси, вирішувати питання технологічного розвитку, надати економіці динамічні імпульси. В той же час він привів не лише до розширення демократії власників, але й до поглибленої соціальної нерівності. Тетчеризм також представляв собою не лише міцну сторону індивідуалізму, але й укріплення традиціоналізму. Його прибічники підтримували смертне покарання, виступали проти поглиблених процесів європейської інтеграції, виступали за жорстку політику по відношенню до іммігрантів, національних та нетрадиційних меншин, були противниками абортів. Це в свою чергу викликало появу більше незадоволених громадян ніж симпатиків даного курсу розвитку країни, що помітно позначилося на передвиборчих перегонах і втратою певної кількості електорату від партії консерваторів.

Тетчеризм як і неоконсерватизм у владі став ключовим змістом політичної основи британських «нових правих». Розробка нових концепцій проходила на основі критичної переробки ідейної спадщини традиційної консервативної думки й творчого розвитку класичного й нового лібералізму. Одним з безпосередніх натхненників неоконсерватизму на стадії його формування був Інок Пауелл, а головним натхненником ідей у другій половині 1970-х рр. – внутріпартійний опонент Тетчер Кіт Джозеф.

Перемога консерваторів на виборах 1979 р. була по суті результатом тривалого процесу становлення даного політичного впливу. Британський неоконсерватизм, як складова частина міжнародного феномену «нових правих», потрапив у ритм коливань суспільних настроїв; його адепти вміло скористалися ситуацією для завоювання політичної влади.

Консервативна партія, в умовах мажоритарної виборчої системи по суті повторила стереотип лейбористської партії, перетворившись у партію «великого приходу» - політичну організацію, під «парасолькою» якої діяли різні ідейні течії. Їхнє виникнення, розвиток і взаємодія значно впливали на організаційний та ідейний розвиток торі. У Консервативній партії в рівній пропорції завжди були присутні три ідейні течії: прогресизм (соціальний реформізм), що оформився в часи Дізраелі в концепцію «однієї нації», індивідуалізм, пов'язаний з питаннями особистих свобод і приватної власності, і традиціоналізм, який стояв на сторожі національного суверенітету, конституційного устрою країни й моралі.

Соціологічні дослідження настроїв серед рядових членів наприкінці 70 – рр. ХХ ст. та на початку ХХІ ст. говорять про те, що індивідуалізм не сильно потіснив прогресизм, зміщення настроїв вправо серед рядових консерваторів не було настільки істотним, як серед членів партійного керівництва. Більшість активістів тяжилася до правого центру, доброзичливо ставилася до ідей підвищення розміру допомоги з безробіття, захисту прав споживачів від зловживань в умовах ринкової економіки, контролю за приватизованими підприємствами, збільшення видатків за статтями охорони здоров'я, розширення прав найманих робітників на виробництві [173, с. 58].

Тетчеризм у свій час зміцнив не тільки індивідуалізм, але також зробив крен убік традиціоналізму. Так, наприклад, його прихильники підтримували смертне покарання в державі, виступали проти поглиблення процесів європейської інтеграції, виступали за тверду політику відносно іммігрантів,

національних меншостей та меншостей нетрадиційної орієнтації, були супротивниками практики абортів.

Та у 90 – ті рр. ХХ ст. тетчеризм притерпів певне пом'якшення. На політичній арені країни з'явилися «м'які ринковики», які запропонували британській спільноті ідею «соціального ринку», яка трактувалася як поєднання традицій ліберальної економіки та принципів християнської демократії. Звичайно це не було поверненням до концепції держави як соціального гаранта британського суспільства, однак надавало йому риси «соціальної мобільності». Такої позиції дотримувався Дж. Мейджор, якого однопартійні докоряли у м'якотілості, та надмірній поступливості у європейських питаннях і за згоду підписати Маастрихтський договір, який зміцнював Європейський Союз. Однак тим не менш йому вдалося втілити в життя ідею приватизації вугільної промисловості та залізних доріг. Все це не могло не вплинути на репутацію Консервативної партії, яка почала вже втрачати свої політичні позиції, які були остаточно підірвані після сексуальних та грошових скандалів серед депутатів від цієї партії.

«Помірні ринковики» із симпатією ставилися до ідеї «соціального ринку», яку вони трактували як сполучення традицій ліберальної економіки й християнської демократії. Вже «пізні» тетчеристи визнали не тільки важливість інститутів національної держави - «макроконсерватизму», але й помітну роль місцевих і регіональних співтовариств - «мікроконсерватизму», у яких проходить повсякденне життя людини.

Поширення таких ідей свідчило про відхід частини ідеологів консерваторів від сприйняття суспільства винятково крізь призму індивідуалізму, але й не було поверненням до концепції органічного суспільства. У їхньому трактуванні ринкової моделі економіки. Причому без вагомого втручання держави вона мусила забезпечувати «локальні співтовариства» соціальною мобільністю й волею вибору, відгородити їх від дріб'язкової опіки центральної влади. У цьому випадку можна розраховувати

на успіх ринкових реформ, у тому числі в сфері освіти й охорони здоров'я [141, с. 163].

Як відомо після парламентських виборів 2005 й особливо 2010 рр. торі значно посилили свою позиції стосовно «європейського питання», остаточно відмовившись від оборонного принципу «почекаємо побачимо», що був на озброєнні у Дж. Мейджора, виступили з гаслом перегляду умов участі Великобританії в інститутах ЄС і виразили однозначно своє негативне відношення до будь-яких проектів входження країни в єврозону (нагадаємо те, що Британія входить до ЄС з 1973 року і ніколи не входила до єврозони). У той же час Майкл Ховард спромігся представити політику консерваторів у більш збалансованому вигляді, відрікаючись при цьому від тих, хто виступав за вихід країни з ЄС. Однак після успіху на євро виборах 2004 р. партії ЮКІП (Партія Незалежного Сполученого Королівства), яка вдало використовує єврофобські настрої та відбирає голоси головним чином у консерваторів, які опинилися перед дилемою: продовжити боротися за «європейське питання» на два фронти - проти лейбористів ліворуч та ЮКІП праворуч - або зміститися в більш правий бік та нейтралізувати виклик ЮКІП, але тим самим позбавити себе можливості маневру.

На сьогоднішній день лише у двох випадках торі тією чи іншою мірою виражають інтереси значних груп населення й можуть відповідним чином будувати свою ідеологічну стратегію: половина жителів країни за тих або інших причин виступає проти подальшої передачі національного суверенітету органам ЄС, особливо це стосується відмови від національної валюти; крім того, серед консерваторів має місце сильне бажання підняти на щит питання про зневагу інтересів етнічних англійців. Однак у першому випадку лейбористи вміло лавіюють, погодившись на проведення референдуму про прийняття нової європейської конституції й поклавши в довгий ящик питання про проведення референдуму щодо вступу Британії до єврозони; у другому - консерватори, якщо б обрали даний шлях, перетворилися б в партію

англійського націоналізму, що може ще більше звужити їхню електоральну базу.

Цікавим прикладом є розгорнута сьогодні економічна криза Євросоюзу за якої прем'єр – міністр від консерваторів Девід Камерон заявив, що боргова криза представляє собою загрозу не лише для єврозони, але й для британської, а ще більше для світової економіки.

Ці побоювання стали каталізатором для набираючих популярність серед британських консерваторів антиєвропейських настроїв. Ряд членів партії, в тому числі мер Лондона Борис Джонсон, виступили за проведення референдуму про вихід Британії з ЄС. Так, на підтримку цієї ідеї в інтернеті проголосувало більш ніж 100 тис. британців [175].

Як відомо осіню 2011 р. Девід Камерон отримав «ніж у спину» від власної партії. Тобто ініціативу референдуму за вихід Великобританії з ЄС у парламенті відхилили, чимало консерваторів на противагу волі уряду проголосували «за». За результатами парламентського голосування 483 депутатів проголосувало «проти», 111 - «за». Результати голосування з цього питання носять рекомендований характер [175]. Що свідчить про наявність певних протиріч в рядах консервативної партії.

Крім того, сучасний стан ідеології британських консерваторів має також чимало протиріч з приводу співвідношення глобального і національного; як примирити ліберальні ринкові погляди, втіленням яких на практиці є світові процеси диверсифікованості, деволуції й економічної інтеграції, із прагненням зберегти централізовану унітарну державу? Чи можна виступати за гнучкий ринок праці й одночасно ставити перешкоди на шляху притоку до країни іноземної робочої сили? Як можна поєднати об'єктивну, з погляду глобальних ринків, тенденцію щодо уповільнення суверенітету національної держави зі спробою зупинити втягування Британії до процесу європейської інтеграції? Не бачимо ми певної послідовності у

політичній діяльності консерваторів після крихкої перемоги на останніх парламентських виборах 2010 р.

Політичне ж положення лейбористів стало більш вагомим у політичному істеблішменті на початку 1980-х рр., коли вони продовжили втрачати підтримку й своїх «природних» прихильників - робітників, і середній клас. В 1983 р. обидва показники досягли свого історичного мінімуму. У той час як у Великобританії повним ходом йшла глибока соціальна перебудова, і тетчеризм займав командні висоти, лейбористи як і в минулому будували свої ідеологічні постулати на уявленні про класову структуру суспільства. Та після другої й особливо третьої поразки на загальних виборах 1983 і 1987 рр. лейбористи зробили відповідні висновки й слідом за консерваторами стали перетворюватися із класової партії в «партію для всіх».

На той час реформована та ідеологічно оновлена партія Лейбористів Т. Блера набирала свої політичні оберти і входила в так звану п'яту фазу політичного життя країни.

Як пише у своїй праці Д. Роуз, це сталося тому, що не його промови, не біографія, не його зовнішність не нагадували в ньому «класичного лейбориста» [171, с. 289].

З Т. Блера починається нова ера в існуванні Лейбористської партії, яка за основу взяла стратегічний курс розвитку США, розроблений радниками колишнього президента Б. Клінтона, Великобританія запропонувала в цьому контексті, так званий «третій шлях». «Нові лейбористи» по суті взяли на озброєння частково соціал-демократичну, частково консервативну трактовку рівності можливостей. Вони критикували «старих лейбористів» за рівність лише для частини населення, а «старих правих» за думку про те, що держава довгий час покладалася «страхову сітку», в той час як вона мусить покладатися на розгалужений державний апарат соціального забезпечення. В результаті цього ними був запропонований варіант поміркованої політики перерозподілу.

Новий міжпартійний консенсус вписався у ліберально – ринковий ідеологічний, проте, не став сліпим продовженням доктрини неоконсерватизму. Його специфіка в політичному спектрі проблем виходить далеко за стереотипні рамки ідеологічної осі «ліві — праві», «колективізм — індивідуалізм». Комбінація цих двох складових отримала назву «третій шлях» - перший досвід ідеології «партії для всіх» по-британськи [175].

Така досить екстравагантна політична ідеологія як для класичної Британії була новим і на перший погляд незрозумілим для більшості населення цієї країни явищем. Це свого роду мікроідеологія, яка вільна від твердих схем та догм. Вона не відображає інтереси певного класу або вузької групи населення, має відкритий характер, розрахований на залучення максимальної кількості виборців. У той же час вона аморфна лише до певних меж, вона має свої кордони, які задаються трьома факторами, що доповнюють один одного: політичний маркетинг, прагнення роздобути голос «середнього виборця й традиції із властивою йому інерційністю. Перший надає ідеології гнучкість і мобільність, адаптує її до потреб виборців, другий надає їй стабільність, структурує електоральний простір за ідеологічною ознакою, третій є елементом спадкоємності, вписує сучасний етап розвитку даної партії в історичний контекст.

Якщо соціал-реформістський консенсус опирався з боку кожної з партій у першу чергу на підтримку її «природного» електорату, «лівого» чи «правого» виборця, і в другу - на симпатії частини «природного» електорату партії протилежного політичного спектру, то ліберально - ринковий консенсус залежить від залучення голосів «середнього» виборця, у якого немає чітко виражених класових пріоритетів.

Так, розроблена Ентоні Даунсом «економічна теорія демократії», яку ще називають «центрострімкою моделлю конкуренції» припускає, що групи електорату й політичні партії у відносинах один з одним керуються раціональними мотивами: перші голосують за партію, політика якої обіцяє їм

найбільші блага, а другі вибудовують свою ідеологічну програму таким чином, щоб максималізувати кількість своїх виборців [152].

Описувана Е. Даунсом модель з єдиною вершиною і єдиним «середнім» виборцем за зовнішніми ознаками наближається до моделі політичного маркетингу. І, насправді, якщо «бойова сокира» класових ідеологій зникла, і класові партії перетворилися в «партії для всіх», в цьому випадку тоді нічого не стоїть на шляху ідеологічного опортунізму й безперервного ревізійонізму, постійного підкладання до вимог потрібного моменту інтереси постійно мінливих виборчих коаліцій. Однак в цій моделі був вбудований важливий механізм, який на практиці не дозволяє партіям діяти в такий спосіб - фактор довіри. Модель 1990-х рр., незважаючи на свою значну уніфікацію в порівнянні з двома попередніми, залишає досить місця для ідеологічного маневру. На справді «партія для всіх» - лише ідеальний тип, що на практиці може втілюватися до певних меж.

В англійському суспільстві ще збереглися центри тяжіння, згуртовані навколо інтересів фрагментальних класів і більших соціальних груп. Крім того, на місці колишніх класових уламків виникли не настільки глибокі, та нові протиріччя, які неможливо примирити в рамках однієї ідеології й політичної платформи. Якби партії стали за кон'юнктурними міркуваннями міняти свою ідеологічну платформу та «перестрибувати» один через одного, претендувати на висловлення інтересів то однієї групи виборців, то іншої, вони втратили б не тільки своє політичне обличчя, але й довіру значної кількості виборців, їм перестали б довіряти. Виборцеві як не парадоксально, як і раніше необхідні ідеологічні орієнтири, міцні стереотипи, за допомогою яких він міг би зрозуміти, де розташовується та або інша партія у своїй віртуальній системі політичних координат. Саме тому лейбористи дотепер називають себе партією лівого (іноді - радикального) центру, а консерватори - правого.

При всіх її перевагах, обмеженість даної моделі в тому, що вона пристосована лише до ситуації двопартійної системи, яка у Великобританії в цей час представлена тільки на загальнонаціональному рівні. На рівні регіональному, і, тим більше, місцевому, міжпартійна конкуренція в умовах трьох - або багатопартійності підкоряється іншим законам, де у партії немає необхідності забезпечувати підтримку «середнього виборця». Навіть на загальнонаціональному рівні ця модель не описує ситуацію повністю. Так, двопартійна система в 1990-ті рр. фактично перетворилася у двох з половиною, в якій фактор малих партій почав відігравати істотну роль і їхній потенціал з кожними парламентськими виборами росте. Ліберал-демократи міцно закріпили за собою статус «третьої партії» в британській політиці й скористалися тим, що лейбористи в останнє десятиліття зробили значне зрушення вправо. У результаті ПЛД зайняла по ряду позицій положення ліворуч від лейбористів, що ніколи не відбувалося раніше, тобто пішла на ідеологічне «перестрибування», яке є неприпустимим за моделлю Е. Даунса, Незважаючи на це, обидві партії не тільки не втратили довіру виборців, але й домоглися найбільших успіхів за багато десятиліть. В 1990-ті рр. аналіз міжпартійної конкуренції ускладнився й тим, що простір політичної боротьби перетворився з одномірного в багатомірний.

Сьогодні в політичному житті, після виборів 2010 р. продовжує існувати політична концепція «третього шляху», яка змушена адаптуватися під стрімкі зміни у британському суспільстві, надати європейській інтеграції новий імпульс розвитку та визначити непросту політичну дилему «Британської Європи», чи «Європейської Британії». Поєднуючим фактором тетчеризму і «нового лейборизму» є те що обидва лідера цих партій остаточно розірвали зі своїм минулим, надав своїм партіям прискорений імпульс розвитку, крізь призму розриву соціальних обіцянок з боку держави, та екстремального прилаштування виборця до ринкових умов. Однак їх багатообіцяючі зобов'язання зводяться до мінімального виконання, що в свою чергу приводить до глибокого розчарування з боку британського виборця, і

налаштування останнього на треті та малі партії, які вдало використовують певні протиріччя в середині провідних партій, та досить часто спекулюють на почутті відповідальності британського виборця перед своєю країною.

2.3. «Малі» партії у політичній системі Великобританії.

Малі партії Великобританії відіграють не менш важливу роль у політичному житті країни ніж провідні партії (лейбористи, консерватори). Вони надають стійкість системі «двох з половиною» партій, тому, що Консервативна та Лейбористська партії на думку сучасних політологів є партіями «великих приходів», тобто є політичними організаціями зі значною ідейною амплітудою. Одночасно, мажоритарна система виборів виступає в якості обмеженого бар'єра, який по суті заставляє внутріпартійні фракції залишатися під одним дахом. Обмежений допуск до великої політики з боку малих партій не дає британському парламенту багато різних політичних голосів, і важливим тут є те, щоб на лівому та на правому флангах партійно – політичної системи Великобританії існували альтернативні політичні організації для політиків, які є незручними для партій «великого приходу». Головним на думку «великих» партій є те щоб малі партії були достатньо компактними і не змогли притягнути на свою сторону значну кількість їх прихильників.

Крім того, малі партії додають певний динамізм партійно – політичній системі Британії. Так, вони, більш є мобільними на відміну «великих» партій, відкриті до взаємодії з іншими політичними силами. Вони можуть критикувати політику провідних партій з більш жорстких позицій, додають увагу то певних недоліків і протиріч партій «великого приходу». Дуже часто ці партії будують свою діяльність навколо другорядних проблем з точки зору традиційної двопартійної систем: національних, європейських, екологічних і т.ін. Вони виступають в якості непоганого індикатора змін настроїв у суспільстві, їх зростання або зменшення сигналізує про вдачі або певні помилки партійно – політичної системи країни.

Крім того, чимало малих партій приймають до себе фрондерів великих партій. Прикладом цього можуть служити Соціалістична лейбористська партія (СЛП) Артура Скаргілла, що відпала від ЛПВ в 1996 р., і коаліція «Респект», створена в 2004 р. лейбористом Джорджем Галловеєм. Прикладами малих партій, створених у результаті протесту, які так і не змогли утриматися в межах правого крила політичного істеблішменту - Консервативної партії, служать Партія референдуму й Партія незалежності Об'єднаного Королівства (ЮКІП). Їх політична ідеологія була обмеженою рамками Консервативної партії, й паралізувала діяльність організації й загрожувала їй розколом, але виведена за її межі була частково нейтралізована.

Можлива ситуація, коли в результаті накопиченого внутрішнього напруження поява нової малої партії не усуває небезпеку розколу «великої партії», а збільшує її. Яскравий приклад - створення в 1981 р. Соціал-демократичної партії в результаті відколу частини правого крила ЛПВ. СДП за всіма формальними параметрами вона поступалася ЛПВ, однак збіг обставин привів до того, що вона змогла в Альянсі з Ліберальною партією, нехай і на короткий час, на рівні суперничати з лейбористами. Ціною великих зусиль ЛПВ зберегла своє місце у двопартійній системі, однак урок був взятий на озброєння: при втраті контролю за ситуацією усередині «великої партії». Малі партії сьогодні можуть кинути серйозний виклик його цілісності. Тут же доречно сказати про те, що мала партія може бути не тільки фактором розколу, але й укрупнення. Так, Ліберальна партія виграла від об'єднання зі СДП. Завдяки цьому вона помітно розширила електоральну базу й у трансформованому виді закріпила за собою статус «третьої партії» британської партійно-політичної системи, позбувшись від статусу «малої партії».

Сьогодні, існує різниця між системними й несистемними малими партіями, тобто тими, які відповідають і не відповідають логіці розвитку двопартійної системи. Так, якщо СДП, СЛП, «Респект», ЮКІП і ряд інших

малих партій з'явилися в результаті організаційної або ідейної фрагментації «великих партій», і в цьому сенсі є «партіями-супутниками» протестного типу, то вкрай ліва Комуністична партія Великобританії (КПВ), або вкрай права Британська національна партія (БНП) утворилися й розвивалися по логіці, що не залежить прямо від розміщення політичних сил у рамках двопартійної системи.

Крім того, одні британські малі партії діють у загальнонаціональних межах, інші - у регіональних. До перших, наприклад, відносяться зелені, БНП, ЮКІП, які виступають по всій території Об'єднаного Королівства. Другі представлені організаціями, що діють винятково в межах одного із трьох британських субнаціональних регіонів - Уельсу, Шотландії й Північній Ірландії: Плайд Камри (ПК), Шотландська національна партія (ШНП), і партії Північної Ірландії.

Північноірландський регіон володіє двома унікальними характеристиками. На його території партійна система сформувалася ще в 1970-ті рр., однак функціонувала вона лише на рівні загальнонаціональних, місцевих і євровиборів. Її діяльність у регіональному вимірі була заморожена до скасування прямого керування Ольстером наприкінці 1990-х рр. Крім того, малі партії Північної Ірландії одночасно є партіями-монополістами в умовах, коли «великі партії» не мають тут своїх регіональних відділень. Що стосується Уельсу й Шотландії, то в міру формування слідом за Північною Ірландією власних партійно-політичних систем ПК і ШНП не позбулися від статусу малих партій на загальнонаціональному рівні, однак перетворилися в другі за значенням партії на регіональному рівні.

У цілому роль малих партій у партійно-політичній системі Великобританії за останні сорок років значно виросла. Якщо в 1970 р. їх підтримали біля одного мільйона виборців, то до 2010 р. - у два з половиною рази більше, а з урахуванням голосів, поданих за «третю партію» лібералів/ліберал-демократів, - відповідно 3 млн. і більше 7 млн. виборців [156, с. 293].

Сьогодні під малими партіями у країні слід розуміти парламентські партії, які набирають від 1 до 15 відсотків і беруть участь у трьох виборчих кампаніях, який є політичним стандартом Сполученого королівства.

Нарешті, варто сказати про те, що внаслідок встановленої ліберальної в Британії процедури реєстрації й діяльності політичних організацій крім категорії малих партій існує значна кількість дрібних формувань, свого роду «карликових партій», які практично не роблять вплив на функціонування загальнонаціональної партійної системи або її підсистем і часто мало відрізняються від груп тиску з вузьким денним порядком. До них можна віднести Християнсько-демократичну партію, Шотландських стражів вітру, Партію загального блага, Партію миру: за ненасильство, справедливість, навколишнє середовище, Партію життя, Партію пенсіонерів, Партію сільської місцевості й ін. Деякі з них мають карнавальний характер, наприклад, Партія божевільного монстра-лунатика. Керована протягом багатьох років ексцентриком за прізвиськом Кричущий лорд Сач, вона забавляла британців своїми витівками в дні виборчих кампаній [175].

Ми в свою чергу зосередимося на розвитку і програмних гаслах більш помітних загальнонаціональних малих партій і рухів, що зіграли роль у їхньому генезисі, а також тих регіональних політичних організацій, які не зробили помітного впливу на складання регіональних партійних систем але служать міцним «контролером» суспільної думки британців і не дають парламентським партіям розслабитися.

Якщо детально приступити до розгляду партій лівої орієнтації, то от вже протягом багатьох років найбільш відомою організацією, що розташовувалася ліворуч від ЛПВ, була Комуністична партія Великобританії (КПВ).

У післявоєнний період ключовим партійним документом стала програма «Шлях Британії до соціалізму», прийнята в 1951 р. За своєю суттю вона визнавала ідею мирного переходу до соціалізму на базі парламентської системи. КПВ стала одним з ініціаторів створення британського руху за

ядерне роззброювання, виступала за радикальне скорочення військових видатків, за відмову від колоніальної політики й розширення прав робітників, за надання гомруля Шотландії й Уельсу, за возз'єднання Ірландії. Ахілесовою п'ятою комуністів у роки керівництва партією Джона Голлана (1956-75 р.) і Гордона Макленнана (1975-90 рр.), з погляду британського виборця й політичного істеблішменту, були тісні, у тому числі фінансові, зв'язки з Комуністичною партією СРСР. Військові інтервенції СРСР в Угорщину, Чехословаччину, Афганістан негативно впливали на репутацію КПВ. До 1979 р. кількість членів партії знизилася до 20 тис. чоловік.

У другій половині 1980-х рр. в рядах КПВ загострилися протиріччя між «фундаменталістами» і «єврокомуністами». Ідейні пошуки на лівому фланзі британського політичного спектру з'явилися в ті роки на сторінках журналу «Марксизм тудей»[132]. В 1988 р. «фундаменталісти» провели з'їзд, на якому на базі принципу класової боротьби й оновленої програми «Шлях Британії до соціалізму» була створена Комуністична партія Британії (КПБ), «істинна» як тоді багато хто вважав спадкоємиця КПВ, і найбільш велика комуністична організація в країні після розколу останньої. Її керівником і донині є Роберт Гріффітс. Зі своєї сторони, ревізійнське крило КПВ в 1989 р. відмовилося від програми «Шлях Британії до соціалізму». У новій програмі був проголошений принцип «відкритої демократичної партії нового плюралістичного й радикального лівого руху». На конгресі в 1990 р. новим генеральним секретарем партії була вибрана прихильниця реформ Ніна Темпл, однак більшість делегатів проголосувало проти зміни назви організації. У наступному році на останньому в історії КПВ конгресі це рішення прийняте все-таки було, і із КПВ виділився рух Демократичних лівих (ДЛ). Він не став приймати власну програму й не перетворився в повнокровну політичну партію, обравши принцип побудови «знизу нагору». На виборах 1992 р. комуністи востаннє виступали під вивіскою КПВ. Пріоритетом ДЛ стала участь у політичному дискусії, у тому числі на сторінках свого щомісячника «Нью Таймс», а не виступ на виборах. Газета «Морнінг Стар»

виходить донині, як соціалістична «щоденна газета лівих сил». Незважаючи на всі нами перераховані розколи, Комуністична партія Великобританії продовжила своє існування у вигляді Тимчасового центрального комітету, ідеологи якого, включаючи Джека Конрада, призвали до возз'єднання комуністичного руху в країні на платформі марксизму-ленінізму. Про що не раз писалося в партійному виданні організації, тобто в щотижневій газеті «Робітник». Сьогодні групи лівих сил представляють собою маргінальні осередки, які не вкладаються у 15 % бар'єр, і, практично не впливають на політичне життя країни.

Ветераном соціалістичного руху в країні є Соціалістична партія Великобританії (СПВ), яка діє з 1904 р., яка веде свою електоральну діяльність дотепер. У перший раз вона виставила своїх кандидатів на парламентських виборах 1945 р., в останній - в 1997 р. Як більшість інших лівих угруповань, СПВ нечисленна, а партійна ієрархія як інститут керування в ній відсутній.

Ряд британських соціалістичних рухів ідеологічно беруть своє походження у IV Інтернаціоналі, заснованому ще Львом Троцьким в 1938 р. У першу чергу до них відноситься Партія соціалістів-інтернаціоналістів. В 1976 році одним з її відгалужень була створена Революційна комуністична партія, під егідою якої видавався популярний серед лівої інтелігенції журнал «Лівінг Марксизм». В 1996 р. він був проголошений позапартійним, зберігши лівий академічний ухил. Діюча у Великобританії Соціалістична партія рівності називає себе британською секцією Міжнародного комітету IV Інтернаціоналу. В 1976 р. виникла інша радикальна ліва організація - Соціалістична партія робітників (СПР), активна дотепер. Після приходу в 1997 р. до влади ЛПВ вона проголосила себе «соціалістичною альтернативою» «новому лейборизму». Друкованим органом партії є газета «Соціалістичний робітник». СПР перебуває в тісних стосунках з Шотландською соціалістичною партією й Соціалістичним Альянсом.

За кілька років до виборів 2001 р. виник новий центр тяжіння опозиційних лівих сил — Соціалістичний альянс (СА), який для багатьох став альтернативою Соціалістичній лейбористській партії Артура Скаргілла. Його неформальний глава - Дейв Нелліст у свій час був виключений зі складу ЛПВ за зв'язок з мілітантами. Створення альянсу підтримали Кен Коатс і Хью Керр, опозиційно налаштовані до «нових лейбористів» депутати ЛПВ у Європарламенті. Іншим відомим членом об'єднання стала Ліза Дійвіс. Її кандидатура на участь у парламентських виборах ще в 1997 р. була висунута місцевим партійним відділенням від виборчого округу Північно-Східного Лідса [165, с. 38]. Однак в 1995 р. конференція ЛПВ під тиском нового партійного керівництва блокувала її затвердження.

У грудні 2001 р. був схвалений устав альянсу, завдяки чому у нього з'явилася керівна ланка, а афілійованим членам було дозволено зберегти власну структуру й пропагувати свої стратегічні цілі, будь то революційні або реформістські. Таким чином, СА перестав бути мало пов'язаною сумою симпатизуючих один одному лівих рухів, і в той же час не перетворився в повнокровну партію з уніфікованою структурою й ідеологічною програмою, що для ряду учасників альянсу було неприйнятно.

В 2004 р. знаменним явищем на лівому фланзі британської політики стало об'єднання «Респект: коаліція єдності», перша частина в назві якого - аббревіатура англійських слів «повага, рівність, соціалізм, мир, навколишнє середовище, співтовариство й тред-юніонізм». Як у випадку із Соціалістичною лейбористською партією, його поява була реакцією на витиснення «новими лейбористами» залишків соціалістичних елементів з ідеології й практики британської соціал-демократії. Якщо для створення СЛП поштовхом послужив перегляд параграфу 4 уставу ЛПВ, то приводом для створення «Респект» стала участь Британії у війні проти Іраку.

Один із творців нового руху - депутат палати громад з багаторічним стажем Джордж Галловей - був давнім порушником спокою на лівому крилі парламентської фракції лейбористів. Він був не тільки «старим лівим», який

не сприймав напрямок реформування партії, обраного Тоні Блером, але й активним учасником антивоєнного руху. У Великобританії Дж. Галлоуей став найвідомішим супротивником санкцій, введених проти Іраку після війни у Перській затоці в 1990-91 р., називаючи їх «одним із самих тяжких злочинів ХХ століття» [132]. У своїй аргументації він опирався на дані ООН, згідно яким до 2002 р. у результаті торговельної блокади в Іраку загинуло 650 тис. дітей у віці до п'яти років, а загальна кількість жертв за його розрахунками склала 1,5 млн. чоловік [132]. Він був лютим супротивником правлячого режиму, визнаючи його диктаторський характер, однак вказував на те, що безліч інших диктаторів успішно ладили зі США за умови визнання першості останніх. У той же час Дж. Галлоуей під час своїх численних поїздок до Іраку не раз зустрічався із представниками керівництва країни, включаючи Саддама Хусейна. Багато хто вважали, що режим використає його у своїх пропагандистських цілях. Коли в 2002 р. запахло новою війною на Середньому Сході, Дж. Галлоуей енергійно включився в роботу створеної в Британії коаліції «Зупинити війну!».

В березні 2003 р., після початку інтервенції, Дж. Галлоуей виступив з інтерв'ю на телевізійному каналі Абу-Дабі, у якому назвав Тоні Блера й Джорджа Буша «вовками» і призивав британські війська не виконувати «протизаконні накази». Незабаром інтерв'ю схожого змісту він дав британській програмі новин «Ай-ті-ві». Ці висловлення привели до того, що партійні функціонери почали процедуру по виключенню депутата з партії. Формальною підставою послужила стаття дисциплінарного уставу ЛПВ, що передбачає подібне покарання у випадку «підриву репутації Лейбористської партії в результаті поганого поведження, що наносить їй значний збиток». Дж. Галлоуей був обвинувачений не тільки в порушенні партійної дисципліни, але й у порушенні «клятви на вірність Королеві». Зі своєї сторони він звинуватив керівництво партії за авторитаризм і замах на волю слова.

Відома англійська газета «Дейлі Телеграф» опублікувала матеріал, у якому писалося, що Дж. Галлоуей щорічно отримував сотні тисяч доларів від

іракського режиму. За запитом депутата-консерватора в парламенті почалося розслідування цього епізоду. Дж. Галловей відкинув висунуті проти нього обвинувачення й подав на газету в суд. Незважаючи на те що викладена в ній інформація підтверджень не знаходила, у жовтні 2003 р. лівий політик був виключений з Лейбористської партії, зберігши парламентський мандат.

У ході агітації перед євровиборами виборами 2004 р. коаліція «Респект» зайняла більш радикальну позицію в порівнянні з ліберальними демократами у відношенні Іраку й адресувала свої виборчі послання в першу чергу учасникам антивоєнного руху й мусульманській громаді Британії. Рефреном у передвиборних виступах представників об'єднання було гасло перетворення євровиборів у референдум про недовіру Т.Блеру у зв'язку з його іракською кампанією. Кожним другим номером у регіональних виборчих списках коаліції був мусульманин. Щоб закріпити свій образ в очах виборців, «Респект» зайняла критичну позицію не тільки відносно партій істеблішменту, включаючи ліберальних демократів, які з початком воєнних дій припинили свою антивоєнну риторику, але й у відношенні зелених і Кена Лівінгстона. Іншими пунктами в передвиборному маніфесті коаліції було «ні» євроні і європейській конституції, демілітаризація Європи, широка ренаціоналізація в Британії, підвищення податків на великий бізнес, значне збільшення мінімальної оплати праці й ін.

Підсумки голосування стали безсумнівним успіхом «Респект»: її доля в поданих голосах в Англії, Уельсі й Шотландії склала 1,5%, що означало підтримку більше 250 тис. чоловік. Це було вище, ніж сумарна підтримка опозиційних лівих сил. У 2005 р. «респекту» вдалося протягнути до палати громад лише одного депутата як відомо Дж. Галловея [152], і вже у 2010р. у внутрішній полеміці з Бетналом Гріном «Респект» повністю програла не отримавши жодного місця.

Подальші успіхи або невдачі «Респект» потрапили в залежність від того, чи вдасться лейбористам відновити довіру мусульманської громади

Британії й перестати служити головною мішенню критики з боку антивоєнного руху, що може зводити успіхи даного лівого руху до мінімуму.

Сучасний ультраправий політичний рух у Британії має досить яскраву попередню історію. Так, ще в 1930-ті рр. їхня діяльність носила пронацистський характер (тоді багато політичних рухів Європи наслідували Гітлера), а після Другої світової війни на цей рух знову повернувся до імперської тематики й гасла «тягаря білої людини». Однак якщо раніше, в умовах розквіту Британської імперії, ці настрої ґрунтувалися на почутті поблажливої переваги над колоніальними народами, то з початком болячого розпаду імперії їх змінили, ворожість і агресія. В 1960-ті рр. вони трансформувалися в сприйняття Британії у вигляді фортифікаційної споруди до якої кинулися численні вихідці з колишніх британських колоній. Ці настрої проникнули й до кіл політичного істеблішменту.

Так, виведений Едвардом Хітом зі складу «тіньового кабінету» відомий консерватор Інок Пауелл, виступаючи у Бірмінгемі, він порівнював Британію із Давнім Римом, що впав під натиском варварів. «Немов римлянин, - патетично викликнув він, - я представляю води Тибру, де вирує кров» [139, р. 363].

Так звані пророкування І. Пауелла були спростовані сучасним соціальним та національним станом: з розрахунку британських демографів, саме Бірмінгем, що уступає по населеності лише Лондону й вважається прикладом співжиття громадян Британії з різними національностями й культурами, у подальшому стане одним з перших міст у країні, де до 2007 р. жителі іммігранти, у першу чергу мусульмани, перевищать за чисельністю білих корінних британців. Незважаючи на катастрофу політичної кар'єри І. Пауелла, «тверда позиція» з питань імміграції стала характерною для політики Консервативної партії. Хоча в цілому їй вдавалося не переступати грань політичної коректності, скандали, пов'язані з расистськими висловленнями то одного, то іншого торі, будуть траплятися ще не раз.

Більш відверта й неприкрита націоналістична риторика стала візитною карткою ряду маргінальних політичних рухів. В 1967 р. у результаті об'єднання Британської національної партії, Ліги імперських лоялістів і Руху за Велику Британію був утворений Національний фронт (НФ). Його відмінними рисами були популізм, націоналістична фразеологія й експлуатація проблеми імміграції. Своїми ідеологічними коріннями цей рух йшов до 1930-х рр., коли в країні діяла заснована Освальдом Мослі Нова партія, яку потім змінив Британський союз фашистів, і пізніше, в 1940-і роки, - Союзний рух. Післявоєнні десятиліття були відзначені розрізненими виступами британських шовіністів і неонацистів. Гасла НФ знайшли відгук головним чином у середовищі міських робітників низької кваліфікації. Пік популярності НФ припадав на кінець 1970-х рр., коли чисельність організації досягла 20 тисяч чоловік, а на місцевих виборах вона отримала голосів на порядок більше. Активізація в країні антифашистського руху в 1980-ті рр., особливо в лівій частині політичного спектру, ура-патріотична риторика уряду Маргарет Тетчер, твердий стиль керівництва «залізної леді» вдарили по популярності НФ. Він продовжує висувати своїх кандидатів на виборах, хоча свій маргінальний статус йому перебороти так і не вдалося.

Певного успіху у політичній боротьбі домоглася Британська національна партія (БНП), заснована в 1982 р. Джоном Тіндаллом, який був головою Національного фронту. У Британії вона користується репутацією расистської організації й нерідко обвинувачується в неофашизмі. Сприятливим середовищем для росту популярності БНП було те ж вороже відношення до іноземців, особливо до людей інших кольорів шкіри, що надихало діяльність існуючих до її аналогічних організацій. Різниця була в тому, що якщо раніше прояв шовінізму й расизму був реакцією на проблеми, пов'язані з розпадом Британської імперії, то тепер він породжувався процесами глобалізації, які в черговий раз у світовій історії надали руху збільшення мас людей. Як і інші розвинені країни, Британія, у міру збільшення кількості кольорових жителів, зіштовхнулася з необхідністю

створення суспільства культурного різноманіття й терпимості. Однак на практиці країна не завжди встигала адаптуватися до зміни складу населення, що в ряді місць приводило до росту напруженості й зіткненням на етнічному ґрунті.

Сьогодні БНП виступає за припинення «проваленого» мультиетнічного експерименту, але за умови згоди на це етнічних меншостей, а не шляхом їхнього примусу, виставляє себе захисницею робітничого класу «з білим кольором шкіри» від «глобалізму «нових лейбористів». Суть політики партії відображена у розміщеному на її сайті в Інтернеті матеріалі під заголовком «Сказати імміграції ні!» [142]. «Якщо сьогоднішня демографічна тенденція протриває, - говориться в ньому, - то ми, корінні британці, через 60 років перетворимося в етнічні меншості у власній країні. ...ми призиваємо до негайного припинення всякої імміграції й депортації незаконних іммігрантів, до введення системи добровільного переселення для законних іммігрантів... Ми заборонимо «позитивну дискримінацію», що перетворила білих британців у жителів другого сорту. Ми зупинимо потік «біженців», які такими не є або можуть знайти спокій ближче до своїх країн» [142].

Ще незадовго до парламентських виборів 2001 р. БНП здавалася маргінальною силою, однак положення змінилося після негодобств на расовому ґрунті, що прокотилися в деяких містах північно-західної Англії в травні-червні. У містечку Олдам, розташованому біля Манчестера, сутичкам поліції із представниками азіатської громади міста передували збіговисько прихильників Національного фронту, що стверджували, що білим стало небезпечно з'являтися в ряді кварталів. У ході спровокованих ультраправими правопорушень був підпалений будинок міського чиновника - вихідця з Азії, заступника мера. Ці події не були випадковими. Міжобщинна напруженість в Олдамі підсилювалась весь попередній рік, протягом якого було зафіксовано кілька сотень випадків насильства на расовому ґрунті. На початку травня міністр внутрішніх справ Джек Стро, побоюючись за громадський порядок, заборонив проведення в місті політичних мітингів і демонстрацій.

У Лідсі причиною правопорушень послужив арешт бангладешця, під час якого поліція, за словами очевидців, перевищила свої повноваження. Пішли зіткнення азіатської молоді з англійською поліцією, у яких фігурували барикади з палаючих автопокришок і «коктейль Молотова». В опублікованому пізніше офіційному звіті про ці події говорилося, що білі расисти використали протиріччя, як привід, для розпалення міжетнічної ворожнечі.

Певного успіху БНП досягла на місцевих виборах у травні 2002 р., що пройшли в Англії. Хоча партія претендувала лише на 68 місць із 5879 що заперечують, будь-якому її успіху увага була гарантована. Не дивно, що британські націоналісти сконцентрували зусилля на Олдамі, але зазнали поразки. Більш сприятливо склалася для них ситуація в контрольованому лейбористами ланкаширському містечку Бернлі, у якому розташовувався великий азіатський квартал. Як в Олдамі й Лідсі, тут влітку 2001 р. пройшли безчинства. БНП виграла три мандати з 13, зібравши третину голосів. Відбулося це всупереч тому, що за кілька днів до виборів місто, що відвідав, прес-секретар прем'єр-міністра Аластар Кемпбелл призивало його жителів сказати націоналістам ні. Політична апатія також не була причиною успіхів БНП: голосування в Бернлі супроводжувалося високою для місцевих виборів явкою - більше 50%. Ця перемога британських ультраправих стала їх найгучнішою із часу успіхів Національного фронту в 1970-ті рр. й коротке перебування представника БНП в одному з органів місцевого самоврядування Лондона в 1993 р. На місцевих виборах в 2003 р. БНП провела ще одного свого представника в міську раду Бернлі, що, незабаром вийшов з рядів організації. В 2004 р. лейбористи й зовсім втратили контроль над Бернлі, відновивши його тільки завдяки тому, що колишній депутат від БНП перейшов на їхню сторону.

Після подій у Бернлі в 2002 р. ультраправі заявили про себе в листопаді того ж року, коли пройшли довибори у місцеві органи влади. Кандидат від БНП завоював місце в раді керування міста Блекберн у північно-західній

Англії при явці виборців 39%. Правляча партія знову виявилася у незручному положенні: її кандидат поступився першим місцем, а ним був депутат парламенту від виборчого округу Блекберн Джек Стро, міністр закордонних справ. Привертало до себе увагу й те, що Блекберн не входив до числа неблагополучних міст із погляду міжетнічних конфліктів. Таким чином, загальна кількість представників БНП у місцевих органах влади збільшилася до чотирьох чоловік.

До 2004 р. присутність БНП на політичній сцені стала настільки помітною, що представники трьох провідних партій були змушені провести серію спільних консультацій для обговорення питання про координацію дій, спрямованих проти росту впливу ультраправих. Саму активну роль у проведенні масових акцій протесту проти БНП грали ліві сили й профспілки. Особливу заклопотаність викликала ґрунтовна підготовка ультраправих до майбутніх виборів у Європарламент і органи місцевого самоврядування, на яких вони збиралися виставити рекордну кількість кандидатів. Результати голосування 10 червня підтвердили ці побоювання. Хоча БНП не провела в Європарламент жодного свого представника, вона посіла шосте місце слідом за зеленими, набравши 4,9% голосів [138]. Для неї це був цілком задовільний результат, що дозволяв розраховувати на більше в майбутньому. Що стосується партій істеблішменту, то для них цей результат був скандальним, тому що за організацію, яку вони обвинувачували в неофашизмі й расизмі, проголосувало більше 800 тис. британців.

Якщо заборона імміграції й захист етнічної чистоти «корінних жителів» країни були головними пунктами пропаганди британських ультраправих, то другим за значенням їхнім пріоритетом, що впливає з першого, було вороже відношення до Європейського союзу й заклики вийти з його складу. У цьому БНП і близькі їм рухи замикалися в ідейному плані з партіями антиєвропейської спрямованості.

Треба сказати, що й сам Євросоюз в економічних питаннях проявляє себе не кращим чином. У свій час відомий американський політик - меценат

Джордж Сорос вказував на той факт, що європейська валюта надалі не зможе втримувати свої міцні позиції на міжнародному валютному ринку. Так, наприклад, на думку членів БНП, рятувати Грецію, борги якої перевалили за 300 мільярдів доларів, немає ніякого сенсу [175]. Старі західні країни Європи, на думку БНП, не можуть надалі допомагати іншим країнам-новачкам Євросоюзу, а можуть лише тимчасово латати їхні прогалини.

Британські експерти неодноразово вказують, що багатьом європейцям сьогодні не зрозуміло, чому їхні батьки, які створювали образ успішної й у гарному сенсі цього слова буржуазної Європи, та й нинішні жителі сьогодні повинні оплачувати рахунки поляків, румун, прибалтів, як і згаданих греків. Ці нові країни, що вступили в Євросоюз, принесли більше проблем, ніж користі [175].

Заможні європейці питають, чому їхні податки не йдуть на розвиток і безпеку їхніх власних країн, а покривають борги Польщі, Румунії й Естонії. Зростає невдоволення своїм же урядом, що не зміг передбачити, що розширення не принесе Європі користі, знецінить саму ідею Євросоюзу, знизить стандарти життя, а країни, що вступили в Євросоюз останніми, будуть дивитися на «стару» Європу, як на корову, яка надає постійно молоко.

Очевидним є те, що питання про подальшу доцільність інтеграції Британії в ЄС у нинішньому виді буде мусуватися все частіше. Тим більше, що громадяни старої Європи ностальгують по своїй національній валюті. І це далеко не весь перелік проблем, пов'язаних з інтеграцією британців у ЄС.

Британію також цікавить питання інтеграції її політико-правової системи, заснованої на прецедентному праві, з романо-германською політико-правовою системою Євросоюзу.

Так, наприклад, у програмних документах Британської партії свободи говориться, що парламентські партії мало приділяють увагу простим людям: «За кого б ми не голосували, ми одержуємо все ту ж політику в області

імміграції, мультикультуралізму й капітуляції влади перед Європою. Наше членство в Євросоюзі коштує нам 20 мільярдів у рік, величезна ціна, що ми платимо за те, щоб іноземна олігархія нав'язувала нам свої закони. Питання, що стосуються тільки Англії, повинні обговорюватися й голосувати тільки англійськими членами парламенту» [175].

Необхідно також підкреслити, що сукупність економічних, політичних і навіть ментальних факторів визначила британську політику по формулі «Британська Європа або Європейська Британія?». Історично й політично британський політикум зосередив свою увагу на прагматичній корисності від загального з Європою митного й економічного простору, і, як її наслідок, - дуже обережного відношення даної країни до процесів політичної інтеграції, і переваги системи англосаксонського права над європейською, котра, на думку британських «євроскептиків», знищує культурні й національні риси британського світогляду, не говорячи вже про цінності британського суверенітету.

Крім правих і лівих малих партій Великобританії необхідно розглянути представників гринпісівського руху, що у Європі прискореними темпами набирає політичні оберти, і, найчастіше входить сьогодні до багатьох європейських парламентів. Британія в цьому випадку не є виключенням. Отже, Партія зелених у партійній системі Великобританії представляє собою політичну організацію «нового виміру», до якої прислухаються й деякі інші малі партії. З історії вищевказаного вже політичного руху попередницею Партії зелених була Народна партія, заснована в 1973 р., а потім Екологічна партія, що проіснувала з 1975 по 1985 рр. З тих пір зелені зберегли тісні стосунки з такими найбільшими неурядовими організаціями по захисту навколишнього середовища, як «Друзі Землі». У Великобританії вона стала найбільш активним лобістом альтернативних джерел енергії, підвищення податків на авіапаливо, гуманного відношення до тварин. Зелені - непримиренні супротивники генномодифікованих продуктів харчування й атомної енергетики.

Партія ця сьогодні не є монолітною, тому що мають місце внутріпартійні протиріччя між «реалістами» і «радикалами». Перші виступають за традиційну партійну структуру з автономним керівництвом, активну роль у виборах всіх рівнів і взаємодія з іншими політичними силами, включаючи участь у коаліціях. В арсеналі «радикалів» мають місце акції цивільної непокори, допустимість позапарламентських ненасильницьких методів боротьби, уявлення про партію в першу чергу як про групу тиску, твердий контроль активістів за діяльністю керівної ланки. Характерна риса партійної організації - відсутність фігури лідера, обов'язки якого виконують два або більше «основних представників» партії. Популярність у цій якості отримали Майк Вудін і депутат Європарламенту з 1999 р. Кароліна Лукас.

Довгий час зелені були мало помітною силою на британській політичній арені, поки на виборах 1989 р. у Європарламент не набрали 15% голосів, відтіснивши на третє місце ліберальних демократів. Цей успіх зміцнив позиції тих, хто виступав за створення повнокровної партійної організації. Партія значно розширила свою програму, вийшовши за рамки екологічної проблематики, стала позбуватися від образу анархістів і безпорадних антиглобалістів. Зелені виступають проти приєднання до зони євровалюти, за демократизацію ЄС і підвищення ролі Європарламенту, за стійку економіку, проти перекосів глобального ринку, ратують за права споживачів, перебувають на передньому краї антивоєнного руху, призивають до заборони зброї, що містить продукти розщепленого урану. Вони протистоять лейбористському уряду у питанні про приватизацію галузей соціальної сфери. Провідну роль зелені зіграли в акціях протесту проти війни в Іраку під гаслом «Ні нафтовим війнам». У червні 2004 р. на місцевих та євровиборах вони критикували антивоєнну позицію ліберальних демократів за непослідовність, посилаючись на те, що ті підтримали уряд відразу ж після початку війни.

І, хоча партія зелених дотепер не має своїх депутатів у палаті громад, інтереси зелених у верхній палаті представляє лорд Б'юмон. Крім того, в

останні роки вони успішно нарощували свою присутність на місцях. За результатами місцевих виборів 10 червня 2004 р. їхня частка в органах місцевого самоврядування досягла 10% [129].

Введення пропорційної системи голосування на виборах ряду рівнів було на руку зеленим. На перших регіональних виборах у травні 1999 р. шотландські зелені провели одного свого представника до парламенту регіону, а в липні завоювали два мандати на євровиборах. Хоча в порівнянні з євровиборами в 1989 р. їхня підтримка серед виборців знизилася з 15 до 6,8%, вони записали у свій актив більше мільйона голосів. На виборах у Європейський парламент в 2004 р. зелені знову отримали два депутатських місця й 6,25% голосів. Вдалими для зелених видалися вибори до Європарламенту 2009 р. Так, незважаючи на те, що з Великобританії зелені представили Руперта Ріда зі Східної Англії, Джін Ламберт з Лондону, Каролін Лукас, Кейт Тейлор та Дерека Уолла з Південно – Східної Англії, натомість місць британські зелені отримали лише два, на яких посіли Каролін Лукас, і Джін Ламберт, однак разом з тим вони додали у 2009 р. 8,7 %, що значно більше ніж 6,25% у 2004 р. Проте, незважаючи на здавався б конструктивний діалог з питань демократизації Євросоюзу, зелені на наш погляд продовжують залишатися партією внутрішньодержавного й навіть регіонального характеру, тому що їхні вимоги в більш своєму ступені обмежені тактичними завданнями й рідко коли виходять за межі регіону не говорячи вже про країну в цілому.

Говорячи про Євросоюз і його оцінку Британією, слід зазначити що «малі партії» країни виступають затятими супротивниками вступу країни в політичні й економічні інститути ЄС. Але разом з тим вони досить часто популяризують дану проблему, відбираючи тим самим у «великих партій» певна кількість електорату. Як відомо за іронією долі політика приєднання Великобританії до ЄС була ініційована консервативним прем'єр-міністром Гарольдом Макмілланом і успішно реалізована його колегою Едвардом Хітом, до початку 1990-х рр. під впливом тетчеризму частина торі

перетворилася в активних супротивників подальшого залучення країни в процес європейської інтеграції. У ці ж роки Лейбористська партія проробила прямо протилежний шлях і стала головним сподіванням британських євроінтузіастів. Ліберали/ліберал-демократи завжди були, на відміну від лейбористів, послідовними прихильниками європейської інтеграції, але не мали шансів стати правлячою партією. У роки правління Джона Мейджора ряд консерваторів, у тому числі члени парламентської фракції, стали виступати за вихід зі складу ЄС. Як по шаблону, заданому проблематикою імміграції, ці протиріччя вийшли за рамки зіткнення поглядів усередині Консервативної партії й стимулювали появу політичних організацій, які займають неприкриті антиєвропейські позиції.

На відміну від лівих рухів і зелених, які забирали голоси в основному у Лейбористській партії й ультраправих, що домагалися успіхів за рахунок усіх, «антиєвропейці» представляли пряму загрозу для консерваторів, тому що віднімали в основному електорат у них. Багато лівих рухів, що перебували в опозиції до ЛПВ, також в минулому супротивниками участі Британії в ЄС і займали євроскептичні позиції, однак для них це питання не було центральним. Крім того, ними рухало принципово інше міркування, чим те, яким керувалися націоналістично налаштовані євроскептики. Останніх Європа не влаштовує з погляду втрати Британією національного суверенітету й припливу іноземців; ліві ж вважають, що ЄС знаходиться на службі великого бізнесу й необґрунтовано зачиняє свої кордони перед іммігрантами з країн Третього світу.

Треба в нашому дослідженні окремо приділити увагу добре відомій малій партії ЮКІП. Так, ще в 1993 р. Алан Скед разом з декількома членами Ліги антифедералістів заснував Партію незалежності Об'єднаного Королівства (ЮКІП), головним гаслом якої став вихід Британії зі складу ЄС при збереженні взаємовигідних двосторонніх відносин з європейськими сусідами. Також як і в минулому Партія референдуму, ЮКІП діяла у відносно новому для британської партійно-політичної системи вимірі, у цьому випадку

антиєвропейському. Головне джерело небезпеки для Британії й причина більшості її негараздів, з погляду ЮКІП, - Брюссель, тобто євробюрократія, що позбавляє країну її суверенітету, недемократичність європейських інститутів, їхня відірваність від потреб простих громадян. Характерні гасла ЮКІП: «Хто править Британією?», не раз лунали в ЗМІ Британії. «Повернемо британцям батьківщину!», «Відновимо контроль над нашими кордонами!»[142] тощо.

Однак, вказуючи на численні недоліки в механізмі функціонування ЄС, ЮКІП охоче експлуатувала ксенофобію, від якої не є вільним британське суспільство, у цьому випадку у відношенні до Європи, історичні образи й принизливі національні стереотипи, а в своїй боротьбі демагогію вона використовувала як головну зброю агітації. На сучасному етапі ЮКІП, крім стратегічної мети виходу з ЄС, виступає за збереження фунта стерлінгу як національної валюти, проти приєднання до Європейської конституції, за жорсткість контролю над імміграцією, у тому числі з нових країн союзу. Вона представляє собою політичне втілення агресивної й популістської сторони англійського націоналізму, прихильники якого, як говорять у Британії, страждають синдромом «маленької Англії».

У той же час, керівництво партії прагне зберегти за нею імідж поміркованої сили, не допустити проникнення в її ряди екстремістських елементів, уникнути асоціації з ультраправими. Однак супротивники ЮКІП вважають інакше: «Багато хто розглядають Британську національну партію, як самого небезпечного політичного супротивника на крайньому правому фланзі, - пише журнал «Трибюн». - Але не можна забувати, що ЮКІП — лише прикрите респектабельністю уособлення тих же сил». Інші називають її «БНП у блейзерах», «прийнятною формою расизму».

Діяльність ЮКІП, як і Партії референдуму, показала, що приховане неприйняття іноземців дотепер є досить масовим явищем у Британії. Вона бере свій електорат з великого «пула» незадоволених «Європою».

Як і інші малі партії, ЮКІП виграла від введення пропорційної системи голосування на євровиборах. В 1999 р., набравши 7% голосів, вона вперше направила в Брюссель відразу трьох своїх представників. Період постійних конфліктів у керівництві організації не перешкодив збільшити її членство й розширити мережу місцевих відділень. До парламентських виборів 2001 р. вдалося роздобути й солідних фінансових спонсорів. До євровиборів 2004 р. ЮКІП прийшла у своїй кращій формі. Їй удалося забезпечити підтримку з боку популярних у Британії представників шоу-бізнесу, включаючи акторку Джоан Коллінз. До цього часу членство партії перевищило 20 тис. чоловік. Небувалий, хоча й прогнозований успіх ЮКІП став головною новиною виборів. Набравши 16% голосів, вона відтіснила на четверте місце ліберальних демократів і в чотири рази збільшила кількість своїх євродепутатів - з 3 до 12 чоловік [175].

Провідними особами ЮКІП, що властиво й іншим британським популістським рухам, включаючи БНП, є не маргінали, а представники істеблішменту. З 2002 р. партією керував Роджер Кнапман. Характерно, що до цього тривалий час він був членом Консервативної партії, що представляв у парламенті в 1987-97 р. Більше того, він займав високі міністерські й партійні пости. Однак найбільш відомий сучасний персонаж ЮКІП - Роберт Кілрой-Сілк, який на відміну від більшості помітних євроскептиків вийшов з рядів Лейбористської партії. За його плечима диплом Лондонської школи економіки, викладання в університеті, багаторічна робота в парламентській фракції ЛПВ, а потім блискуча кар'єр на телебаченні як ведучий шоу-програми на каналі Бі-бі-сі. Незадовго до виборів 2004 р. Кілрой-Сілк був звільнений з телеканалу за висловлення расистської пропаганди.

Цього разу Кілрой-Сілк вдало трансформував свою популярність телеведучого в політичний успіх, заснований на популізмі, демагогії й експлуатації глибинних страхів споживача. Газети називали його британським Берлусконі, що претендує на роль захисника «простої людини» від «продажних політиків», «брюссельських бюрократів» і «некликаних

іноземців». За Кілрой-Сілком стояли такі фігури, як медійний магнат Річард Десмонд - власник «Експрес Груп», що включає газети «Експрес», «Сандей Експрес» і «Стар» [139, р. 365]. Однак такі люди, як Р. Десмонд, незважаючи на своє багатство й закулісний вплив, - не публічні політики, вони мало пізнавані й надають іншим можливість озвучувати свої думки й здійснювати «чорний» піар.

На євровиборах 2009 р. ЮКІП отримала 13 місць і вийшла як перша партія з «туманного Альбіону» витіснивши на друге місце консерваторів і на третє лейбористів.

На електоральному полі сьогодні ЮКІП межує не тільки з консерваторами, але й із правими екстремістами. Її популярність стала наслідком не стільки політичної кон'юнктури, скільки проявом глибинної проблеми ідентифікації англійських націй в умовах деволюції - поступової федералізації державного устрою країни і європейської інтеграції, які збіглися із загальним невдоволенням населення політичним істеблішментом, непослідовною європеїзацією лейбористів і триваючою кризою Консервативної партії.

І, у 2010 році були проведені конструктивні зміни, де у листопаді цього ж року крісло лідера партії зайняв Найджіл Фараг це звичайно не принесло бажаних результатів на загальних виборах того ж року у Великобританії. Через чвари лорда Пірсона який конкурував з Майклом Хевером, призвело до того що ЮКІП програла на останніх загальнонаціональних британських виборах.

У цілому на виборах всіх рівнів виявилася тенденція, відповідно до якої малі партії лівої спрямованості відбирали голоси в основному в ЛПВ. Зелені також домагалися електоральних успіхів за рахунок голосів, відібраних у лейбористів. На відміну від лівих рухів і зелених британські ультраправі переманювали виборців з електорату як лейбористів, так і консерваторів. Склад їхньої виборчої бази був досить колоритним і, включав представників різних верств суспільства. Серед активістів БНП левову частину становила

молодь, особливо з бідних міських районів, але її також підтримували й жителі сільської місцевості, а також чимало людей похилого віку.

Останнім часом на виборах всіх рівнів з'явилася тенденція зростання кількості електорату малих партій. Політика «нових лейбористів» знизилася свої рейтинги в автономних округах Північної Ірландії, Уельсу, Шотландії, дозволила наповнити їх парламенти місцевими національними партіями, відтіснивши при цьому провідні партії на задній план. Крім того, малі партії Великобританії все більше завойовують місця у Європарламенті, та у британському парламенті, нав'язуючи сучасному британському суспільству ідеї «захисту білого британця», стрімкого відходу Британії від ідеї євроінтеграції. Вчорашні прихильники консерваторів та лейбористів вдало поповнюють ряди таких ультраправих партій як БНП, ЮКІП, зелених. Парадоксом тут виступає те, що віковий ценз цих прихильників носить диференційний характер. Зрозуміло, що ці партії на сьогодні не представляють загальнонаціональної загрози для Великобританії, при наймні питання їх переконливого політичного панування відноситься до далекого майбутнього, однак це певний сигнал до політичного істеблішменту країни про припинення надавати популістські обіцянки, які розпорошують прихильників традиційної біпартійної британської політичної системи, яка вже сьогодні є двох з половиною і в недовзі може припинити своє «класичне» існування перейшовши на принципи багатопартійності, тим паче, що на місцевому рівні така політична картина має місце.

Висновки до розділу II.

Виходячи з викладених нами фактів і політичних перипетій боротьби партій от уже більше століття ми можемо сказати сьогодні, що жодна із британських партій так і не стала партією, орієнтованою на максимальне розширення своїх рядів за рахунок рядових членів, які, за винятком короткого періоду в історії ЛПВ, мали б істотні повноваження. У кожній з них існувала своя ієрархія, у якій владні важелі були сконцентровані у верхніх партійних

ешелонах. Майже все ХХ століття вони представлялися як «масові бюрократичні партії», орієнтовані на свою членську базу не менше ніж на електорат. В «масових бюрократичних партіях» домінувала ланка середніх і вищих функціонерів, професійних політиків.

Категорії «масова» найбільше відповідає Лейбористська партія, що має найбільше яскраво виражений класовий характер і виникла з ініціативи знизу. На короткий час баланс сил у ній змінився на користь масової складової. Однак надалі партійні верхи відіграли свої позиції. Вони змінили структуру партії таким чином, що активісти, які становили кістяк місцевих відділень, і асоційовані організації, у першу чергу тред-юніони, втратили своє колишнє значення у внутріпартійній системі стримувань і противаг. Перерозподіл повноважень на користь рядових членів позбавило керівництво від необхідності мати справу з організованою внутрішньою опозицією.

Категорії «кадрової» найбільше відповідає Консервативна партія, яка будувалася зверху вниз. Її внутрішня структура була частково демократизована. Але незважаючи на традиційну ієрархічність партії, тривалий час значною автономією володіли окружні консервативні асоціації, які лідерів прямо не підкорялися. Позбавлення їхнього такого статусу й фактичне перетворення в місцеві відділення зміцнили вертикаль влади в партії.

По своєму внутрішньому устрою Партія ліберальних демократів зайняла проміжну позицію. Хоча обидві її попередниці - Ліберальна й Соціал-демократична партії - спочатку виникли як поверхневі політичні утворення, культура плюралізму думок і колегіальності була в них сильна. ПЛД при збереженні найбільш демократичної внутрішньої організації стала більш керованою й контрольованою зверху. У цьому випадку свою роль зіграв не авторитаризм керівництва, а бажання партії позбутися від статусу «вічної опозиції».

Прагнення максимально розширити електоральну базу в умовах, коли класові розходження втратили колишню контрастність, приводило до того, що ідеологічний фактор у партійній боротьбі був усунутий конкуренцією персоналій і вмінням подати себе виборцям. Головним ставали не ідеї, а компетентність, широке розповсюдження отримали технології політичного маркетингу. Зростала роль фахівців зі зв'язків із громадськістю й іміджмейкерів, які не входили до числа партійних бюрократів. У цьому сенсі відбувалася «американізація» британської політики. Побічними продуктами цих тенденцій стало подальше скорочення чисельності членів партій; у питаннях фінансування збір членських внесків як з рядових партійців, так і з асоційованих організацій, поступався місцем корпоративним, а в перспективі й державних джерел прибутків.

Сьогодні очевидним фактом є те, що сучасна британська партійна система виробила свій післявоєнний ресурс класового протистояння, принаймні, на рівні «великих партій» країни. Частково це пояснюється переходом англійського суспільства від індустріального до постіндустріального типу, який потягнув за собою його соціальну реформацію. Частково й те, що всі «великі партії» зробили зміщення в право, з тої точки зору, що лейбористам і ліберал - демократам доводиться «мовчати» перед своїм електоратом у питаннях соціальної несправедливості, часткової відмови або згорання повністю багатьох соціальних проєктів, перетворившись у такий спосіб в «капіталістів нової якості». Їм важко пояснити своїм виборцям що робила Британська армія в Іраку 2003 року. Які плоди це принесло британському суспільству з точки зору державного інтересу. Чому британські громадяни повинні страждати від терористичних акцій, чому країна зі свого національного бюджету повинна виділяти гроші на підтримку «сумнівної демократії» у країнах Східної Європи, не говорячи вже про втримування «європейських новачків», які не впоралися з домашнім завданням по подоланню фінансової кризи у своїй країні й т. ін. Цими протиріччями вміло користуються «малі партії», які на популістській хвилі

заробляють деякі відсотки на виборах всіх рівнів, причому акуратно посилаючи до Європарламенту представників своїх партій, а перед цим категорично виступаючи проти розширення єврозони у Великобританії. Складніше за всього сьогодні Консервативній партії, що може згодом взагалі перетворитися в «постійного опозиціонера». Перед нею стоїть непросте завдання. З однієї сторони прийняти на озброєння деякі соціальні постулати «нових лейбористів», при цьому виступати захисником корінного населення країни. З іншої ж зберегти такі політичні теми як націоналізм, кадрова ієрархічність у питаннях державної влади й соціальний авторитаризм. Але так чи інакше видно що «політична тріщина» усе більше розширюється в питанні партійного дуалізму, і ми бачимо що з кожними черговими політичними виборами в країні «великим партіям» доводиться тіснитися «третіми» і «малими партіями», які повільно але впевнено перебирають британський електорат до своїх рук, що може викликати в майбутньому катастрофу британської «політичної традиції» у питанні двопартійності.

РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

3.1. Становлення та розвиток сучасної української партійно – політичної системи.

Говорячи про витoki українського політичного істеблішменту, необхідно звернути увагу на те, що в Україні у перші роки після проголошення незалежності формується так звана мультипартійна (атомізована) партійна система, яка приходить на зміну тоталітарній однопартійній системі та характеризується існуванням багатьох маловпливових партій та формуванням уряду на позапартійній основі.

Це не є щось нове у всесвітній, чи навіть в українській політичній історії. Джерела формування політичних партій України сягають ще початку ХІХ століття. Початок ХХ століття принесло Україні дві політичні тенденції – перша, була спрямована на захист національних інтересів, друга – на захист соціальних. Перша розвивалась переважно в Галичині, друга – в Наддніпрянській Україні.

Через майже шістдесят з лишнім років, під час «горбачовської перебудови» з 1987 по 1989 рр. в Україні утворилося понад 125 громадсько-політичних клубів, груп та об'єднань. На середину 1991 р. Україна мала 11 партій і 189 громадських організацій.

Шукаючи відповіді на питання, чому в цей період активність громадян не вписалася в традиційні для радянської системи форми громадської діяльності, можемо виділити наступну систему детермінант:

-неможливість представництва групових специфічних інтересів в тодішній системі суспільних об'єднань, в якій інтереси розглядались на рівні великих соціальних груп, а їх природна різноманітність ігнорувалась;

-загальна криза політичної системи, яка знаходила свій прояв у кризі легітимності її політичних та державних інститутів, традиційної системи вартостей і особливо у кризі участі, оскільки зростаюча активність населення, його прагнення впливати на суспільно-політичне життя, на процеси

прийняття політичних рішень не могли бути реалізовані в рамках традиційних громадських організацій. Нетрадиційні суспільні організації стали формою прояву зростаючої тоді політичної та громадянської активності населення;

- зростаюча незадоволеність людей власним становищем у суспільстві, можливостями самореалізації та впливу на суспільні процеси сприяли популярності нових суспільних утворень, які були закладені в механізмі їх функціонування, - вільний вхід та вихід, вільне обговорення будь-яких проблем, самостійність первинних організацій;

- можливість реалізації в нових суспільних утвореннях потреби у спілкуванні на основі спільних інтересів.

Така часова прив'язка процесу утворення партії до терміну виборів свідчить про прагматизм українських політиків: у партіях вони вбачали передусім найбільш придатний інструмент у боротьбі за політичну владу.

Український досвід формування багатопартійності ще раз підтвердив обґрунтованість двоетапної схеми переходу від тоталітаризму до демократії, де на першому етапі відбувається об'єднання всіх значних опозиційних груп для боротьби з комуністами, а на другому етапі – диференціація руху на різні політичні сили і політична дискусія, притаманна плюралістичній системі.

На хвилі вибуху партійного будівництва безліч політичних партій починають позиціонувати себе як центристські.

Кінець ХХ століття увійде в історію як час початку становлення багатопартійної системи в Україні. Виникнення партій у нашій країні пов'язано з формуванням громадських організацій і рухів, метою яких є участь у системі управління суспільством та покладання на себе відповідальності за результати цієї діяльності.

Основну перепону на шляху до багатопартійності, якою була партія тоталітарного типу, що не могла і не хотіла перетворюватись на одну із багатьох парламентських партій, було зламано. Але до створення ефективної партійної системи сучасного типу Україні належить пройти ще чималу відстань. В цьому ключі ще з кінця ХІХ - початку ХХ ст. в Україні на

ідеологічному фронті намітилося дві політичні тенденції у процесі державного будівництва. Перша західна (переважно галицька) була спрямована на розбудову української державності через пріоритетність національних інтересів, не завжди враховуючи присутність на території України чисельної кількості представників національних меншин, з позиції їх активної участі у політичному житті країни. Друга здебільшого привнесла соціальний аспект побудови української державності де національний фактор розглядався в ключі створення соціальної держави, де представники національних меншин є повноправними політичними гравцями і можуть представляти свої національні інтереси у парламенті на партійній основі. Та головним стрижнем політики Центральної та Східної України виступає будівництво соціальної держави, яка мусить захищати інтереси українського мешканця незалежно від «коліру шкіри» чи то національного походження, яка мусить знижувати соціальну прірву нерівності населення і гарантувати певний соціальний рівень життя.

Зрозумілим є те, що при партійному будівництві перших пострадянських українських партій мусив би використовуватись багатий західноєвропейський політичний досвід. На думку Б. З. Козака, перші партії, що з'явилися в 1990–1991 рр. відбивали фактично весь спектр політико-ідеологічних напрямів, які існують у світі: консервативного, націоналістичного, ліберального, християнсько-демократичного, соціал-демократичного, соціалістичного та зеленого [167, с. 39].

Проте лінійне використання цього досвіду і цінностей українськими партіями призвели не до підвищення ефективності політичної діяльності партій, а, навпаки, до росту бюрократизму, корупції, загострення конфліктності у суспільстві, що наводило на пошуки своєї політичної ідентичності, яка сьогодні досить критично оцінюється західними експертами.

1992 рік став в принципі кризовим для багатьох партій національно - демократичного спрямування. Так, у травні 1992 р. стався перший розкол в

Українській республіканській партії, а в 1997 р. - другий. Внаслідок неодноразових розколів та розходжень виникло п'ять партій християнського напрямку: Українська християнсько-демократична партія, Християнсько-демократична партія України, Республіканська християнська партія, Християнсько-народний союз та Християнсько-ліберальний союз, які репрезентували правий центр, але всі вони були нечисленими і не впливовими у суспільстві.

У жовтні 1997 р. відбувся установчий з'їзд партії «Реформи і порядок» (ПРП), яка об'єднала відомих економістів, підприємців. Наприкінці 1993 р. було організовано Всеукраїнське об'єднання «Громада». У грудні 1994 р. виникла партія «Міжрегіональний блок реформ», а на початку 1996 р. була створена Народно - демократична партія (НДП), яка претендувала на роль впливової центристської сили України (у 1999 р. напередодні президентських виборів НДП очолив В. Пустовойтенко). Названі партії представляють уже безпосередньо «центр» і як ідеологічну основу використовують лібералізм.

У 1996 р. на політичну арену вийшла Соціал-демократична партія України (об'єднана), яка виникла внаслідок розколу СДПУ. Певний час ця партія залишалася нечисленною і непомітною в Україні. Однак напередодні парламентських виборів в партію прийшли відомі підприємці й політики, розширився кількісний склад, змінилося її керівництво. Новим лідером СДПУ(о) став В. Медведчук, а сама партія згодом отримала неофіційний статус «партії влади». Таким чином, було сформовано лівоцентристське крило, а, отже, в Україні на даному етапі вже була представлено усю поліваріантність проявів політичного центризму. Але більшість цих партій залишалася малочисленими, з аморфними організаційними структурами, без чітких програм. За рівнем інституціоналізації вони часто були протопартіями, а за своїм потенціалом впливом на суспільство і владу уподібнювались до груп тиску або гуртків за інтересами. політології це явище дістало назву «дрібнопартійність» [178, с. 51].

Парламентські вибори 2002 р. показали більшу прихильність виборців до партій, які пропонують центристський шлях розвитку. За результатами цих виборів до Верховної Ради України пройшли такі центристські партії, як Блок В. Ющенка «Наша Україна», Блок «За єдину Україну», СДПУ (о). Вибори, що відбулися у 2006 р., підтвердили таку тенденцію: до Верховної Ради увійшли депутати від наступних п'яти партій (блоків): Партія регіонів (186 мандатів), Блок Юлії Тимошенко (129 мандатів), Блок «Наша Україна» (81 мандат), Соціалістична партія України (33 мандати), Комуністична партія України (21 мандат) - [178, с. 52]. Згідно з результатами позачергових виборів до Верховної Ради України у 2007 р. до парламенту пройшли такі політичні партії та блоки: Партія Регіонів (34,37%), БЮТ (30,71%), НУ - НС (14,15%), КПУ (5,39%), Блок Литвина (3,96%) [178, с. 53]. Таким чином, порівняно з парламентськими виборами 2002 року можна побачити збільшення кількості голосів в бік центристського напрямку.

Коротко оглядаючи етапи становлення українських партій та партійної системи в цілому слід визначити чотири основні історико-політичні віхи це:

(1990-1991) – період жорсткого протистояння легальних демократичних організацій України з КПУ, формування перших національних рухів і політичних партій;

(1992-1994) – період формування сучасної партійної системи, основних політичних партій різної політичної спрямованості;

(1994-1998) – період подальшого розвитку багатопартійності, ідейного та організаційного самовизначення політичних партій;

(1998 - 2007) – період консолідації політичних партій і формування блоків політичних партій. Чи мало українських політологів називають останній період формування партійної системи України системою поляризованого до якої з 2006 р. додається термін поміркованого плюралізму [163, с. 61]. Сьогодні ця система продовжує працювати. Однак без формування блоків.

У такій політичній системі центральне місце належить так званій партії влади, до складу якої як правило входять прагматично зорієнтовані деідеологізовані вищі кола державної номенклатури. До цього, штучне відсторонення партій від суперництва в боротьбі за владу деформувало розвиток партійної системи України. Відсутність у партіях, що представлені в парламенті, ефективних важелів впливу на прийняття політичних рішень довгий час перешкоджала перетворенню їх в авторитетних і відповідальних акторів політичної сцени. Політично роздрібнений парламент об'єктивно сприяв зміцненню позицій Президента, а не політичних партій.

В Україні й сьогодні точиться гостра політична дискусія на тему якою за формою правління (президентською чи парламентською) бути країні, який територіальний устрій (унітарний чи федеративний) їй мати. Не дивлячись на досить сталий вік української нації, багатопартійне будівництво країни зіткнулося з такими проблемами як досить низький рівень політичної культури суспільства, відсутність сталих традицій багатопартійності, незавершеність процесу соціальної диференціації суспільства, нестабільне виборче законодавство. Взята за основу у 1994 р. мажоритарна система виборів не давала можливості партійного структурування парламенту та утворення коаліційної більшості. До того ж, наявність високого бар'єру виборчої активності (50 %) для легітимації виборів та необхідності бодай у другому турі отримати підтримку більш як 50 % виборців, призвели до того, що в 1994–1996 роках в Україні було взагалі неможливо (навіть після багаторазових повторних виборів) обрати повний склад Верховної Ради (450 депутатів). Отже, нова тоді партійна система, що почала створюватись, не змогла ефективно використати стару виборчу систему, що вже мало відповідала новим політичним реаліям України і насамперед — ідеологічному та партійному плюралізму. Відсутність у партій, представлених у парламенті, ефективних важелів впливу на ухвалення та здійснення урядових рішень гальмувала розвиток партійної системи України, не сприяла формуванню авторитетних і політично відповідальних партій.

Виборча реформа 1997 р. певною мірою сприяла досягненню основних цілей виборів в Україні — справедливому представництву інтересів, партійно-політичному структуруванню суспільства, формуванню усталеного уряду парламентської більшості. Можна відзначити такі наслідки цієї реформи:

1) посилилось партійно-політичне структурування суспільства та парламенту, але політико-партійне структурування електорату виявилось тільки при голосуванні за пропорційною системою, тоді як у багатомандатних виборчих округах перемогли позапартійні, що не дозволило повністю структурувати парламент та зробити цю структуру стійкою;

2) пропорційність представництва інтересів дещо посилилась тільки щодо обраних за партійними списками депутатів (та й то третина виборців, що голосували за дрібні партії через наявність 4 % бар'єру, виявились не представленими в парламенті, а їхні голоси «відійшли» на користь партій, яким вони могли зовсім не симпатизувати).

Зрозуміло, що новий виток виборчих реформ (з мажоритарної до змішаної) в певній мірі стимулював становлення багатопартійності та трансформацію партійної системи з атомізованої в систему поляризованого плюралізму, про що вже свідчили вибори 1998 р.

Помітною подією у суспільному житті України було прийняття у 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні» (№ 2365-III від 5.04.2001 р.). Реалізація цього закону покликана була сприяти формуванню належних правових засад для розвитку політичної системи в державі, створенню в Україні сильних і відповідальних політичних партій. Необхідно відзначити, що Венеціанська комісія Ради Європи «Демократія через право» дала позитивну оцінку Закону України «Про політичні партії в Україні» [18].

Це в свою чергу привело до заповнення партіями політичного ринку і, будь-яка спроба вторгнення в нього «небажаних партій» блокується, тому поява нових партій та їх закріплення на політичній сцені — дуже рідкий випадок. Фактично, структурні основи існуючої моделі сприяли тоді успіху

великих партій із урахуванням тих матеріальних витрат, котрих потребує проведення масової політики. Потрібно мати широку мережу підготовлених професіоналів, займати якомога більше місць в органах державного управління, контролювати значні засоби соціальної комунікації та володіти солідною економічною підтримкою. Все це з часом перетворило українську інституційну політику у «замкнену зону». Саме через це здійснювалася сутнісна уніфікація великих партій у політичній системі з того моменту, коли почали підтримувати її основи, відрізняючись лише в підходах до управління або інших позиціях.

Для того, щоб досягти успіху й отримати доступ до уряду, партія має діяти помірно й прагматично, у відповідності до вимог політичного ринку. З одного боку, йдеться про розширення підтримки з боку електорату за рахунок зведення до мінімуму тих елементів програми, які можуть загострити протиріччя. З іншого боку, партія має бути готовою до об'єднання в коаліцію, тобто до того, щоб зробити об'єктом переговорів свої вимоги.

Як відомо у період 2002–2004 рр. в Україні розпочалася широкомасштабна дискусія щодо реформування політичної системи. Наріжним каменем цієї дискусії було питання про розвиток партійної системи. Потрібен був якісний стрибок у наданні реальних можливостей участі політичних партій у здійсненні влади.

Реформа виборчої системи 2004 р. істотно підвищила роль політичних партій у виборчому процесі та взагалі у політичному житті України, роблячи їх чи не єдиним дієвим суб'єктом української політики. Це в стратегічній довгостроковій перспективі дозволить подолати ситуацію, коли з великої кількості політичних партій лише деякі цілком відповідають загальновизнаним критеріям, що застосовуються до таких структур. Наприклад, кількість членів середньої політичної партії в Україні у 2–10 разів менша порівняно з середньою партією у країнах з розвинутою демократією, близьких до України за чисельністю населення (Франція, Італія, ФРН). Загальнонаціональні партії у цих країнах нараховують від 200 до 800 тисяч

членів. Провідні політичні партії України, незважаючи на всі зусилля, які докладають їх функціонери в партійному будівництві, сьогодні ще далекі від можливості отримати більшість у парламенті та одноосібно вплинути на формування уряду.

Основні напрямки реформування виборчої системи в Україні Г. М. Малкіна (Мазуренко) визначає такі:

1. Підвищення ефективності виборчого процесу;
2. Сприяння утвердженню партій у суспільстві та піднесенню їх авторитету;
3. Структурування парламенту;
4. Сприяння політичній структуризації суспільства;
5. Забезпечення обрання стійкої парламентської більшості, яка спроможна буде створити дієвий Кабінет Міністрів і взяти на себе відповідальність за дії Верховної Ради;
6. Об'єднання партійних і регіональних інтересів, що дозволяло б вирішувати загальнонаціональні та локальні питання [181, с. 117].

На думку дослідниці, цих завдань можна досягти лише за умов переходу до суто пропорційної системи з регіональними гнучкими виборчими списками [181, с. 118].

Запровадження регіональних списків у разі переходу до пропорційної системи, як вважає Г. М. Малкіна (Мазуренко), може розглядатись як позитивний крок, оскільки дозволяє виборцям окремих регіонів зберегти представництво у парламенті, замінивши мажоритарних представників на партійні. Таким чином, буде збережено територіальний зв'язок виборців та їхніх представників, вищий рівень відповідальності депутатів, які звітуватимуть перед виборцями свого регіону. З іншого боку, практика регіональних списків може призвести до посилення загальної регіоналізації країни, послаблення реальних загальнонаціональних політичних партій.

Українські парламентарі вирішили, що пропорційна система з регіональними списками є занадто ризикованою, тому була запроваджена

пропорційна система повного представництва з єдиним загальнодержавним багатомандатним округом. Відтепер вибори народних депутатів України та органів місцевого самоврядування проходять за новими «правилами гри». У березні 2004 р. народні депутати ухвалили новий виборчий закон, за яким запроваджується у виборах до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування виключно пропорційна виборча система із закритими списками. Право на участь в розподілі депутатських мандатів отримали лише кандидати, включені до списків політичних партій чи виборчих блоків. Згідно з новими правилами, кандидатів у народні депутати висуватиме тільки політична партія або виборчий блок політичних партій, які були зареєстровані у встановленому законом порядку не пізніше, як за рік до проведення виборів. При цьому закон не забороняє включати до виборчих списків безпартійних громадян. Отже, це означає, що політичні партії перетворюються на гравців-монополістів, єдиних дієвих суб'єктів в електоральному процесі, а відтак отримують потужний імпульс для свого розвитку.

У зв'язку з цим, І. Поліщук прогнозував інтенсифікацію партійного будівництва та кристалізацію партійної системи України в бік її позбавлення від баласту віртуальних структур та лідерів, які не беруть реальної участі в політиці, а якщо й беруть, то не мають попиту на електоральному ринку [144, с. 117].

Багато провідних політологів стверджували, що тільки високий прохідний бар'єр (на рівні 4–5 %) дозволить структурувати парламент у відповідності із системою помірною плуралізму. І. Поліщук зазначав, що лише збільшення прохідного бар'єру до 5 % дозволить поставити надійний заслон «карликовим» партіям та ефективно вирішити проблему структурування Верховної Ради та формування політично відповідальної більшості, яка б забезпечила законодавчу підтримку курсу Президента й унеможливила превалювання політичних інтриг над розробкою вкрай потрібних суспільству законів [144, с. 118].

Вважається, що для структурування партійно-політичних інтересів в багатоскладових суспільствах, які розколоті соціально, етнокультурно, ідеологічно тощо, більше підходить пропорційна система з високим (4–5 %) виборчим бар'єром, коли депутатські мандати розподіляються не між усіма партіями, а тільки між тими, які отримали підтримку достатньо великої кількості виборців. Така система, звичайно, зменшує пропорційність представництва інтересів усіх груп виборців у порівнянні з тією, що діє в Нідерландах, але посилює роль кількох потужних політичних партій і зменшує партійну розпорошеність, а також спонукає дрібні партії ще під час виборів (а не тільки в парламенті) створювати партійні коаліції (блоки, об'єднання). На думку Б. З. Козака, для кристалізації демократичної партійної системи в умовах переходу до демократії необхідне запровадження пропорційної виборчої системи з досить високим виборчим бар'єром, яка здатна забезпечити створення потужних та сталих політичних партій із чітко вираженою ідеологією.

Вже парламентські вибори 2006 р., які проходили на основі оновленого закону про вибори народних депутатів України, відбувалися вперше за пропорційною виборчою системою у загальнодержавному виборчому окрузі з 3%-м виборчим бар'єром.

Блокам політичних партій вдалося об'єднати зусилля 50 політичних партій України. Таким чином, трохи більше ніж половина з існуючих в державі політичних партій спромоглася скористатися своїм правом на участь у формуванні вищих органів влади, що й є основною функцією політичної партії.

Інтеграційні можливості різних партійних блоків були неоднакові. Найбільшим за кількістю учасників був виборчий блок політичних партій «Наша Україна» (6 партій), чотири блоки об'єднали по 4 партії, шість блоків склалися з 3 партій і п'ять блоків - із 2 партій. Обтяжлива процедура формування партійних блоків, однаковий розмір грошової застави та виборчого бар'єру, встановлені законодавцем для партій та блоків, об'єктивно

не сприяли об'єднанню численних політичних партій України на виборах. До цього ж слід також додати низький рівень партійної дисципліни, амбіції окремих партійних лідерів, а також факт існування так званих технічних партій. Однак загалом результати парламентських виборів не дають підстав стверджувати про залежність між кількістю учасників блоку та рівнем електоральної підтримки.

За результатами підрахунку голосів, право на формування українського парламенту отримали п'ять політичних сил, яким вдалося подолати 3%-й виборчий бар'єр - це Партія регіонів, яка здобула 32,14% голосів виборців, БЮТ - 22,29%, Блок «Наша Україна» - 13,95%, СПУ - 5,69%, КПУ - 3,66%. Частка відданих за них голосів дорівнює 79,73%. Відсоток мандатів, як завжди, перевищує відсоток отриманих ними голосів завдяки перерозподілу залишку, що є часткою тих партій і блоків, які не пройшли до парламенту. Їх налічується 40. За них проголосувало 18,5% виборців (з них 11,46% голосувало за партії, що набрали більше як 1% голосів, а 7,04% - за ті, що не дотягнули й до 1%). Таким чином, у 450-місному парламенті України Партія регіонів отримала 186 депутатських місць, БЮТ - 129, Блок «Наша Україна» - 81, СПУ - 33, КПУ - 21. 449 650 виборців з числа тих, що взяли участь у голосуванні (або 1,77%), не підтримали нікого (в 1998 р. - 5,25%, у 2002 р. - 2,45%). Серед тих, хто програв вибори, є доволі знані у суспільстві суб'єкти політичного життя: Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» (2,93%); «Народний блок Литвина» (2,44%); Український Народний Блок Костенка і Плюща (1,87%); Партія «Віче» (1,74%); «Громадянський блок ПОРА-ПРП» (1,47%); «Опозиційний блок НЕ ТАК!» (1,01 %). Ще 33 партії не набрали й 1% [178, с. 53].

Крім того, після парламентських виборів 2006 р. в Україні була сформована система, яка в літературі має назву модифікованої двопартійності, або «2,5 партійна система», аналогом якої може слугувати партійна система Великобританії. Отже, маємо справу з біполярним розподілом політичного простору. Центром одного політичного поля

виступає правоцентристська Партія регіонів, центром іншого - лівоцентристська БЮТ. Парадоксально, але Партія регіонів зуміла об'єднати навколо себе лівих (соціалістів та комуністів), а БЮТ - правих (нашоукраїнців). Це є яскравим свідченням, що об'єднання політичних сил відбувається швидше навколо влади, а не навколо ідеологічних чи програмних цінностей.

Дострокові парламентські вибори 2007 р. змінили положення цих політичних центрів у владі, але не змінили біполярності політичного стану, яка очевидно зростатиме й далі.

Та, ці дострокові вибори були на порядок нижчі в плані чесності та прозорості. І це пояснюється багатьма причинами.

По-перше, саме через призначення виборів вони відбулися через досить суперечливі правові механізми, а це вже заклало правовий нігілізм і виступило певною індульгенцією на порушення виборчого права основними учасниками виборів. По-друге, дострокові вибори відбувалися у зовсім іншому політико-психологічному ключі, аніж попередні чергові вибори 2006 року. Їхнім лейтмотивом для кожної з політичних сил було забезпечити собі бажаний результат за будь-яку ціну. Для помаранчевих – це отримати реванш і повернути собі владу. Для біло-блакитних – зберегти і зміцнити владу. А відтак усі діяли за маккіавелістським принципом: мета виправдовує засоби. Це досить чітко було помітно вже на етапі виборчої кампанії. Особливо, коли пригадаємо участь в агітації за НУНС президента, чи використання для своїх передвиборчих візитів вертольотів МНС прем'єром у відпустці. І цей перелік ігнорування правових і політико-етичних норм можна продовжувати.

Водночас, оцінюючи виборчу кампанію на завершальному етапі слід відзначити, що ці вибори, попри попередні прогнози, все-таки не відзначилися значним викидом бруду під час передвиборчої кампанії. І це пов'язано з кількома моментами. По-перше, всі ключові учасники виборів вже стали досить фаховими у плані ведення виборчої кампанії і, звичайно, дуже

багато можна назвати прикладів порушень в морально-етичній площині, але з юридичного боку вони майже всі слабо доказові.

По-друге, ці вибори відбувалися на основі формування стереотипу і ЗМІ, в першу чергу з подачі ключових гравців. Відбувалися орієнтація більшості виборців, основної маси електорату на кілька ключових політичних сил. Фактично пересічний виборець тримав в пам'яті три-чотири-п'ять, можливо до семи учасників виборчої кампанії, хоча, як ми знаємо, їх було 21. І це теж особливість цих виборів порівняно з виборами попередніми, де теж були основні гравці, але так само досить активно в масовій свідомості прокручувалися варіанти інших політичних сил. На цих виборах, ми впевнені, що є дві ключові політичні сили, які розглядалися як варіанти виборцями нашого регіону.

І ще одна особливість цієї виборчої кампанії полягала в тому, що вона мала дуже хистке юридично-правове підґрунтя: не було ніяких правових обмежень, хоча, як ми відзначали, політичні сили не особливо ігнорували право, але кожен з них розумів, що оцих обмежень для нього не існує, і в будь-який момент він може за них вийти і не буде якихось жорстких санкцій для повернення в правове русло. Тільки добра воля тих політичних сил чи певні якісь міркування такого плану політичного іміджу втримували їх в межах правового русла. Але оця правова складова цієї виборчої кампанії могла так само вплинути на долю самих результатів виборів і, зокрема, на визнання виборів дійсними з боку тих чи інших політичних сил в залежності від того, наскільки їм будуть вигідні ці результати.

Проблема правових рамок, проблема права як основи будь-якого політичного процесу, тим паче виборчого процесу, чітко відстежується під час проведення виборчої кампанії і, більше того, у попередніх виборах, навіть ще за часів попереднього президента завжди були ініціативи, інколи вони реалізовувались, інколи ні, але принаймні розкручувалися щодо проведення, щодо підписання між основними учасниками виборчого процесу угоди про чесні та прозорі вибори. На цих виборах ми про це не почули, а якщо й навіть

почули, то це було якось дуже фрагментарно, а це теж ілюстрація ставлення до дотримання права, дотримання морально-етичних норм. Для України це вже такий звичний інструмент, і його відсутність – свідчення того, що дійсно суб'єкти виборчого процесу десь так застрахували себе від того, щоб їм потім не ставили у провину, що вони щось робили юридично неправильно чи порушували якісь морально-етичні принципи ведення політичної боротьби.

І власне ще одна річ, яку хотілося б відзначити, що в Україні напередодні виборчої кампанії простежувався катастрофічно низький рівень правової довіри до політичних і судових інститутів. І тому, коли, припустити, що результати виборів могли не бути визнані основними учасниками, то, очевидно, що наступний крок – це апелювання до судів. І судові рішення мали б визнаватися як рішення останньої інстанції.

Але суд на той час перестав бути арбітром, і це може стати основою того, що криза, яку вибори нібито були покликані вирішити, у подальшому (особливо у судовому процесі над лідером БЮТ Ю. Тимошенко) лише поглибили її.

Однак попри побоювання, особливих оскаржень результатів виборів не відбулося. І результати виборів одразу поставили на порядок денний резонне пост виборче питання – формування коаліції і розподіл владних повноважень.

І звичайно, якщо формально виходити з результатів, то хоча і хистка, але вимальовувалася все-таки помаранчева коаліція. Тобто, помаранчеві разом отримали понад 225 голосів, 227 або 228. А якщо би ще вдалося залучити блок Литвина, то тоді була б уже досить міцна більшість, тобто десь до 250 депутатів. Водночас одразу в перший тиждень після виборів ми почули досить «цікаву» заяву президента, який закликав усі політичні сили, в тому числі і Партію регіонів, розпочати переговори щодо створення більшості. Прямим текстом в принципі говорилося про заклик щодо створення широкої коаліції.

Зрозумілим є те, що для прихильників і БЮТ, і особливо для прихильників Нашої України це був своєрідний холодний душ, тому що ці

політичні сили йшли у виборчій кампанії якраз із гаслами, що ніколи ніяких об'єднань і переговорів щодо коаліції з Партією регіонів не буде. І президент теж був активно включений в агітаційний процес, за що його критикувати, а тут раптом він вирішив дати задній хід, чи вирішив стати над усім цим процесом і знову ж таки виявити себе арбітром чи тим об'єднуючим стрижнем. Або, якщо говорити по суті, то це швидше був розколюючий момент всередині помаранчевих, хоча представлялися ці слова президентом, як заклик до об'єднання країни.

Якщо оцінювати причини і певні мотиви, чому президент виступив з такою заявою, то можна виявити декілька прихованих моментів. По-перше, це те, що президент намагався одразу ж очолити процес формування виконавчої влади, тому що, зрозуміло, прем'єр Юлія Тимошенко в нинішніх умовах, за нинішніх повноважень не був зовсім зручним партнером по владі для Віктора Ющенка. І своєю заявою він намагався хоча б якимось чином долучитися до переговорного процесу, можливо, отримати певні гарантії і, можливо, отримати певні квоти щодо посад в уряді, а також збереження свого домінування в плані призначення губернаторів. А, можливо, ще щось інше. Тобто, ми вважаємо, що це була спроба президентом перехопити ініціативу під час формування уряду.

По – друге, президент, намагаючись стати над формуванням коаліції і виступаючи за долучення усіх політичних сил, таким чином страхував себе перед майбутніми проблемами чи негараздами, які будуть в роботі будь-якого уряду, в тому числі і роботі помаранчевого уряду. Таке дистанціювання президента могло дати йому, умовно кажучи, певне моральне право критикувати, в тому числі і помаранчевий уряд. Мовляв, я виступав власне за широкий уряд, за уряд національної єдності і зараз ми бачимо такі й такі проблеми. Може бути і така причина в заяві президента.

Але крім того, на нашу думку, не слід відкидати і ту версію, яка певним чином циркулювала під час виборчої кампанії, що могли бути певні домовленості ще до виборів між Ющенком і ключовими гравцями з Партії

регіонів щодо того, що Партія регіонів буде долучена до формування виконавчої влади після виборів. Тому що їхня згода взяти участь у виборах, на чомусь мусила базуватися. Маючи владу і свідомо йдучи на вибори, щоб її втратити, це було би безглуздо. Тому і цю тезу не слід відкидати.

Але разом із тим, як ми побачили, спокуса одноосібної чи двоосібної влади, тобто БЮТ і НУНС, була надзвичайно великою і вона, все-таки переважила на цьому етапі, тому що, що ділити між двох, а що між трьох – завжди перший варіант є вигідніший. Ми це побачили ще тоді в заяві Тимошенко. Але що цікаво і що було не до кінця певним, що і «Наша Україна-Народна Самооборона» і устами, зокрема, Луценка, і інших діячів, того ж Зварича, Оніщука, теж відхрестилися від можливості створення коаліції з Партією регіонів.

Але якщо навіть гіпотетично можна було допустити тоді, що сформувалася так звана широка коаліція, то і в цій ситуації БЮТ, і, зокрема, Юлія Тимошенко, не залишилася б у програті. Це відзначають усі експерти і це зрозуміло неозброєним оком. Тому що на черзі у нас були наступні вибори – президентські. І якщо би Юлія Тимошенко була б в опозиції, то на президентські вибори її шанси були б фактично беззаперечні. І це було б пов'язано з тим, що електорат від НУ однозначно перейшов би до БЮТ, як це і було у другому турі президентських. І це б означало, що значна частина прихильників Партії регіонів теж би з часом схилилася б до цієї політичної сили і до цього політика, оскільки і в нас, і у світі так заведено, що впродовж діяльності певного уряду, певної виконавчої влади все-одно з'являються велика частина розчарованих, які переходять в табір опозиції. Тому Юлія Тимошенко в даній ситуації ні в одному, ні в другому випадку не втратила б, а навпаки, здобула.

Те, що спостерігалось в наступні тижні після виборів, можна було вважати підтвердженням найписемістичніших очікувань, які прогнозувалися ще в період виборчої кампанії, і це є повторення тієї ситуації, яку ми мали в 2006 році. Залишалось лише сподіватися, що фінал не буде таким самим

сумним, особливо для прихильників ліберальних реформ України та подальшої її інтеграції до політичних, економічних та правових структур Євросоюзу.

Особливо хотілося би з акцентувати на тих кількох моментах, які проявилися одразу після виборів. Перше. Це заява Ющенко про те, що він готовий, аби в уряд ввійшли представники опозиції. По-друге, це те, що не підписали Угоду про коаліцію троє представників Нашої України, хоча це пояснювалося технічними замінками. Але очевидно, що в тому були і певні підводні течії. І це можна характеризувати як те, що Ющенко вже не міг так явно виступати за широку коаліцію, але разом з тим він не хотів, аби всі лаври переможця, і, відповідно, всі важелі впливу на рівні виконавчої влади дісталися Тимошенко. І в тому ключі відбувалися усі ці колізії, які ми спостерігали.

Проведення позачергових парламентських виборів 2007 року мало в даному контексті 2 головних наслідки – «закриття» порогу урядової тривалості «старого» кабінету міністрів та створення можливості старту і запуску нового урядового курсу в рамках нових термінів урядової тривалості та єдиного терміну парламентської каденції. Проте в даному факті є одне зауваження. Стабільність уряду, який формується в результаті формування коаліції після дострокових парламентських виборів, апріорі, наповнюється приростом по відношенні до попереднього уряду, навіть якщо мова йде про ймовірність пониження урядової ефективності, що несе в собі загрозу приростів урядових тривалостей. Тобто якщо взяти термін, який пробув попередній уряд при владі, а це орієнтовано 15 місяців (з серпня 2006 – до листопада 2007 року), і співставити його з 5-річним терміном повноважень парламенту, то отримуємо дуже низький поріг урядової тривалості – 25% від гіпотетично можливого. Якщо ж, теоретично новий уряд профункціонував би такий самий термін як і попередній, то його норма урядової стабільності була б дещо вищою. Річ в тому, що вона вираховується у відношенні до каденції парламенту, яка гіпотетично на даний момент є нижчою ніж в умовах

попереднього кабінету. При однакових часових вимірах тривалостей отримуємо результат 50% [178, с. 54].

В цілому парламентські вибори 2006 та 2007 рр. засвідчили, що на політичній арені мають залишитися декілька потужних партій (блоків партій). Сьогодні населення у своїй більшості схиляється до голосування за лідерів партій, а не за партійні програми, які мало чим відрізняються одна від іншої. Тому в процесі партійного блокування необхідне створення саме потужних партій, зі статусом всеукраїнських, які стоятимуть на державницьких позиціях і втілюватимуть у життя свої передвиборні програми. На нашу думку, саме потужні партії парламентського типу можуть головним чином вплинути на досягнення ключових, стратегічних цілей – ефективний економічний розвиток, політичну стабілізацію та консолідацію суспільства.

Після проголошення незалежної України склалися нові умови. Головна мета, яку ставила перед собою більшість партій та громадських організацій, - державна незалежність України - була досягнута. Тепер постали нові, більш складні завдання розбудови Української держави, становлення ринкової економіки та розвитку демократії. Це вимагало від усіх суб'єктів політичного процесу нових підходів, програм, іншої стратегії і тактики, змін в організації і механізмах діяльності. Почалася трансформація багатопартійної системи України. Насамперед, спробуємо охарактеризувати політико – правові аспекти процесу появи опозиції в Україні.

Хоча сучасна опозиція й нині знаходиться ще лише на стадії формування у потужну політичну силу країни й зрозуміло ще не має сталих традицій. За доби СРСР опозиції московському режимові практично не існувало. Опозиція з'явилася з дозволу кремлівської влади під час перебудови. Питання політичної опозиції почали досліджувати лише у другій половині 80-х - на початку 90-х рр. ХХ ст.

Суттєві корективи у діяльність політичної опозиції в Україні внесли президентські вибори 1999 р. До цього часу перші особи у державі не раз відмовлялися розрізняти політичну опозицію у середовищі депутатського

корпусу. Екс-прем'єр В. Пустовойтенко заявив, що «в Україні немає опозиційних сил. Принаймні про таких я не чув» [159]. Президент Л. Кучма та його оточення практично не знаходило місця для оцінок опозиції. Лідер виборчого блоку «За Єдину Україну!» В. Литвин перед виборами заявив: «Опозиція у своїй більшості не знаходить підтримки у суспільстві» [151, с. 30].

Попри таке негативне ставлення влади до опозиційних сил, громадська думка засвідчила суспільну потребу в політичній опозиції. Про це говорять результати загальнонаціонального опитування Центру Разумкова. Так, 57,7% громадян вважали, що політична опозиція є необхідною для суспільства, а тому держава має гарантувати її права. Не поділяли цю думку лише 16,7% громадян; 25,6% не змогли визначитися з відповіддю [159]. Кількість громадян, які виступили за необхідність існування опозиції, є досить невеликим для країн із розвинутою демократією, але важливим є те, що необхідність існування опозиції визнала більшість громадян.

Понад половину (55,4%) чисельності громадян почасти чи частково погодились із твердженням, що існування опозиції є необхідним для нормального політичного розвитку України. Сприйняття опозиції суспільством було швидше позитивним, ніж негативним. Так, 42,6% громадян вважали, що існування та діяльність опозиції принесе користь українському суспільству; 22,9% - не принесе користі, але й не зашкодить, і лише 9,2% очікували від опозиції шкоди для суспільства [159].

Заслуговує уваги реакція суспільства на ті характеристики опозиції, які «запроваджувалися в обіг» представниками влади. Наприклад, у ході виборчої кампанії лідер блоку «За Єдину Україну!» В. Литвин заявив, що в Україні «немає опозиції, крім лівих сил», «решта - скривджені люди, які втратили владу» [159]. Безумовно, така точка зору має право на існування, оскільки за даними Центру імені О. Разумкова, понад третина (36%) опитаних повністю або частково погодились із твердженням, що опозицією є група політиків, які вже були при владі, а тепер знову намагаються повернутися до неї. Не згодні з

цим практично стільки ж - 34,7% громадян [148, с. 64]. Можна припустити, що таке суперечливе ставлення громадян до представників опозиції викликане, по-перше, масованим інформаційним й пропагандистським тиском державних і підконтрольних владі ЗМІ, спрямованим на формування негативного іміджу опозиції; по - друге, швидким переходом окремих політиків від опозиції до влади та навпаки.

Опозиційність в Україні передбачає в принципі публічно висловлене критичне ставлення до політики глави держави; неучасть в її реалізації (тобто відсутність представників партії, блоку на керівних посадах в Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів та інших центральних органах виконавчої влади) [159]. Слід зауважити, що опозиція ніколи не намагалася суттєво моделювати поведінку президента. Зате президентське оточення (зокрема, глави адміністрацій Д. Табачник, частково, в силу службових обов'язків, Є. Кушнар'ов та В. Литвин) намагалася прораховувати дії опозиції, і за першої ж нагоди її розчленовувати. Так, опозиційним за своєю суттю перестали бути НРУ, низка партій національно-демократичного спрямування. У свідомості електорату штучно підтримувався монополюючий опозиційний імідж лише лівого спектра. Така методика, виправдана майже на всьому просторі СНД, змогла вирішити проблему з правою альтернативою тодішньому президентові Л. Кучмі на виборах 1999 р.

Засоби впливу опозиції на президента були розтрачені нею у проміжку 1997-1999 рр. У перехідному суспільстві, природно, неможливий баланс між президентською та парламентською гілками влади. В умовах потужного тоталітарного синдрому у масовій свідомості президентсько-парламентська республіка була і є радше фантомом ніж реальністю. У випадку із СНД, це - парламентська республіка, або модерна авторитарна президентська республіка. Станом на 2000 р. поразка представницької влади поставала дедалі ймовірнішим фактом.

Упродовж усієї зими 2000-2001 рр. опозиціонери намагалися залучити до своїх лав тодішнього прем'єра В. Ющенка, який усіляко підкреслював

свою нейтральність. Після парламентських виборів лідер «Нашої України» заявив, що він не підтримав тоді вимог опозиції, оскільки це могло спричинити «громадянську війну» [148, с. 63].

Представники влади, як правило, не виступають відкрито проти самого принципу, згідно з яким опозиція є невід'ємним елементом демократичного устрою політичної системи країни. Водночас упродовж тривалого часу влада розглядає опозиційні політичні партії не як політичного опонента, а, скоріше, як політичного ворога. Найбільш виразно небажання, неготовність і нездатність до конструктивного діалогу з опозицією влада продемонструвала під час «касетного скандалу». В цей період до опозиції були застосовані силові методи тиску, а вище керівництво держави кваліфікувало діяльність опозиційних сил як «загрозу національній безпеці», що було неприпустимим у демократичних країнах. Владі не вдалося забезпечити прозорість розслідування справи Г. Гонгадзе й не вистачило мужності визнати свої помилки під час «касетного скандалу». Події розвивалися під жорстким інформаційним та «силовим» тиском владних структур.

Опозиція на пострадянському просторі пройшла складний шлях - від революційної та збройної методики опору до мирної парламентської боротьби. Політична опозиція за президентства Л. Кучми зробила кілька кроків у напрямку кристалізації в окремий інститут. Революційна лихоманка в парламенті - формування на початку 2000 р. парламентської більшості - зумовила потребу в оформленні парламентської меншості.

Неприятність тодішнього президента до опозиції і навпаки стала вже радше генетичною. Однак слід розрізнити опозицію традиційно-аксесуарну, яку демонстрував лідер комуністів П. Симоненко, і опозицію, побудовану на психологічному неприйнятті всього, що йде з вуст президента. З початком аудіо-відео касетного скандалу в Україні її найбільш виразно уособлювали лідер партії «Батьківщина» колишній прем'єр - міністр в уряді В. Ющенко Ю. Тимошенко та лідер Соціалістичної партії О. Мороз.

Опозиція Ю. Тимошенко та О. Мороза наприкінці 90 - х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст. була наслідком деформації політичної системи, що вибудовувалася довкола президента. Тому слід було очікувати змін.

Крім всього сказаного слід додати й те, що в українському політикумі з'явилися досить екстравагантні терміни як «тиха опозиція», «маргінальна опозиція», «іграшкова опозиція», «кишенькова опозиція» тощо. Це свідчить радше не про незнання політичного поняття опозиція а скоріше про її відсутність як таку на перших порах існування українського парламенту.

Зміна ролей між владою та опозицією відбувається настільки часто, що простежити й проаналізувати принципи опозиційної діяльності видається неможливим. Але основними рисами, що відрізняють опозиційну силу, є яскраво виражена ворожість, нестриманість, агресивність, категоричність тощо. Політичні акції опозиції можуть носити насильницький характер - це збройні повстання, партизанська війна, терористичні акти, військові перевороти (путчі) тощо. Та поряд із тим відомий теоретик ненасильницького спротиву Джин Шарп нараховував 198 методів ненасильницької політичної боротьби: політичне втручання, альтернативи громадянській покорі, відмова від політичного співробітництва, страйки, остракізм окремих громадян, тиск і символічні масові акції тощо [148, с. 60]. Цей «арсенал» мирного протистояння і є основним показником політичної боротьби сучасної опозиції.

Сама політична сила має визначити межі своєї опозиційності: за ступенем лояльності до цілей і цінностей уряду зазвичай вирізняють проурядову, нейтральну та непримириму сучасна опозиція включає в себе партії «тіньові кабінети» тощо, яка в мирній демократичній державі обмежується ідейною критикою. Значні проблеми для політичного режиму створює непримирима опозиція, яка не визнає цінностей владної верхівки, постійно закликає до перегляду результатів виборів, не зважає на норми політичної гри та має тенденцію переходити до військових форм протесту.

Проте сьогодні практично усім є зрозумілим те, що сильна опозиція – запорука стабільності держави. Існування опозиції створює баланс у політичній системі і захищає країну не тільки від авторитарних крайнощів, але й просто від впливу суб'єктивних чинників при прийнятті важливих рішень урядом, парламентом та іншими владними інститутами. Зрозуміло, що опозиція, як природна противага владі, як її постійний суперник може призводити до певного напруження в політичному середовищі. Але загрозливих рис це напруження набуває лише в тому випадку, коли опозиція не має можливостей впливати на ситуацію в країні, не має формальних та інституціолізованих можливостей виражати та відстоювати свою думку, свої позиції та інтереси. Про таку опозицію можна сказати, що вона повністю перебуває поза межами владних взаємодій в країні, поза межами системи владних відносин. Відтак єдиною можливою, єдиною ефективною формою діяльності для неї залишаються позасистемні акції, спрямовані на дестабілізацію, дискредитацію та повалення існуючого режиму. Тому питання шкідливості чи корисності опозиції часто-густо залежить не так від неї, як від умов її діяльності, що створені владою. Від цих умов залежить залученість чи не залученість опозиції до системи владних відносин в країні.

Основними проблемами діяльності політичної опозиції в Україні є невідповідність її владної позиції та бази влади, а також поширеність «ілюзії» присутності опозиції в системі владних відносин України, яка формується через нерегламентоване і довільне надання окремим її представникам посад зі значними владними повноваженнями за одночасної відсутності відповідних владних ресурсів у опозиції як інституту.

Невідповідністю владної позиції та бази влади, де позиція – це положення в системі владних відносин, а база влади – сукупність ресурсів та можливостей, що можуть бути використані в рамках даної позиції, можна пояснити тривалий період інертності та невдач політичної опозиції в Україні в боротьбі за розширення своїх повноважень. Специфікація результатів влади опозиції та перспектив її розвитку має відбуватися за двома критеріями:

об'єкт та сфера, де об'єкт – це певний інститут, структура, державна агенція, а сфера – галузь її впливу. Перспективи розвитку політичної опозиції в Україні зосереджені, головним чином, у рамках розширення сфери застосування її влади.

Традиція формування тіньових кабінетів у міжелекторальні періоди зазнала нового витку розвитку після президентських виборів 2010 р., новий опозиційний уряд очолив С. Соболєв (фактично Ю. Тимошенко). Вектор його опозиційної діяльності спрямований на зовнішню політику, показовість та відкритість політичних цілей. Наприклад, у січні 2010 р. голова «тіньового кабінету» України відвідала Брюссель, де зустрілася із президентом Європейської Комісії Жузе-Мануелем Баррозу, Комісарами Бенітою Ферреро-Вальднер, Пітером Мендельсоном, Андрісом Пібалсом та Франко Фраттіні, Високим представником ЄС у справах спільної зовнішньої та безпекової політики Хав'єром Соланою та виступила перед членами Комітету у справах зовнішніх відносин Європейського Парламенту.

Помітного резонансу набула тема згортання демократії в Україні, яку опозиційний уряд пропагує серед закордонного політикуму. Правовою основою діяльності політичної опозиції в сучасній Україні є закони України «Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 р. № 2365-III [10], «Про Регламент Верховної Ради України» від 10.02.2010 р. № 1861-VI, певні норми діяльності опозиційних суб'єктів політики містяться у Законі України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10.07.2010 р. № 2487-VI. У Законі № 2365-III політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя, вносити до органів державної влади та місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними установами, критикувати та оцінювати дії влади в засобах масової інформації тощо.

Рік, що минає, був вкрай невдалим для політичної опозиції. І восени ми знову побачили активність опозиції громадянської – чорнобильці, афганці. А ось політична опозиція себе нічим не проявила. Окрім хіба акції 24 серпня. Це була єдина масова, спільна акція опозиції, але і вона ніякого ефекту не дала. І якщо порівнювати цю опозиційну акцію, з тим, що наша опозиція демонструвала раніше, якщо порівнювати з тим, що відбувається у Москві – це просто небо і земля.

Ми побачили слабкість опозиції. Опозиція виявилася беззубою. Вона майже втратила організаційний потенціал, вже не може зібрати і вивести великі маси людей на акції, для захисту своїх лідерів чи прав громадян. Люди вже самі організовуються для захисту.

І при цьому люди не хочуть мати справу з політичною опозицією – їй недовіряють.

Слід зазначити, що якщо рейтинги влади падають, то рейтинги опозиції майже не ростуть. Це показник того, що суспільство сьогодні недовіряє ні владі, ні опозиції.

Опозиції сьогодні складно буде вчинити якійсь крок, для того аби повернути собі підтримку населення. В цілому цей рік став роком поразок опозиції. Були деякі тактичні успіхи, але здебільшого тоді, коли влада йшла на зустріч. Як це сталося з законом про вибори. Але і там влада в решті виграла більше, ніж опозиція.

Єдиною позитивною тенденцією, що окреслилась, стала спроба домовитися про спільні дію у мажоритарних округах на майбутніх виборах. Якщо вдасться ці домовленості зберегти і реалізувати, хоча б частково, це буде великим успіхом.

Отже, Угода про спільні дії Об'єднаних опозиційних сил, ухвалена на засіданні опозиційних партій ще в п'ятницю, 20 січня, у День Соборності і свободи, була урочисто виголошена на Софіївському майдані. За попередньою інформацією, її учасниками стали члени Комітету опору диктатурі («Батьківщина», «Фронт змін», ВО «Свобода», «Громадянська

позиція», Європейська партія, «За Україну!», «Народна самооборона», «Наша Україна», Народний Рух України, партія «Реформи і порядок», Партія захисників вітчизни, Українська соціал-демократична партія), а також партія «УДАР» Віталія Кличка.

Відтепер опозиційні партії мають узгоджувати спільні політичні принципи та підходи, з якими підуть на парламентські вибори, координувати дії, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення чесних виборів, встановлення їх реальних результатів, недопущення фальсифікації голосування та спотворення волевиявлення громадян. Задекларовано готовність сформувати єдиний список кандидатів у мажоритарних округах та узгоджувати кандидатури членів окружних та дільничних виборчих комісій і спостерігачів. А після перемоги утворити коаліцію між собою, а не шукати шляхів у той чи інший спосіб домовлятися з нинішнім «спільним ворогом», як це уже мало місце у 2005, 2006, 2008 та 2010 роках.

За словами Арсенія Яценюка, який і повідомив першим про ухвалення угоди в п'ятницю, «політикум почав розуміти, що від них залежить майбутнє країни... Я і мої колеги з опозиції, які реально усвідомлюють свою відповідальність, не дозволимо повторитися помилкам минулого» [159].

Проте «помилки» ці, схоже, вбачаються лише у хибній орієнтації у системі координат «свій-чужий»: «Ми усвідомлюємо, що єдиним опонентом для об'єднаної опозиції є нинішній режим та ті політичні сили, що його уособлюють» [159]. Тим часом у дійсності найбільшою «помилкою минулого» була відсутність чіткого спільного бачення програми перетворень у країні та готовності працювати на її виконання безвідносно до міжособистісних симпатій/антипатій та природної конкуренції у середовищі демократичних сил. Проте у тому, що стосується позитивної програми спільних дій, тобто не «проти», а «за», – чіткості відразу ж меншає і цього разу. Угода обмежується лише констатацією, що демократичні сили повинні розпочати діалог щодо стратегічного плану розвитку країни, а також програми дій у парламенті після виборів.

Відтак урочиста консолідація опозиції викликає відчуття «дежав'ю», адже щось подібне ми уже проходили навесні-влітку 2007 року. Тоді теж здавалося, що демократичні сили винесли уроки із своїх попередніх усобиць. Перед обличчям реальної загрози узурпації влади прем'єр-міністром Януковичем та його олігархічно-комуністичною коаліцією, яка здійснювалася з допомогою корупційних методів сколочування «тушкованої» конституційної більшості у Верховній Раді, на певний час знову об'єдналися Ющенко та Тимошенко.

Значну частину населення охопив ентузіазм, який хоч і був блідою подобою Майдану, проте все ж переважав той, який ми маємо зараз. Опозиції вдалося значно розширити свою підтримку у суспільстві і на осінніх виборах 2007 року здобути абсолютну більшість місць у парламенті (до речі, нині діючому) і навіть створити власну коаліцію і уряд. Проте, як швидко виявилось, лише для того, щоб відразу ж після перемоги розпочати нову війну на знищення між собою, безальтернативним наслідком якої і стала нинішня ситуація у країні.

Нещодавно заступник голови партії «Батьківщина» Григорій Немир в інтерв'ю телеканалу ТВі відзначив, що оскільки «політика є мистецтвом можливого», то «наївно сподіватися, що в опозиції виникне моноліт... такого не буде, оскільки має бути здорова конкуренція» [159]. По-іншому бути не може, адже опозиційні сили змушені будуть вести боротьбу насамперед між собою, бо у них є спільна електоральна база – опозиційно налаштовані до влади громадяни. Тож виступаючи окремо на виборах за партійними списками кожна опозиційна політична сила із тих, які підписали угоду, матиме довести, що вона чимось краща, або її «союзник» чимось гірший, щоб опозиційний виборець проголосував саме за неї.

Серйозні виклики для єдності опозиційних сил формують взаємини по лінії «нова-стара» опозиція, адже молоді політичні проекти так чи інакше йтимуть на вибори під галсами «неспроможності» старої опозиції, тобто,

нехай і опосередковано, але вестимуть агітацію не стільки проти влади, скільки проти старої опозиції.

Після парламентських виборів у жовтні 2012 року новий склад Верховної Ради створить слідчий комітет з питань зловживання сьогоденної влади.

Про це повідомив лідер партії «Фронт змін» Арсеній Яценюк після мітингу об'єднаної опозиції.

За його словами, даний комітет розгляне діяльність Адміністрації Президента, Кабінету Міністрів та інших чиновників, які зараз займають державні пости.

«Ми притягнемо до відповідальності тих, хто знущався над українцями ... Вони понесуть відповідальність не тільки перед Богом, але й перед незалежним судом» [159], - резюмував політик.

Третина українців вважає політичну опозицію недієздатною. Про такі дані дослідження компанії «Research & Branding Group» повідомив соціолог Євген Копатько.

За словами експерта, третина українців у 2011 році вважали, що політехнічна опозиція не робить ніякого впливу на ситуацію в країні. При цьому соціолог підкреслив, що громадяни України хотіли б бачити сильну опозицію, яка змогла б забезпечити стабільний розвиток держави. Є. Копатько також відзначив, що 38% опитаних громадян нашої країни переконані, що опозиція не робить ніякого впливу на політичні процеси. При цьому, за його словами, 22% опитаних висловили протилежну думку.

Також значна частина громадян України згодна з тим, що нинішня політична опозиція не має конструктивних та реальних програм, а лише критикує діючу владу з метою підвищення свого рейтингу.

Опитування компанії «Research & Branding Group» проводилося з 2 по 12 жовтня 2011 р. Усього було опитано 2076 чоловік, середня помилка вибірки становить не більше 2,2% [159].

Реалії політичного життя в незалежній Україні утвердили таку аксіому: опозиція сьогодні - це не обличчя державної влади сьогодні, а фактор завтрашнього дня. Хоча це не заважає появі прецедентів ситуативної опозиції, але сприяє динамічності опозиційної дії, підвищує адаптивність політичних акторів до соціальних і політичних змін. Характерною ознакою розвитку політичної опозиції в сучасній Україні є її нерозривність з постійними а не тимчасовими політичними партіями, що в свою чергу сприяє її життєздатності.

Нарешті слід декілька слів сказати про наявність, або про формування політичної еліти в країні, яка у всіх без виключення демократичних державах виступає складовою ланкою парламентської системи країни.

Отже, проголошення незалежності України, пробудження національної самосвідомості широких народних мас, відмова від тоталітарної спадщини, логічно накреслили оптимістичні перспективи розвитку демократії в нашій країні. Патріотично й демократично налаштована громадськість отримала історичний шанс, яким вона однак так і не змогла сповна скористатися. З часом ініціатива була перехоплена представниками постноменклатурної еліти, великого бізнесу, які почали вибудовувати власний варіант демократії для України. Після ейфорії, пов'язаної із перемогою «помаранчевої революції», прийшло розуміння того, що до справжньої демократії нам так само далеко, як і до буремних подій осені 2004 року, а, може, й далі. Якщо труднощі перших десяти літ можна було якось пояснити об'єктивними чинниками, то зараз цілком очевидним є панування суб'єктивного фактору — нездатність сучасного покоління правлячої еліти діяти професійно й консолідовано на користь країни, що пояснюється її кланово-корпоративним характером. Інший чинник, який перешкоджає розбудові демократії, пов'язаний з відсутністю в суспільстві згоди щодо головної мети або вектору суспільних перетворень. Його дія в останні роки набуває особливої гостроти у зв'язку з тим, що спостерігається явна ескалація ворожнечі всередині української владної еліти.

Цікаво, що в Україні з 1994 до 2004 рр. за даними соціологічного моніторингу, соціальною групою, яка на думку людей, відіграла значну роль у житті людини, перше місце займала «мафія, злочинний світ», лише потім підприємці і бізнесмени, лідери політичних партій і службовці держапарату (чиновники). У 2008 році вплив вказаних соціальних груп був таким: лідери політичних партій — 36,9%, підприємці, бізнесмени — 33,4%, мафія, злочинний світ, — 32,9%, службовці держапарату (чиновники) — 29,4% [98, с. 111].

Сутність процесу політичного реформування в Україні у період кінця ХХ — початку ХХІ ст. може бути охарактеризований, слідом за американським вченим Т. Карозерсом (за деякими корективами), якого цитує у своїй праці М. Михальченко як еволюційний — від «режиму домінуючої влади» (*dominant power politics*) до режиму «безплідного плюралізму» (*feckless pluralism*) [98, с. 118].

Поряд із політичною свободою, проведенням регулярних виборів у країнах з таким режимом відбувається чергування у владі дійсно різних політичних угруповань. Однак, попри позитивні зміни, демократія залишається крихкою та проблематичною через те, що демократичні інституції не призводять до дійсно позитивних змін у житті людей. Політична участь, хоча й достатньо широка під час виборів, «не простягається далеко за межі голосування. Політичні еліти всіх головних партій або угруповань сприймаються масовою свідомістю як корумповані, неефективні та егоїстичні, глибоко байдужі до долі країни. Чергуючи біля влади, вони лише спекулюють на її проблемах, не вирішуючи жодної з них».

Режим домінуючої влади в Україні почав формуватися у другій половині 90 – х років і завершеного вигляду набув на початку 2000 – х рр. Намагання закріпити його викликало відповідну реакцію опозиції та громадськості, що вилилась у відомі акції громадянської непокори 2003 року і «помаранчеву революцію» 2004 року. Після президентських виборів 2004 року відбулися певні демократичні зміни, які призупинили процес сповзання України до

авторитаризму, однак нова влада внаслідок багатьох об'єктивних та суб'єктивних причин не спромоглася забезпечити належний рівень інституційної стабільності суспільства та послідовності у демократичному реформуванні. Внутрішні протиріччя призвели до розколу серед переможців, чим і скористалися їхні політичні противники, зайнявши ключові позиції в структурах виконавчої та законодавчої влади. Однак і вони були нездатні забезпечити демократичний поступ України. Намагання провладних політичних угруповань заволодіти лівовою часткою владних повноважень в умовах незавершеності політичної реформи та правового вакууму призвело навесні 2007 року до політичної кризи, вихід з якої вбачався у площині політичних компромісів та дострокових парламентських виборах.

Політичні сили, які прийшла до влади на хвилі критики тогочасного режиму і масової народної підтримки, були неспроможні виконати покладені на них історичні завдання. На наше переконання, нова політична еліта, яка була б загартована тривалою політичною боротьбою, мала б досвід державного управління в умовах політичної свободи, була би здатна мислити категоріями державного, а не егоїстичного вузько – партійного, групового або приватного інтересу, ще не встигла сформуватися. Якщо об'єднатися «проти» і перемогти політичного суперника ще вдається, то об'єднатися і поступитися часткою своїх прав в інтересах загального блага — ні. Це яскраво продемонстрували кризові періоди в житті українського суспільства наприкінці 80 – х — початку 90 – х років ХХ ст., події «помаранчевої революції», колізії із формуванням парламентської більшості після виборів 2006 року, а також політична криза навесні 2007 року.

Більшість країн СНД, зокрема Україна, зазнали великих труднощів на шляху розбудови повноцінної демократії. Причини невдач деякі науковці бачили в тому, що ці країни «не мали певних ключових передумов до побудови демократії». А саме: бюрократи і представники старої еліти переймалися збагаченням себе, а не своїх країн. Більше того, оскільки не відбулося оновлення еліт шляхом позачергових парламентських і місцевих

виборів, саме представники старого істеблішменту домінували у структурах, що приймали рішення на всіх рівнях [145, с. 37]. На нашу думку, теза про необхідність оновлення еліт не викликає заперечення. Однак на практиці так звана нова еліта анітрохи не краща від старої, а, може, бути ще й гіршою, якщо вона не поставлена під відповідний контроль держави та суспільства. Тобто, мова повинна йти не лише про заміну фізичних осіб, а й про створення дієвого механізму взаємодії держави та громадянського суспільства.

Як бачимо у сучасній Україні сформувалася далеко не найкраща еліта і, відповідно, політичний клас. Навіть у свідомості сучасних українців слово «еліта» не означає «найкраще», «найдостойніше», а скоріше за все, під елітою ми розуміємо тих, хто зумів перемогти у конкурентній боротьбі, в кого більше можливостей впливу у суспільстві, в кого більше зв'язків і матеріальних ресурсів. І цьому сприяє маса факторів.

Сучасний політичний клас, на думку видатного вченого Ф. Рудича, повинен відповідати викликам сучасності і бути адекватним їм. До головних викликів сучасного політичного класу можна віднести напрацювання консолідуючої ідеології; зростання ролі держави в розвитку громадянського суспільства та необхідність сильної демократичної влади; пошук моделі ефективного розвитку економіки; визначення геополітичних пріоритетів державної політики. Говорячи про виклики сучасності, які постали перед Україною і на які необхідно дати відповідь, можна зробити висновок, що й досі ці питання в нашій державі остаточно не вирішені [145, с. 38].

При цьому слід виходити з того, що тільки в межах єдиної політичної нації, незалежно від мови, конфесії, можна вирішити доленосні проблеми розвитку українського суспільства, збудувати потужну конкурентну державу. Дуже влучно висловив думку щодо національної єдності і гордості В. Липинський: «Бути українським патріотом - це бажати усіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, що живуть на українській землі, а не мріяти про утоплення в Дніпрі більшості своїх же земляків» [145, с. 39].

Побудова власної сильної держави, консолідація правлячої верхівки, оновлення політичного класу - важливі завдання сучасності.

Сьогодні як ми вже казали раніше, жодне суспільство не може існувати без еліти, без вмілого управління, досвідчених фахівців у керуванні державними справами. Проте еліта, політичний клас мають служити народові перш за все і народові єдиному. Беззаперечною є ідея Г. Моски щодо сили згуртованого колективу. Сто чоловік, діючи злагоджено, зі спільним розумінням проблеми, є набагато сильнішими за тисячу людей, не згодних одне з одним, котрі спілкуються лише сам на сам. Отже, нагальною проблемою політичного класу сучасної України є ідеологічний консенсус щодо найважливіших і значущих завдань для розвитку держави.

Отже, протиріччя та суперечки в колі правлячих еліт значно ускладнюють процеси переходу до демократії і ставлять під сумнів їх успішне завершення у найближчій перспективі. Зараз перед країною постала нагальна проблема консолідації суспільства, недопущення його дезінтеграції по лінії тих розмежувань, що склалися історично і штучно поглиблюються окремими політичними силами. Попри всі труднощі та перешкоди українське суспільство має підстави для просування до режиму консолідованої демократії.

Політична еліта сучасної України не є, як того потребує забезпечення суспільного розвитку країни, позакласовою соціальною групою, що виражає інтерес суспільства в цілому. Це – верхівка панівного класу, що здійснює керівництво суспільством в ім'я підтримки соціальної системи, яка і ставить цей клас у привілейований стан.

Нинішня українська еліта своїми рисами, якостями, формами багато в чому антинародної діяльності потужно спричиняє народження і відповідної української бюрократії, яка, за висловом ще К. Маркса, вважає себе кінцевою метою держави і виражає сукупний інтерес панівного класу, тобто тієї ж еліти. Коло, як кажуть, замикається.

Глибокий і вражаючий суспільний парадокс України, як і більшості нових (на пострадянському просторі) держав, полягає в тому, що нова еліта так і не з'явилася – ринковими трансформаціями, соціальними змінами управляють здебільш ті ж колишні компартійні лідери, що завели величезну і найбагатшу у світі на природні ресурси країну у глухий кут. То на які ж прогресивні зміни, особливо щодо реалізації національної ідеї і національних інтересів, ми сподіваємося?

Коли акцентуємо увагу на досить низькому рівні української політичної еліти, то пригадується цікавий вислів Платона, який застерігав, що «ні для держави, ні для громадян не буде кінця нещастям, доки володарем держави не стане плем'я філософів» [167, с. 39]. Якого рівня «філософи» керують українською державою зрозуміти не важко.

Проблема турботи про загальне благо – одвічна проблема суспільного розвитку, коли громадськість не лише відповідно апелює до своєї правлячої еліти, але й коли еліта відповідає чи ні такій потребі. Для України, стосовно її еліти, це найгостріша проблема. Чудово сформулював цю думку М. Бердяєв: «Питання в реальній дійсності полягає лише в одному: торжествуватиме хороша меншість – аристократія чи погана меншість – охлократія» [167, с. 40].

Коли в цілому замислитися про сутнісні параметри і характеристики сучасної української еліти як цілісного феномена, що радикально впливає на життя і долю України, то, на жаль, назвати її меншістю першого ґатунку досить проблематично.

Отже потрібно врахувати, що ротація еліти на всіх рівнях – перший і найважливіший аргумент нашого шляху до демократії, до громадянського суспільства.

Важливим завданням оновлення української еліти - є підвищення рівня її громадської компетентності.

Потрібно виробити нову ідеологію спрямовану на модернізацію адміністративної культури та підвищення особистої відповідальності з орієнтацією на служіння державним і громадським інтересам.

Еліті повинні бути притаманні почуття гідності, любові до своєї землі, народу, держави.

Такі високі чесноти можуть формуватися лише за умов єдності народу та його еліти.

Отже, аналіз стану політико-управлінської еліти в сучасній Україні дає підстави зробити такі висновки:

1) в Україні немає цілісної та ефективної політико-управлінської еліти, яка відповідала б загальнонародним інтересам, конкретно-історичним умовам, традиціям і менталітету українського народу; 2) у населення України склався переважно негативний образ правлячої еліти, оскільки вона не виконує всі важливі соціальні функції, необхідні у стабільному суспільстві – референтної групи, взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора та провідника мас; 3) процес формування сучасної демократичної управлінської еліти буде довгим і складним. Це сьогодні пов'язано з інтенсивними маргінальними процесами в суспільстві, що є одним із засобів раціоналізації соціального порядку останнього;

4) перспективи щодо формування сучасної політико-управлінської еліти пов'язуються з входженням у життя нових поколінь, вихованих в умовах незалежної України і непов'язаних з тоталітарним минулим.

Абсолютно очевидно, що сьогодні і в найближчій перспективі суспільство не може функціонувати без еліти. Відповідно, кваліфіковану еліту, орієнтовану на високі гуманістичні цінності, слід готувати, причому заздалегідь, в міру можливості планомірно.

Тому варто ще раз наголосити на тому, що тут важливою є проблема елітної освіти та елітарної особистості в освіті, яка може оптимізувати процес рекрутування та зміни еліт у суспільстві.

3.2. Бікамералізм в українському політичному дискурсі.

Різноманітні ідеї щодо створення двопалатного парламенту в Україні в середині діючих партій мають сьогодні набагато більше опонентів ніж прихильників. Це питання в публічних політичних дискусіях та напрацюваннях виникало ще набагато раніше початку первинних конституційних процесів зразка 1995-1996 рр.

Так, наприклад, можливості створення двопалатного парламенту аналізувалися ще у квітні 1992 року на одному із засідань комісії по розробці нової Конституції України, яка «дійшла висновку, що доцільно назвати орган законодавчої влади «Національні збори», віддати перевагу двопалатній структурі парламенту, обидві палати якого обиралися б на однаковий строк» [146]. Відзначимо також, що за часів президентства Леоніда Кравчука було створено сім варіантів конституційних проектів, один з яких було винесено на всенародне обговорення. Хоча це мало до чого призвело.

Наприкінці 1995 політичного року оголошувалося, що робоча група Конституційної комісії завершила проект нової Конституції країни, який було передано до розгляду Конституційної комісії. Один з пунктів - створення двопалатного парламенту - Національні збори або Верховна Рада, яка складається з Палати депутатів та Сенату. Главою держави є президент. Відповідні ідеї підтримки не знайшли, наприклад більшість фракцій тодішньої ВР підтримували ідею однопалатності на відміну від Кучми.

До речі, двопалатність тоді своєрідно лобіювалася саме представниками місцевих управлінських та політичних еліт, наприклад, мери закликали і президента, і ВР закріпити в майбутній Конституції інститут місцевого самоврядування, вимагали зробити майбутній парламент двопалатним - очевидно, сподіваючись, що одна з палат буде представляти там регіональну еліту [166, с. 4].

Наприклад, представники тодішньої Ліберальної партії Щербаня вказували, що повноваження верхньої палати ВР мусить виконувати Рада регіонів, до якої входять глави обласних адміністрацій та мери найбільших

міст. Аргументації на кшталт «В унітарній державі регіони повинні мати право на самостійну економічну діяльність» - носили переважним чином економічно вмотивований характер, з елементами дієвого легального впливу на процес формування центральної політики щодо регіонів.

Основною мотивацією противників двопалатного парламенту і тоді й сьогодні слугував вислів, що це «крок до федералізації України, отже, її розколу..., це призводить до ослаблення законодавчої гілки влади, унеможлиблює ефективний контроль депутатів за чиновником..., веде до паралічу законодавчої гілки влади...» [150, с. 34].

Отже, коли 28 травня 1996 року, розпочався розгляд проекту Конституції у першому читанні, Верховна Рада прийняла рішення про однопалатний парламент.

Політичні дискусії щодо двопалатного парламенту поновилися під час чергової політичної кризи 2000 року, коли було проведено доволі маніпулятивний референдум за народною ініціативою від 16 квітня. Основною причиною виступало протиріччя між гілками влади та їхні повноваження.

Референдум 2000 р., який, як з'ясувалося згодом за черговим рішенням Конституційного суду України, зовсім не був таким, щоб його результати стали обов'язковою підставою для конституційних змін. В будь-якому разі, про необхідність формування двопалатного парламенту в країні тоді висловилося близько 82% політикуму.

За політичним задумом колишнього президента України Л. Кучми створення верхньої палати мусило б створити в парламенті систему стримувань та противаг.

Водночас, Л. Кучма дозволяв собі тоді доволі емоційно пояснювати насамперед користь таких кроків для «маленьких українців»: «...всі люди повинні чітко знати, що сьогодні 50% депутатів по партійних списках, завтра буде 100% по партійних списках. Кого вони будуть захищати, скажіть, будь ласка? Це депутати з Хрещатика - переважна більшість. І сьогодні, ви

подивіться, хто сьогодні представляє регіони в парламенті? Що представники цих регіонів, якщо не по партійних списках, а по мажоритарних? Центральний бізнес. По списках також представники політбюро в основному тої чи іншої партії. Тому верхня палата необхідна, щоб люди були тільки від регіону, не з Києва. Вони будуть працювати не на постійній основі. Коли кричать про реорганізацію, так навпаки, верхня палата ніколи не дозволить це зробити, бо чи від великої, чи від маленької області однакова кількість депутатів» [160, с. 5]

Сьогодні відповідна логіка також може висловлюватися прихильниками двопалатності. Хоча при цьому немає жодних гарантій, що від умовних мажоритарних округів місця в чергових палатах не посядуть ті ж самі представники великого бізнесу, а не місцеві омбудсмени чи відомі громадські лідери.

Під час постпомаранчевих політичних баталій багато хто з політичних експертів наполягав на тезі, що виходом з політичної кризи може бути парламентська реформа у вигляді створення двопалатного парламенту. Так, М. Оніщук на початку 2010 р. в газеті «Галичина» висловив наступну думку. Той парламентський проект, якій вніс на розглянення депутатів колишній президент Віктор Ющенко, піддався обструкції домінуючими в парламенті політичними силами, оскільки він передбачав обмеження їх влади. Проте альтернативи цьому, немає. Бо за теперішньої ситуації у владі представництва територій і громад немає. Депутати вирішують інтереси не людей, а своєї політичної сили й оточення. Немає відповідно зв'язку між депутатом і виборцями. Це можливо лише при мажоритарній системі виборів, на основі якої мала б формуватися верхня палата з представників від територій — сенат. І тоді б президент за погодженням із сенатом міг призначати і повністю контролювати такі регуляторні інституції, як прокуратура, СБУ, суд, ЦВК. І країну вже б не лихоманило внаслідок чергових парламентських виборів, бо сенат, на відміну від нижньої палати, є постійним. Кожні два роки третина його членів оновлюється, тим часом як інші сенатори продовжують

працювати. Що стосується нижньої палати з представників політичних сил, то за ними залишається формування виконавчої влади. Така модель двопалатного парламенту сприятиме посиленню українського парламентаризму, зокрема підвищенню відповідальності Верховної Ради України перед виборцями, та подоланню наявного в Україні дуалістичного конституційно-правового механізму формування Кабінету міністрів України, що неоднозначно позначається на організації та діяльності системи виконавчої влади у цілому. Отож створення двопалатного парламенту, переконаний М. Оніщук, — лише питання часу [166, с. 4].

Зі своєї ж сторони зазначимо, що запровадження в Україні двопалатного парламенту бачиться неможливим без формування цілісної концепції національного бікамералізму, яка б відповідала високим вимогам українського суспільства до вдосконалення механізмів держави та ґрунтувалася б на кращих здобутках західноєвропейської правової думки. У цьому сенсі українська юридична та політична наука мають бути на крок попереду практики, а її теоретико-методологічні здобутки мають кореспондуватись із відповідними дослідженнями у державах — учасницях ЄС, для яких бікамералізм став позитивною політико-правовою реалією сьогодення.

В свій час ще 2007 році провідний політичний діяч М. Юхновський висловив думку про те, що Україна має бути президентською республікою, яка не може існувати без двопалатного парламенту. Так він пише, «Я вважаю, що якщо Україна має бути президентською республікою, то повинна бути й двопалатна система: верхня палата – представники регіонів і обрані губернатори; нижня – законодавча...Можу сказати, що я свого часу вмовляв Кучму, щоб він застановився саме на двопалатному парламенті. Верхня палата – сенат – має слідкувати за президентськими призначеннями в силових структурах, виконавчій владі, за безпекою держави, тобто взяти на себе певну кількість обов'язків, які має РНБО. Нижня палата приймає закони, до того ж певні типи законів також мають «просіюватися» через верхню палату. Таким

чином, верхня палата є певним ситом, буфером між Президентом і нижньою палатою, який врівноважує державу. І ще одне: верхня палата існує безперервно, тобто це постійно діючий контролюючий інститут» [177].

У попередні часи бікамералізм як відомо не влаштував і правих, і лівих. Права політична еліта боялася, що це призведе до того, що держава складатиметься з майже незалежних областей і губернатори матимуть повну владу. Такі побоювання існують і донині.

Щодо парламентської моделі республіки, де основною правлячою ланкою у виконавчій системі є прем'єр-міністр, який призначає міністрів і, отже, відповідає за дії кожного з них. Фактично парламент не має права змінити когось із міністрів, а прем'єр має повну владу – за умови, що він має більшість у парламенті. Але і в цьому випадку теж, має бути двопалатний парламент, пише І. Юхновський, бо сенат мусить мати певну силу і вплив на прем'єр-міністра, який обирається нижньою палатою [177].

Бажання частини української еліти створити двопалатний парламент в принципі позитивно схвалюється у Євросоюзі бо в багатьох країнах ЄС існує саме така структура. На думку європейських аналітиків, двопалатний парламент є сильнішим однопалатного. «Двопалатний парламент дуже важко зробити корумпованим, складніше на нього тиснути, його важче контролювати. Тому він є сильнішим і більш незалежний», - зазначив А.Северін. При цьому нижню палату можна було б обирати за партійними списками, а верхню - по конкретних кандидатурах на регіональному рівні. «Окрім цього, кожен закон обдумувати двічі - не така вже і погана ідея», - сказав А.Северін [177].

Фактично всі українські дослідники бікамералізму погоджуються що нижня палата парламенту (Верховна Рада) повинна обиратися за пропорційною системою виборів. Число депутатів у цій палаті коливається від 100 до 450 представників у залежності від задумів науковців

Так, представником першої моделі є колишній міністр юстиції Микола Оніщук про якого ми згадували раніше. Говорячи про можливі переваги від

моделі, він зазначає, що двопалатний парламент сприятиме подальшій демократичній децентралізації країни. Він пропонує верхню палату парламенту яка, з огляду на західноєвропейську традицію права, може називатися Сенатом, формувати за мажоритарною виборчою системою її кількісний склад повинен відзначатися виходячи з особливостей адміністративно територіального устрою України, через рівне представництво регіональних громад (непрямі вибори) і може становити 70—90 депутатів. При цьому складовою формування верхньої палати можуть бути і прямі вибори сенаторів у мажоритарних округах (не менше третини). Нижня палата Верховної Ради України (Національні збори) має формуватися за пропорційною виборчою системою і формулювати у законодавчому органі волю народу, опосередковану політичними партіями та їх блоками. Її кількісний склад визначатиметься покладеними на цю палату функціями та повноваженнями може становити до 300 депутатів [150, с. 34].

Другу модель розробив науковець Національного інституту стратегічних досліджень О. Фісун. Так, за його моделлю верхня палата парламенту - орган представників територіальних громад, які об'єднані за цим принципом у комісії для здійснення своїх повноважень. Верхня палата створюється за принципом представництва існуючих у суспільстві інтересів територій. Її основною функцією є тактичне спрямування законодавчих актів на реалізацію суспільно важливих інтересів громад а також механізм протипаги політичному волюнтаризму окремих політичних сил, які представлені у нижній палаті парламенту. За його словами до складу верхньої палати, як (свідчить досвід доцільно залучити постійних сенаторів екс-президентів країни. Виконання функцій та розподіл повноважень між різними палатами залежатиме від принципів формування верхньої палати. Залежно від цього, кількісний склад верхньої палати може коливатися (від 81 до 140 сенаторів).

Також, в межах своєї моделі О. Фісун запропонував наступні варіанти регіонального представництва у верхній палаті:

- перший варіант - усі суб'єкти адміністративно територіального устрою України отримують однакову (по 3 мандати) кількість місць у верхній палаті;

- другий варіант-по одному додатковому місцю у верхній палаті отримують суб'єкти з населенням понад 2 мільйони плюс на кожен додатковий мільйон ще по одному представнику;

- третій варіант-по одному додатковому представнику отримують суб'єкти з населенням понад 1,5 мільйони осіб, по 2 додаткових місця - з населенням понад 2 мільйони.

При цьому верхні палати можуть обиратися прямими (мажоритарним голосування), змішаними (по частині пропорційним і мажоритарним) та непрямими виборами (верхня палата формується або зібранням депутатів всіх рівнів місцевого урядування або колегією виборців) [177].

Як бачимо, модель О. Фісуна є набагато більш конкретною та ґрунтовнішою за модель М. Оніщука в ній запропоновано по декілька варіантів розвитку подій, але при цьому виникають певні сумніви у необхідності представленості у верхній палаті сенаторів экс-президентів країни

Також видається прийнятною модель двопалатного парламенту в Україні яку пропонує кандидат політичних наук, доцент кафедри державноправових дисциплін правничого факультету Національного університету «Острозька академія» Р. Мартинюк. За його пропозиціями верхня палата, яка звичайно складається з фахівців-професіоналів (на відміну від нижньої що формується на партійній основі з політиків часто без фахового досвіду), покликана забезпечити врівноважений підхід у законопроектній роботі, надати їй високого професійного рівня. Діяльність верхньої палати має стримувати нижню, створюючи такі умови, за яких буде забезпечений врівноважений законодавчий процес, виключене прийняття непродуманих та покvapливих рішень і зберігатиметься рівновага в державному механізмі. Теоретично в умовах бікамеральної структури палати виступають одна щодо одної як експертні установи. Між тим, якщо верхня палата перестає грати

таку роль і стає аналогічною за своїм складом нижній палаті вона перетворюється в зайвий дублікат – останньої [161, с. 100].

Серед вітчизняних учених існує чимало аргументів проти застосування моделі бікамералізму в Україні. Так, на думку Н. Прозорової, проти утворення двопалатного парламенту можна висунути такі аргументи: а) в Україні ніколи не було двопалатної парламентської системи; б) поділ парламенту на дві палати означає введення елементів федеративного державного устрою; в) створення особливої палати, що представляє обласні інтереси, може легко призвести до підриву єдності України і спроб створити пріоритет місцевих інтересів над загальнодержавними [161, с. 101]. Такої самої думки дотримується Л. Кривенко, на думку якої утворення двопалатного парламенту в сучасних українських реаліях стало б потужним знаряддям натиску виконавчої влади на представницький орган народу та перетворення його на безвільне і безпорадне формування.

Обґрунтовуючи свою позицію, ця дослідниця наводить цілий ряд змістовних аргументів. По-перше, як зазначає Л. Кривенко, заперечуючи авторам, які сповідують бікамералізм в Україні, зовсім не другорядним буде зосередити увагу на тому, що двопалатний законодавчий орган не є раціональним у складних умовах життєдіяльності населення, суспільства і держави, а саме ці реальності нині наявні в Україні [177].

Стосовно коштів на утримання верхньої палати то вищезазначений автор має рацію, і, в даному випадку англійський досвід по кількісному складу не ідеальним. Так, сучасний стан кількості палати лордів (частіше її називають палатою перів) налічує 788 осіб. Крім того, разом з чисельністю перів зростають і видатки на їх утримання. Так, у 2009—2010 фінансовому році, не дивлячись на кризу і суцільну економію, вони звеличилися на 9%, досягнувши при цьому 112 млн. ф. ст. (тобто 185 млн. дол.). фіксована заробітна плата виплачується лише деяким перам, які виконують різні церемоніальні функції. Однак всі інші члени палати мають право на компенсацію за участь у засіданнях. Кожен день їх роботи у відміченому

листі присутніх оцінюється у 300 ф. ст. (близько 500 дол.) за кожен день роботи у палаті. Перелік видатків кожного пера у середньому складає близько 5000 ф. ст. (або 8500 дол.) на квартал [131, р. 59]. Плюс до цього з бюджету оплачується ремонт перських офісів, різна обслуга палати та гарні церемонії. Зрозумілим є те, що такі видатки занадто великі для небагатої країни як Україна, хоча правда сьогоднішні видатки сучасних українських парламентарів мало поступаються їх англійським колегам. Цікавим для нас є англійський закон про довічне перство від 1958 року слід взяти до уваги. За цим законом довічне перство надається монархом за представленням прем'єр – міністра за видатні заслуги перед державою без передачі титулу у спадок. Його можуть отримати колишні прем'єр – міністри, спікери, дипломати а, також видатні особи країни. Тобто, якщо відкинути дворянську шелуху та довічний термін утримання, то дійсно верхню палату нашої держави мають представляти саме такі люди, а не куми, свати державних посадовців, або просто люди з сумнівним минулим, і, звичайно не в такій кількості. Крім того, сама Британія не сидить на місці сучасний уряд Девіда Камерона розраховує провести перші вибори в оновлену верхню палату вже в 2015 р., разом з черговими загально парламентськими. Склад верхньої палати має скоротити до 300 чоловік, 80% з яких будуть обиратися за одномандатними округами терміном на 15 років. Інші ж 20% — це експерти з різних областей знань, яких призначить уряд. Кожні п'ять років буде оновлюватися одна третина складу палати [131, р. 59].

За висловом віце прем'єр – міністра, лідера ліберал – демократів «Палата лордів в її сьогоднішньому вигляді є ударом по обличчю принципів відкритості, які лежать в основі сучасної демократії... Я сподіваюсь що ми зможемо добитися істотного міжпартійного консенсусу, в даному питанні і заручитися підтримкою самих лордів. Однак, що не залишалось будь яких сумнівів, я заявляю, що якщо справа дійде до битви, воля палати громад буде привілейованою» [131, р. 60].

Порівнюючи переваги та недоліки двопалатних парламентів, С. Абдильдін обґрунтовано доводив, що кількість проблем, які може спричинити запровадження двопалатної моделі в пострадянських умовах, значно перевищує кількість позитивних наслідків. Так, очікуваними перевагами двопалатності він окреслив лише два аспекти: можливість покращання якості законів та можливість більш повного представництва інтересів окремих територій. Тоді як серед вад, що виникають у процесі двопалатної організації парламенту, він перелічує такі: а) ускладнення процедури та збільшення термінів проходження законопроектів; б) небезпека виникнення «міжпалатних суперечок» і, як наслідок, — розкол парламенту; в) у разі непрофесійності депутатів навіть двопалатна структура парламенту не здатна гарантувати законодавчої якості; г) перспектива дублювання функцій палат парламенту; г) збільшення обслуговуючого апарату та збільшення видатків на утримання парламенту.

Намагання запровадити в Україні двопалатний парламент може мати своїм наслідком не стільки очікуване підвищення ефективності законодавчої діяльності Верховної Ради, скільки зміщення балансу в системі поділу державної влади на користь виконавчої влади. Звісно, це можна заперечити, що у разі внесення відповідних змін до конституції баланс влади може бути конституційно гарантованим. Але в цьому сенсі варто пам'ятати, що конституція хоча й містить досить детально відпрацьовані механізми узгодження суперечностей і розбіжностей між законодавчою та виконавчою владою, але вона принципово не має змоги дати відповіді на всі без винятку запитання, які виникатимуть під час здійснення влади. До того ж слід враховувати й те, що, зважаючи на конституційну невизначеність в Україні належності інституту президента до виконавчої влади, введення двопалатного парламенту може ще більше загострити стосунки у владному трикутнику «президент — уряд — парламент».

У свій час Ю. Тодика висловився про те, двопалатну модель парламенту слід кваліфікувати наступним чином.

По – перше, репрезентуючи інтереси територій, двопалатний парламент дозволяє більш органічно поєднувати загальнонаціональні інтереси із самоврядно-територіальними інтересами окремих регіонів держави. Свого часу цей аргумент був детально проаналізований С. Котляревським, який писав: «Безумовно, існує подвійність загальнодержавних і місцевих інтересів. Ця відмінність не пов'язана ані з професійними, ані з класовими інтересами, вона обумовлена лише належністю кожного громадянина до союзу державного і союзу місцевого; тому представництво територій, представництво моменту розмаїття частин держави, на противагу моменту його єдності, не послаблює, а лише підсилює політичне самовизначення нації. Двом зазначеним моментам і відповідають дві палати: одна, обрана загальним правом голосу, друга — місцевими установами, які самі засновані на виборчому принципі» [146].

По – друге, наявність ще однієї інстанції, яка задіяна в процесі законотворчості, дає змогу запобігати поспішності та впливу політичної кон'юнктури при підготовці законопроектів, що, врешті-решт, сприяє «якості законотворчої діяльності» [146].

І, нарешті, по – третє, присутність верхньої палати буде своєрідним запобіжним механізмом від «радикалізму» нижньої палати, а також від її спроб спрямувати законодавчу діяльність на один із засобів власної політичної і, зокрема, передвиборчої боротьби. Наявність верхньої палати застерігає законодавчий орган від прийняття поспішних рішень у її відносинах з виконавчою владою та інститутом глави держави.

Однак проти трьох зазначених аргументів на користь існування верхніх палат можна сформулювати їх юридичні контраргументи, чи ту небезпеку, яка виникає у разі реалізації кожної із функцій. Так, зокрема, регіональне представництво може дуже швидко набути ознак регіоналізації та сепаратизму в унітарній державі, коли на першому місці завжди поставатимуть місцеві (регіональні) інтереси, а не загальнодержавні (при цьому буде вкрай проблематичною бюджетний процес через активну

міжрегіональну боротьбу за бюджетні кошти). Спроба інституційно вдосконалити парламент шляхом запровадження верхньої палати може обернутися перетворенням її на контролюючий орган щодо нижньої палати.

Оскільки верхня палата не матиме права вето на закони, то й сам інституційний аргумент втрачає будь-який сенс.

Ми звичайно можемо побачити в такому аргументі не зовсім на наш погляд вірне розуміння. Опять же стосовно англійського досвіду сам механізм прийняття рішень є досить корисним, в тому сенсі, що верхня палата перів не має права вето, однак має право відкласти прийняте рішення палатою громад щоправда на визначений термін. Так наприклад Палата лордів не може затримувати грошовий білль (який на думку спікера палати громад, торкається суто національного оподаткування та соціальних фондів) більш ніж як на місяць. Інші публічні білли неможна затримувати більш ніж як на дві парламентські асамблеї, або один календарний рік. Крім того, не мають можливості протистояти законодавчим ініціативам партій, які перемогли на виборах (Salisbury Convention) тобто за цим тлумаченням палата лордів не може опонувати законам, які були внесені на виконання у передвиборчій програмі партії, яка сформувала кабінет міністрів після виборів, яка отримала більшість, або у випадку 2010 р. сформувала широку коаліцію. З одного боку це не перетворює представників верхньої палати у «міні - королів», з другого ж ще раз дає можливість палаті громад переосмислити, або доопрацювати той чи інший законопроект, що є дуже корисним, для нашої політичної дійсності, коли політична, а поряд з нею й «тушкована» більшість, розглядають і приймають законопроекти з такою швидкістю від якої люди потім виходять на вулиці і влаштовують страйки, маніфестації тощо.

Крім того вищезазначений англійський законопроект щодо реформування палати лордів від сьогоденішнього уряду передбачає певну корекцію у питаннях законотворчої діяльності. Так, палата – громад буде мати привілейоване право стосовно прийняття законів, а верхня збереже свій консультативний характер. У випадку тупикової політичної ситуації (бо в

майбутньому представники палати перів у більшості своїй мають належати до тих чи інших партій, що вже є) палата громад має прийняти закон без згоди палати перів.

І, врешті-решт, політичний аргумент також має свої вразливі сторони. По-перше, радикалізм нижньої палати не завжди може призвести до серйозних потрясінь суспільно-державного ладу, оскільки часто існують інші механізми чи інститути, крім двопалатності, які мають достатні можливості, щоб протидіяти такому варіанту розвитку подій. Одним із таких механізмів може виступати інститут президентства чи діяльність Конституційного Суду. У суперечці про відповідність законів принципу верховенства права (про їх конституційність) вирішальне слово має належати органу, незалежному від парламенту. Про це пише і Є. Назаренко, визначаючи Конституційний Суд найважливішою гарантією конституційності законів [146]. Хоча інколи висуваються й певні аргументи проти існування таких «позапарламентських» форм контролю над законодавчою діяльністю. Л. Кривенко дотримується думки, що доктрина парламентаризму передбачає можливість застосування процедури відміни законів лише тим органом (суб'єктом), який ці закони приймав.

У багатьох випадках суто правова специфіка формування верхньої палати в унітарній державі може призвести до відходу від цілого ряду демократичних принципів. Адже, скажімо, у разі, коли глави обласних адміністрацій (регіонів, земель), які повністю або частково утворюють склад верхньої палати, призначаються президентом, відбувається спотворення змісту такого основоположного демократичного принципу, як поділ влади та стає очевидною ревізія моделі балансу гілок влади.

Крім того, деякі провідні політичні діячі висловилися категорично проти введення двопалатного парламенту. Двопалатний парламент - це крок до авторитаризму. Про це неодноразово заявляв Олександр Мороз. За його словами, ініціативи Президентів України Л. Кучми, В. Ющенка про

впровадження двопалатного парламенту свідчить про те, що вони в свій час прагнули лише до одного до авторитаризму.

В свій час экс прем'єр – міністр Ю. Тимошенко говорила, що двопалатний парламент може існувати тільки при федеративному устрої держави, тоді як Україна є унітарною державою. Крім того, ідея обрання верхньої палати парламенту за мажоритарною системою «давно себе скомпрометувала». «Скільки хто вклав грошей в мажоритарний округ, стільки голосів отримав. Там ідея, ідеологія, позиція нічого не варті. І це значить, що Президент хоче відкрити шлях для того, щоб через купівлю мажоритарних округів була сформована верхня палата. Я не розумію, це що, верхня палата українських лордів, які чим більше вкладуть в округ грошей, той і переміг? Це не тільки суперечить позиції конституційної унітарності України, а ще й суперечить здоровому глузду, тому що це приводить до влади олігархів. Тобто, по суті справи, Україна матиме олігархічний устрій, тому що тільки у олігархів вистачить грошей потрапити у верхню палату». [146].

Лідер Комуністичної партії України Петро Симоненко назвав «політичною абсурдністю і небезпечним безглуздом» ідею по створенню двопалатного парламенту. Він вважає створення двопалатної Верховної Ради в унітарній Україні початком територіального розколу країни.

Так, він каже, «Головна функція, яку «українські лорди» повинні виконувати, - це блокування роботи депутатів Верховної Ради... через додаткове право вето. Сьогодні право вето має виключно президент, а зараз матимуть ще з три десятки його ставлеників – губернатори. Це врешті-решт поставить хрест на парламентаризмі в Україні». [146]. Він підкреслив, що на сьогодні немає ніяких передумов для створення у Верховній Раді «палати лордів» за британським зразком. Про яке посилення місцевого самоврядування, або відстоювання інтересів територіальних громад може йти мова, коли всі важелі впливу будуть в руках не вибраних або делегованих громадами представників-депутатів, а в руках місцевих князьків - голів облдержадміністрацій, які одноосібно призначаються президентом? [146].

Курс, який реалізовував пан Ющенко - це курс на знищення генетичного коду багатоетнічної та полікультурної української нації. Це курс на розкол України і створення на карті світу нової, «націонал-етнічної України» - держави з націоналістичним диктатором на чолі», - підкреслював П. Симоненко [146].

До недавня спікер Верховної Ради В. Литвин виступив також проти введення в Україні двопалатного парламенту. Так, за його словами, більше всього питань викликає положення про необхідність створення в Україні двопалатного парламенту. «Мати двопалатний парламент в унітарній країні - це сміливість». На думку українського спікера, на сьогоднішній день в Україні «для настільки радикальних перетворень немає підстав» [147, с. 70].

Багато противників бікамералізму зауважують, що сьогодні адміністративно-територіальний устрій України є далекий від досконалості та європейських стандартів оптимального управління. Диспропорції між чисельністю населення найменшої та найбільшої області складають понад 5 разів. Диспропорції у ВВП на душу населення області з урахуванням Києва понад 13 разів, без Києва понад 3 рази. З 27 регіонів фактично лише 5 є донорами, решта дотаційні [147, с.71].

До цих проблем додаються такі небезпечні для держави проблеми, як формування замкненого власного ідеологічно-інформаційного простору в регіоні, формування власної політичної, управлінської, бізнесової еліт, що прагнуть замкнутись в межах свого регіону і не пустити туди нікого іншого.

Лідерами у такому замкненому просторі є Донецька, Луганська, Харківська області, АРК. Подібними симптомами страждають Одеська, Закарпатська, почасти Дніпропетровська області.

У цих областях створені та існують стійкі міфи про їх винятковість, про їх інтеграцію не в Європу і навіть не в Україну, а кудись в інший бік. Це породжує такий феномен, на який вказують соціологи: в середньому українці значно краще ставляться до росіян, ніж до українців з інших регіонів!

Треба сказати, що ті проекти, які ми показали вище, не містять певні норми, які б привели до авторитарної форми правління. Вирішальним мотивом у неприйнятті ідеї бікамералізму були і є не міркування його доцільності, а суто меркантильні фактори, які стосувалися виграшу/програшу конкретних політичних акторів внаслідок впровадження двопалатного парламенту. Атмосфера підозрливості та недовіри у середовищі політичних сил, домінування установок утилітаризму не сприяли раціональному та зваженому обговоренню переваг і ризиків бікамералізму. Тема доцільності впровадження двопалатного парламенту як засобу реалізації принципу розподілу влади і створення дієвого механізму стримувань і противаг фактично пройшла поза увагою політичних акторів.

Водночас постійна реанімація ідеї бікамералізму впродовж 1992-2010рр. свідчить про те, що в суспільстві існують проблеми, які можуть бути вирішені саме за допомогою двопалатної структури парламенту.

Важливим аргументом на користь застосування двопалатної моделі є те, що верхня палата у своїй діяльності виступає як «деполітизована» одиниця, що дає змогу оцінювати законопроекти не лише з урахуванням специфіки політичної ситуації та політичних інтересів депутатів, а й зі змістовного погляду. При цьому як приклад доволі часто наводять англійський парламент, де позапартійність верхньої палати дозволяє їй працювати насамперед над змістом законопроектів, у результаті чого дебати у верхній палаті мають «напрочуд інформативний характер, оскільки поєднують професіоналізм з відсутністю партійних чвар».

На наш погляд розмову про вигоди і ризики бікамералізму доцільно розпочинати з того, що чинна модель формування парламенту довела свою безперспективність. Нинішня система представництва перебуває у стані кризи, в ній наявні тенденції деградації й паралічу здатності до консолідованого прийняття рішень. В Україні складається картельна партійна система, де ключові рішення приймаються, скоріше, як таємнича змова, а не як наслідок публічного консенсусу. Тільки через запровадженням виборчої

моделі «відкритих списків» цю проблему можливо вирішити лиш частково. Звідси одна із головних причин доцільності впровадження бікамералізму - це необхідність обмеження партійного диктату і розвиток політичного простору, якій би не був пов'язаний зі свавіллям партійної олігархії. У цьому полягає очевидна перевага позапартійної верхньої палати парламенту.

Крім того, двопалатний парламент, це ще й шанс подолати таке явище як диктат парламентської більшості, який призводить до корпоратизації держави, а відтак і домінування корпоративних та особистих інтересів у діяльності органів влади.

Отже, є очевидним що рішення про формування в Україні двопалатного парламенту є дуже важливим. Саме тому, воно повинне ґрунтуватися не на політичних амбіціях емоціях або поза кулуарних домовленостях певних політиків, які таким чином бажають собі підняти рейтинг. Прийняття цього рішення передбачає ретельне опрацювання законодавства та експертне обговорення, в процесі яких і потрібно дати відповідь на головне питання чи потрібен Україні двопалатний парламент? А для цього вже потрібен консенсус між політичними силами як всередині Верховної Ради, так і між різними гілками влади щодо здійснення цих змін, щоб – запровадження бікамералізму в Україні принесло користь не тільки політикам але й всім громадянам.

Висновки до розділу III

Парламентські вибори 2002, 2006 та 2007 рр. засвідчили, що на політичній арені залишилися лише декілька потужних партій (блоків партій).

Однак, разом з тим ціла низка проблем залишається до сьогодні. По – перше, це закриті списки, які викликають недовіру з боку української спільноти, бо як засвідчив короткий український парламентський досвід, до парламенту потрапляють люди з достатньо сумнівним минулим, які дуже умовно можуть претендувати на роль «кращої» елітарної людини суспільства. По – друге, український парламент істотно відхилився від свого головного

політичного завдання – побудови соціальної держави, а натомість займається лобіюванням бізнес – інтересів конкретних осіб, і нарешті по – третє, відсутність політичної толерантності призводить до частих парламентських потрясінь, які супроводжуються чи то політичної апатією з боку парламентарів, чи то призначенням чергового «натискувала» кнопок у парламенті через відсутність більшості складу представників від тої чи іншої партії, або взагалі чисельними бійками, які паралізують роботу парламенту.

Можливо сьогоднішня позачергова виборча реформа, яка привела до «Реставрації» змішаної (мажоритарної та пропорційної) форми обрання до парламенту та органів місцевого самоврядування, призведе до покращення самих виборів, та в подальшому істотно підвищить якість роботи вищеперахованих державних структур влади. Сьогодні населення у своїй більшості схиляється до голосування за лідерів партій, а також за відкриті партійні списки і мало звертає свою увагу на партійні програми, які мало чим відрізняються одна від іншої. Тому в процесі партійного будування необхідне створення саме потужних партій, зі статусом всеукраїнських, які стоятимуть на державницьких позиціях і втілюватимуть у життя свої передвиборні програми. На нашу думку, саме потужні партії парламентського типу можуть головним чином вплинути на досягнення ключових, стратегічних цілей – ефективний економічний розвиток, політичну стабілізацію та консолідацію суспільства.

У нашому розумінні доцільність бікамералізму в унітарних державах, зокрема Україні, зводиться до таких аргументів:

по-перше, бікамералізм в унітарних державах є доцільним за умов суттєвих регіональних розбіжностей, несформованості партійних структур, домінуванні популізму, наявності суттєвих економічних, соціальних, етнічних та інших диспропорцій у суспільстві;

по-друге, бікамералізм є актуальним для тих унітарних держав, де гостро стоять проблеми формування збалансованої регіональної державної політики, де провадяться реформи децентралізації управління;

по-третє, бікамералізм виправданий, коли обидві палати мають різні функції і повноваження, а також формуються в різний спосіб. Найоптимальніші функції для верхньої палати - це представництво інтересів меншості, тих соціальних або територіальних груп, які не мають можливості бути представленими у нижній палаті, яка формується за пропорційним партійним принципом. Водночас нижня палата повинна формуватися за пропорційним партійним принципом.

Практика сучасних розвинутих демократій доводить, що двопалатний парламент є більш демократичним, ніж однопалатний. Двопалатний парламент менш пристосований для «захоплення» певною політичною силою або коаліцією політичних сил. Наявність позапартійної верхньої палати унеможлиблює виникнення диктату парламентської більшості нижньої палати. Двопалатний парламент унеможлиблює підготовку завідомо неякісних та лобістських законопроектів, сприяє пом'якшенню вузько партійного та міжгрупового протистояння. Ця обставина особливо важлива для України.

Висновки

Аналіз ступеня розробленості проблеми засвідчив, що в Україні наукові праці, що торкалися проблем британського парламентаризму, носять вузький та епізодичний характер, які присвячені політичному минулому Великобританії ніж сучасному та майбутньому цієї країни, а також політичної доцільності застосування деяких її політичних інститутів у контексті українського політичного сьогодення. Таким чином, доцільно комплексно підійти до етапів формування і подальшої модернізації політико-партійної системи Великобританії.

Визначено, що британські політичні партії в якості інституту політичної системи сформувалися у своєму сучасному вигляді не раніше XIX ст. Політична система досягла високого рівня диференціації й спеціалізації, за яким увесь комплекс напрацювань та реалізації політичних рішень зміг втілитися силами декількох постійно діючих колективних суб'єктів, які займали різні платформи, в тому числі й ідеологічні. З часом сума електорату розрослась настільки, що владні структури у подальшому не змогли ігнорувати його волю, і тому були змушені слідувати його вимогам та очікуванням. У партій з'явилися позапарламентські масові організації у вигляді місцевих мереж партійних відділень та рядового членства. На зміну протопартій - фракцій, аристократичних угруповань, політичних клубів та інших непостійних елітарних установ прийшли сучасні політичні партії, які у своїй сукупності та взаємодії виступають в якості центрального елемента партійно-політичної системи, яка, у свою чергу, відіграє роль важливого ланцюга політичної системи суспільства. У зв'язку з цим партійно-політична система визначається як система стійких взаємовідносин політичних партій, які забезпечують представництво та реалізацію волі електорату завдяки органам державної влади. Майже все XX століття вони представлялися як «масові бюрократичні партії», орієнтовані на свою членську базу не менше, ніж на електорат. У «масових бюрократичних партіях» домінувала ланка середніх і вищих функціонерів, професійних політиків.

Та в останній чверті XX і на початку XXI ст. намітилися істотні зміни у Вестмінстерській партійно-політичній системі, яка здебільшого починає відходити у політичне минуле країни, в той час, коли плюралістична (консенсусна) модель остаточно ще не сформувалася в цій країні, хоча й почала проявляти свої певні ознаки.

За допомогою політологічного та історичного методів зроблено певну класифікацію головних політичних партій Великобританії, за якою до категорії «масова» найбільше належить Лейбористська партія з яскраво вираженим класовим характером і виникнення з ініціативи знизу, то до категорії «кадрової» найбільше належить Консервативна партія, яка будувалася зверху вниз. Партія ліберал-демократів в цьому сенсі займає проміжну позицію. Стосовно місцевих партій, як правило, національного та соціального гатунку, то вони почесно займають другорядні позиції на загальнонаціональних виборах, хоча на місцях та за межами країни вони найчастіше виступають в якості домінуючої політичної сили.

Системний, структурно-функціональний та порівняльний методи дозволяють цілком і детально розглянути певні еволюційні зміни у партійно-політичній системі за останні десять років, за якими Вестмінстерська партійно-політична система притерпіла певних змін на загальнонаціональному рівні, перетворившись з двопартійної на систему двох з половиною партій, яка є на сьогодні остаточно незавершеною, та на місцевому, де вона практично зникла, віддавши пальму першості багатопартійній системі.

Таким чином, у британській політичній системі спостерігається певне зрушення британської вестмінстерської моделі демократії, заснованої на принципі суверенітету парламенту й неписаній конституції, убік плюралістичності й еволюції партійно-політичної системи, включаючи її двопартійне ядро, убік багатопартійності, де впливали й продовжують впливати численні фактори. Серед них: конституційні реформи лейбористів, що містять перший етап реформування палати лордів, деволуція й

застосування нових систем голосування на різних електоральних рівнях; пов'язаний з цим розвиток і консолідація регіональних партійно-політичних систем; адаптація до положень Акту про реєстрацію політичних партій (1998), Акту про права людини (1998), Акту про політичні партії, референдуми й вибори (2000), Акту про свободу інформації (2000) та ін.; зміцнення практики використання інституту референдуму. Свою роль грають зовнішні фактори, наприклад, поступове поширення юрисдикції ЄС на територію Великобританії, у першу чергу приєднання до Європейської конвенції про права людини (1998), досвід роботи британських політиків у Європарламенті.

Окремої уваги заслуговує трансформація ідеологічного підґрунтя провідних британських партій, за якою зникли такі обмежувальні стереотипи як «корінна нація», класова приналежність, пріоритетність «білих» британців, соціальне протиборство різних верств населення, індивідуалістичний егоїзм, та натомість їм прийшли такі механізми політичної боротьби як політична багатовекторність партії, політична та правова рівність всіх громадян країни, їх політична відповідальність перед країною, державне партнерство у розв'язанні гострих соціальних питань, політика мультикультуралізму, яка шукає компроміс між індивідуалістичним егоїзмом та інтересами різних за соціальними, національними та расовими ознаками груп, загальна побудова соціальної «держави добробуту» та ін.

На регіональному рівні, після проведення реформи в регіонах «кельтської периферії», сформувалися автономні партійно-політичні системи із власними: електоральними й інституціональними вимірами. Із введенням на регіональних виборах у Шотландії й Уельсі комбінованої системи голосування, на політичній периферії голосно заявив про себе цілий ряд малих партій, які до цього відігравали другорядну роль. У цих умовах Вестмінстер залишився єдиним рівнем, на якому продовжує діяти система двох з половиною партій.

Не дивлячись на те, що багато британських партій займають другорядну політичну позицію у країні, за останні десять років політичних перегонів

намітилася тенденція відбору голосів серед загальнонаціональних партій. Так, партії соціального напрямку та британські зелені дуже вдало відбирають голоси у лейбористів, в той час як британські ультраправі переманюють виборців з електорату як лейбористів, так і консерваторів. Склад їхньої виборчої бази є досить колоритним і має представників різних верств суспільства, де левову частину становила молодь, особливо з бідних міських районів, жителі сільської місцевості, а також чимало людей похилого віку.

В Україні, як відомо, процес партійного системоутворення відбувався під значним впливом виборчої системи, яка постійно змінювалася і остаточно ще не набрала стабілізаційного характеру. Мажоритарна система виборів до Верховної Ради України напередодні і в перші роки незалежності не сприяла партійній структуризації і навіть гальмувала її, створювала умови для утворення мультипартійного формату з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями. Із введенням у 1997 р. змішаної (мажоритарно-пропорційної) виборчої системи при 4-ох відсотковому бар'єрі для обрання народних депутатів відбулося перетворення атомізованої системи в систему поляризованого плюралізму, про що свідчить те, що в 1998 р. до парламенту потрапило 7 партій та 1 виборчий блок партій. Вже з 2002 р. до українського парламенту потрапили 3 партії та 3 виборчі блоки партій.

Реформа виборчої системи 2004 р. істотно підвищила роль політичних партій у виборчому процесі та взагалі у політичному житті України, роблячи їх чи не єдиним дієвим суб'єктом української політики. Це в стратегічній довгостроковій перспективі мусило подолати ситуацію, коли з великої кількості політичних партій лише деякі цілком відповідали загальноновизнаним критеріям, що застосовуються до таких структур.

За рішенням українських парламентаріїв пропорційна система з регіональними списками є занадто ризикованою, тому була запроваджена пропорційна система повного представництва з єдиним загальнодержавним багатомандатним округом. Відтепер вибори народних депутатів України та органів місцевого самоврядування почали проходити за новими «правилами

гри». Тобто, право на участь в розподілі депутатських мандатів отримали лише кандидати, включені до списків політичних партій чи виборчих блоків.

Можливо, сьогоднішня позачергова виборча реформа, яка призвела до «реставрації» змішаної (мажоритарної та пропорційної) форми обрання до парламенту та органів місцевого самоврядування призведе до покращення самих виборів та в подальшому істотно підвищить якість роботи вищезазначених державних структур влади. Сьогодні населення у своїй більшості схиляється до голосування за лідерів партій, а також за відкриті партійні списки і недостатньо звертає свою увагу на партійні програми, які мало чим відрізняються одна від одної. Тому в процесі партійного будівництва необхідним є створення саме потужних партій, зі статусом всеукраїнських, які стоятимуть на державницьких позиціях і втілюватимуть у життя свої передвиборні програми.

Розглядаючи проблему розвитку українського бікамералізму та використання британського політичного досвіду, визначено, що впровадження такої системи законодавчої влади передбачає ретельне опрацювання законодавства та експертне обговорення, в процесі яких і потрібно дати відповідь на головне питання: чи потрібен Україні двопалатний парламент? А для цього потрібен консенсус між політичними силами як всередині Верховної Ради, так і між різними гілками влади щодо здійснення цих змін, щоб запровадження бікамералізму в Україні принесло користь не тільки політикам, але й всім громадянам.

Список використаних джерел та літератури

Джерела:

1. **Ashdown P.** The Ashdown Diaries. Volume 1: 1988 – 1997. – London: Allen Lane, 2000. – 638 p.
2. **Blair T.** Democracy's Second age // The Economist, 14 September. – 1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.highbeam.com>
3. **Blair T.** Speech to Fabian Society Conference, 18 June. – 1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.guardian.co.uk>
4. **Blair T.** the Third Way. – London: Fabian Society, 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thirdway.eu>
5. **Blair T.** Why I won't tax and spend // The Observer, 29 September 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://observer.guardian.co.uk>
6. **Lords Reform : The interim House – background statistics** // Research Paper 00/6 15 JUNE 2000. – 16 p.
7. **Parliament Act ACT 1911** // David Moore Constitutional treason or democratic ineditibility? // Plymouth Law Review (2008) 1. – 8 p.
8. **Political Parties, Elections and Referendums Act 2000, s. (ст. 3(4))** II available at: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.hmso.gov.uk/acts.htm>
9. **Reforming the House of Lords** // A View from the paretys by Philip Norton. – London : Lord Norton of Louth. – 21 p.
10. **Reforming the Lords: the Role of the Law Lords** by Richard Cornes June 1999 – 16 p.

11. **The Legislative status of The Parliament act 1949** // The United Kingdom Parliaments Acts // Canter Law Rw 12; 2006. – P. 4 – 20.
12. **The Judicial Work of the House of Lords.** // Lords Information Office Briefing, available at: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.publications.parliament.uk>
13. **Towards Recovery** // Programme for a National Government 2011 – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.labour.ie>
14. **Закон України** «Про вибори народних депутатів України» // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 48. – С. 430-475.
15. **Закон України** «Про вибори народних депутатів України» // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 43. – С. 248-297.
16. **Закон України** «Про вибори народних депутатів України» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 51-52. – С. 265.
17. **Закон України** «Про об'єднання громадян» // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – С.504.
18. **Закон України** «Про політичні партії в Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – С. 118.
19. **Конституція України** прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 50 с.
20. **Локк. Дж.** Сочинения. В 3 т. - М.: Мысль, 1988. - 458 с.
21. **Милль Дж.Ст.** Размышления о представительном правлении. - СПб., 1863.-328 с.

22. **Милтон Дж.** Речь о свободе печати (Areopagitica) / Пер. с англ. – СПб.: Тип. «Общественная польза», 1905. – 52 с.

23. **Монтескье Ш.** Избранные произведения. - М.: Соцэкгизд, 1955. - 568 с.

24. **Руссо Ж. Ж.** Трактаты. - М.: Наука, 1969. - 703 с.

Монографіі:

25. **Adolphus J.** The History of English from accession of kind George the Third to the conclusion of peace in the year one thousand seven hundred and eighty three, in 3 vols. — London: Cadell and Davies., 1817. - 768 p.

26. **Blake R.** The Conservative Party from Peel to Thatcher. – London: Fontana press, 1997. – 154 p.

27. **Brich R. C.** The Shaping of the Welfare State. – London: Longman, 1974. – 130 p.

28. **Bryant Ch.** Possible Dreams. A Personal History of The British Christian Socialists. – London: Sydney press, 1996. – 297 p.

29. **Cannon J.** Parliamentary Reform. 1640-1832. - Cambridge: University Press, 1973.-342 p.

30. **Christie I.R.** Stress and stability in late century Britain: Reflection on the British avaidance of revolution. — Oxford: Clarendon press, 1984. — 226 p.

31. **Clark A.** The Tories. Conservatives and Nation State 1922 – 1997. – London: Phoenix, 1999. – 103 p.

32. **Clark J.C.** English Society 1688 — 1832. Ideology, social structure and political practice during the ancien regime. — Cambridge: Cambr. univ. press,

1985. —442 p.

33. **Conservative Party.** Better Public Services, Better Value. – London, 2005. – 13 p.

34. **Freeden M.** Liberalism divided: A study in British Political Thought 1914-1939. – Oxford: Clarendon press, 1986. – 399 p.

35. **Freeman P.** The growth of the English constitution from the earliest times. – London: Rutledge, 1972. – 186 p.

36. **Gamble A.** Between Europe and America. The Future of British Politics. – London: Macmillan, 2003 - 690 p.

37. **Gash N.** Aristocracy and people: Britain 1815-1865. — Cambridge /Mass./: Harvard univ. press, 1979. — 375 p.

38. **Gash N.** Politics in the age of Peel. - L., 1953.- 290 p.

39. **Gooch G.P.** Annales of politics and culture (1492 – 1899). – Cambridge: Camb. univ. press, 1901. – 530 p.

40. **Hallam H.** A View of the State of Europe during the middle ages. – Vol. I – II. – London: Albemarle - Street, 1818 – 511 p.

41. **Harvey A. D.** Britain in early nineteenth century. - London: Bateford, 1978. - 395 p.

42. **Haskins G. L.** The growth of English representative government. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1948. – 131 p.

43. **Hutton W.** The World We're In. – London: Little, Brown, 2002 - 320 p.

44. **Keegan W.** Mrs Thatcher's Economic Experiment. – Harmondsworth:

Penguin, 1984 – 240 p.

45. **Maitland F. W.** The constitutional history of England. – Cambridge: Cambridge University Press, 1908. – 547 p.

46. **Marquand D.** Decline of the Public. – London: Polity press, 2004. – 168 p.

47. **Michels R.** A Sociological Study of The Oligarchic tendencies of Modern Democracy. – New York: Free press, 1962. – 416 p.

48. **Mithell J.** Politics in Scotland // Patrick Dunleavy, Andrew Gamble, Richard Hefferman Developments in British Politics. – London: Macmillan, 2003. – 367 p.

49. **Namier L. B.** The structure of politics at the accession of George III. — L. N-Y.: Macmillan. St. Martins Press, 1957. — 514 p.

50. **Palgrave F.** The rise and progress of the English Commonwealth. – London: Clarendon press, 1832 – 487 p.

51. **Pasquet D.** Essai sur les origines de la Chambre de la Communes. – Paris, 1914. – 271 p.

52. **Perkin H.** The origins of modern English society 1780-1880. — London: Routledge & Paul; Toronto: univ. of Toronto press, 1969. — 465 p.

53. **Plender J.** A Stake in Future. The Stakeholding Solution. – London: Nickolas Breadely Publishing, 1997. – 280 p.

54. **Pollard A. F.** The evolutoin of Parliament. – London, 1920. – 386 p.

55. **Punnett M.** Selecting the Party leader. – Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1992. – 211 p.

56. **Riddel P.** The Thatcher era and its legacy. – London: Blackwell, 1991 – 277 p.
57. **Sack J.** The Crenvillites 1801-29. Party politics and Factionalism in the Age of Pitt and Liverpool. — Urbana: Univ. of Illinois press, 1979. — 244 p.
58. **Sayles G. O.** The Medieval foundation of England. – London: Methuen, 1952. – 482 p.
59. **Skydelsky R.** The World after communism. – London: Macmillan, 1995. – 212 p.
60. **Stabbs W.** Constitutional History of England. In 3 vol. - Oxford, 1890-1896. - 673 p.
61. **UK 2002.** The Official Yearbook of The United Kingdom. – London: The Stationary Office, 2002. – 870 p.
62. **Wakeman M. A.** Essays English constitutional history. – London: Longmans, Green and C; 1901. – vi, 349 p.
63. **Wiggin L. M.** The faction of cousins. A political account of the Grenvilles. 1763-1773. — New Haven: Yale univ. press, 1958. — 351 p.
64. **Young Hugo.** One of Us. A Biography of Margaret Thatcher – London: Pan Books, 1990. – 655 p.
65. **Куриев М. М.** Герцог Веллингтон. - М.: Радикс, 1995. - 254 с.
66. **Антонова К. А.** Британское завоевание Индии в XVIII в. - М.: Изд-во Вост. лит-ры, 1959. - 326 с.
67. **Барг М. А.** Великая английская революция в портретах ее деятелей. – М.: Мысль, 1991. – 436 с.

68. **Беджгот В.** Государственный строй Англии. - М., 1905. - 386 с.
69. **Галкин А. А., Рахшмир П. Ю.** Консерватизм в прошлом и настоящем. – М.: Наука, 1987. – 197 с.
70. **Георгица А. З.** Сучасний парламентаризм проблеми теорії і практики. – Чернівці: Рута, 1998. – 483 с.
71. **Грин Д. Р.** Краткая история английского народа. – Т. 1 – 3. – М., 1897. – 680 с.
72. **Громыко Ал. А.** Политический реформизм в Великобритании (1970 – 1990 гг.). – М.: Согласие, 2001. – 191 с.
73. **Громыко Ал. А.** Политическая модернизация Великобритании: от Вестминстерской к плюральной модели демократии. ДИЕ РАН № 158 – М.: ИЕ РАН – Издательство «ОГНИ ТД», 2005 – 160 с.
74. **Гутнова Е. В.** Возникновение английского парламента. - М.: Наука, 1960. -356 с.
75. **Дайси А.** Основы государственного права Англии. - М.,1905. - 340 с.
76. **Далтон Р.** Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. / Пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной / Под ред. А.Ю. Мельвиля. – М.: Аспект, 2002. – С. 287 – 385.
77. **Дереваль Ю. Д.** Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз). – Харків: Нац. ун-т внутр. справ. – 280 с.
78. **Дюверже М.** Политические партии / Пер. с франц. – М.: Академический проект, 2000. – 558 с.
79. **Дюги Л.** Конституционное право. Общая теория государства. - М., 1908.

- 586 с.

80. **Дюприе Л.** Государство и роль министров в Англии. - СПб., 1906.

- 542 с.

81. **Ерофеев Л. А.** Очерки по истории Англии 1815-1917 гг. - М.: ИМО, 1959.

-264 с.

82. **Жигалов Н. И.** Современная история Великобритании (1945 – 1975 гг.). – М.: Наука, 1978. – 347 с.

83. **Кареев Н. И.** Западноевропейская абсолютная монархия XVI, XVII, XVIII веков. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1908. – viii, 452 с.

84. **Класики** політичної думки від Платона до Макса Вебера / Під ред. Є. Причепія. – К.: Вид – во Тандем, 2002. – 584 с.

85. **Ковалевский М.** От прямого народоправства к представительному и от патриархальной монархии к парламентаризму. Рост государства и его отражение в истории политических учений. – Т. II. – М.: Тип. И.Д. Сытина, 1906. – 492 с.

86. **Кокошкин Ф. Ф.** К вопросу об юридической природе государства и органов государственной власти. М., 1896. – 181 с.

87. **Конончук С. Г.** Практика бікамералізму в унітарних державах (порівняльний аналіз) – К.: Агентство «Україна», 2008. — 112 с.

88. **Консервативная партия** и рабочий класс в послевоенной Англии: политическое влияние на массового избирателя / Отв. ред. С.П. Мадзолевский, Е.С. Хесин, Н.М. Степанова. – М.: Наука, 1972. – 291 с.

89. **Коркунов Н. М.** Сравнительный очерк государственного права

иностранных держав. Часть первая, Государство и его элементы. — СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1890. — 163 с.

90. **Крылова Н. С.** Английское государство. - М.: Наука, 1981. - 301 с.

91. **Куриев М. М.** Герцог Веллингтон. - М.: Радикс, 1995. - 254 с.

92. **Лабутина Т. Л.** У истоков современной демократии. Политическая мысль английского просвещения (1689-1714 гг.) - М.: ИРИС-ПРЕСС, 1994. - 304 с.

93. **Соколов А. Б.** Навстречу друг другу: Россия и Англия в XVI — XVIII вв. — Ярославль: Верх. - Волж. кн. изд-во, 1992. — 304 с.

94. **Лавровский В. М., Барг М. А.** Английская буржуазная революция. Некоторые проблемы английской буржуазной революции 40 - х гг. XVII в. - М.: Соцэкгиз, 1958. – 687 с.

95. **Левина М. И.** Парламентское право Великобритании XVII - начала XIX в. - М.: Зерцало, 2000. – 367 с.

96. **Лоу С.** Государственный строй Англии. СПб., 1908. - 284 с.

97. **Лоуэлль А. Л.** Государственный строй Англии. - М., 1915. - 341 с.

98. **Михальченко М.** Корупція в Україні: політико-філософський аналіз. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 615 с.

99. **Моро Ф.** В защиту парламентаризма. - СПб., 1908. - 108 с.

100. **Неймарк М. А.** Западноевропейский социал-реформизм и идеологическая борьба. – М., 1986. – 320 с.

101. **Норман Д.** История Европы / пер. с англ. Т.Б. Менской. – М.: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 943 с.

102. **Орлова М. Е.** Северная Ирландия: опыт преобразований в расколотом обществе. – М., 1994. – 407 с.
103. **Осадчая Ж. Д.** Лейбористская партия Великобритании: лицом к будущему. – М., 1990. – 387 с.
104. **Остапенко Г. С.** Общественно-политическая жизнь Великобритании во второй половине XX века. – М.: Наука, 2002. – 309 с.
105. **Перегудов С. П.** Тони Блэр. – М.: ИНИОН, 1999. – 81 с.
106. **Перегудов С. П.** Тэтчер и тэтчеризм. – М.: Наука, 1996. - 301 с.
107. **Плешков В. Н.** Внешняя политика США в конце XVIII века / Очерки англо-американских отношений / Под. ред. Я. Я. Фурсенко. - Л.: Наука, 1984.-301 с.
108. **Полок Ф.** История политических учений / Пер. с англ. А.М. Герд. – СПб.: Тип. Б.М. Вольфа, 1897. – 127 с.
109. **Полякова Е. Ю.** Ирландия в XX веке. – М., 2002. – 221 с.
110. **Пти-Дютайи Ш.** Феодалная монархия во Франции и в Англии X-XIII в. – М.: Соцэкизд, 1938. – 410 с.
111. **Романов А. К.** Правовая система Англии: Учеб. Пособие. - М.: Дело, 2002. – 247 с.
112. **Рябов, С. Г.** Основи теорії політики: навч. посіб. / С.Г. Рябов, М. В. Томенко. - К.: Тандем, 1996. - 191 с.
113. **Самарина А. Я.** Борьба течений в Консервативной партии Великобритании в конце 70 – х – начале 80 - х гг. – М., 1989. – 309 с.

114. **Себайн Дж., Торсон Т. Л.** Історія політичної думки / Пер. з англ. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
115. **Семёнов С. Б.** Политические взгляды английских радикалов. - Самарра, 1995.-116с.
116. **Спекторский Е.** Проблема социальной физики в XVII столетии. – Т. 1. новое мировоззрение и новая теория науки. – Варшава: Тип. Варшавского учебного округа, 1910. – 563 с.
117. **Стрижнева И. Д.** Неоконсерватизм – идеологическая основа политики правительства Великобритании (1979 – 1987 гг.). – М., 1988. – 191 с.
118. **Удальцов Е. И.** Эволюция левого лейборизма в Великобритании (1950-е – начало 1980-х гг.). – М.: Институт всеобщей истории, 1994. – 201 с.
119. **Фролов В. П.** Либеральные демократы Великобритании на парламентских выборах: программные установки, стратегия, избиратели (середина XX в. – начало XXI в.). – М.: Наука, 2003. – 171 с.
120. **Чудинов А. В.** Размышления англичан о Французской революции: Э. Бёрк, У. Годвин, Дж. Макинтош. М.: Памятники исторической мысли, 1996. 301 с.
121. **Шаповал, В. М.** Британська конституція: політико-правовий аналіз. – К.: Либідь, 1991. – 311 с.
122. **Шаповал, В. М.** Зарубіжний парламентаризм: наук.-попул. вид. [Текст] / В. Шаповал. - К.: Основи, 1993. - 143 с.
123. **Шкляж И. М.** Знаменитые политические и общественные

деятели Англии XVIII — XIX вв.: Материалы к лекциям в помощь изуч. курс «Всемирная история» и «История религии и атеизма». — Одесса: Одесский гос. пед. ун-т., 1994. — 140 с.

124. **Энсон В.** Английский Парламент, его конституционные законы и обычаи / Пер. с англ. Н.А. Захарова. – СПб.: Изд – во Юрид. книж. магазина Н.К. Мартынова, 1908. – ix, 346 с.

125. **Эсмен А.** Общие основания конституционного права. - СПб., 1909. – 327 с.

126. **Яковлев Н. Н.** Британия и Европа. - М: ИВИ РАН, 2000. - 294 с.

Складові частини збірників та журналів:

127. **Andrew Vincent.** New Ideologies for Old? // The Political Quarterly. Volume 69, 1998. – P. 158 – 167.

128. **Anthony Giddens** The third way can beat the far right // The Guardian, Friday 3 May 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.guardian.co.uk>

129. **Anthony Giddens** Liberty in the balance. Brown's security plans wisely look to safeguard freedoms, but he needs to be more open on risk // The Guardian, Thursday 26 July 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.guardian.co.uk>

130. **Beer Samuel.** Liberalism rediscovered // The Economics. 7 February, 1998. - P. 11 – 27.

131. **Bodnador Vernon.** Power and the People: A Guide to constitutional

reform // The Political Quarterly Volume 81, Issue Supplement s1, September 2010. – P. 53–64

132. **Hall Stuart.** The great moving nowhere show // Marxism Today, November/December. – 1998. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.amielandmelburn.org.uk>

133. **Julian Le Grand.** The Third Way Begins with Cara // New Statesman. 6 March 1998.

134. **Kenny Michael, Smith Martin.** (Miss) Understanding Blair // The Political Quarterly. – vol. 68. - № 3. July – September. – 1997. – P. 111 – 137.

135. **Plucknett J.** The English government at work 1326 – 1336 // Transactions of the Royal Historical Society (Fifth Series) – Cambridge: Camb. Press, 1957. – P 117 – 138.

136. **Richardson H. G.** The origin of parliament // Transactions of the Royal Historical Society – London: Macmillan, 1928. – P. 137-183.

137. **Sartori Giovanni.** Party Types, Organization and Functions // West European Politics. – vol. 28, № 1, January 2005. – P. 1-32.

138. **Ulrich Beck and Anthony Giddens** Nationalism has now become the enemy of Europe's nations If the EU were abolished, we would have less control over our affairs. There is no refuge in a cultural security blanket // The Guardian, Tuesday 4 October 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.guardian.co.uk>

139. **Whiteley Paul, Seyd Patrich, Richardson Jeremy.** True Blues. The Politics of Conservative party. Membership // Party Politics. – 2004. Vol. 10. - №4

- Р. 355–366.

140. **Алексеева Т. А.** Либерализм как политическая идеология // Полития. – 1999. - № 3. – С. 11 – 35.

141. **Ананьева Е. В.** О современных путях реформизма и о реформизме как современном пути (политика убеждений М. Тэтчер и перманентный ревизионизм Т. Блэра) // Полис. – 2001. - № 5. – С. 161 – 175.

142. **Ананьева Е.** Выйдет ли Британия из ЕС? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.newsland.ru>

143. **Барлова Ю. Е. Ф. М.** Иден и его труд «Положение бедных» (1797 г.) / Ю. Е. Барлова // Вопросы истории. – 2009. – № 5. – С. 162–170.

144. **Бідзюра І.** Політологічні роздуми у контексті тріади «парламентаризм, громадське суспільство, правова держава» // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. – 2007. – Вип. 36. – С. 114 – 121.

145. **Бортніков В. І.** Особливості формування владної еліти в Україні у процесі демократичної трансформації // Освіта регіону. – 2009 - № 2. – С. 33 – 39.

146. **Валевський О.** Двопалатний парламент для України оцінка можливостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usipr.kiev.ua>

147. **Валевський О.** Перспективи двопалатного парламенту в Україні // Освіта регіону. – 2009 - № 3. – С. 67 – 72.

148. **Веренько В.** Зародження та розвиток політичної опозиції в

Україні у 1991–2002 рр. // Освіта регіону. – 2008 - № 1. – С. 59 – 64.

149. **Денискина В. Я.** Политический портрет Маргарет Тэтчер // ИНИОН 1991. – 77 с.

150. **Журавський В.** Двопалатний парламент в Україні проблеми формування // Право України - 2001. - №3. - С. 33-35.

151. **Ірха К.** Вплив опозиційного статусу на побудову платформи політичної дії // Освіта регіону. – 2008 - № 1. – С. 29 – 33.

152. **Исаев Б. А.** Развитие партийной системы Великобритании // Политэкс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.politex.info/content/view/517/30/>

153. **Колосов В. Г.** Политический портрет Джеффри Хау // ИНИОН, 1989. – 83 с.

154. **Кочетков А.** Экономические концепции британских лейбористов // Вопросы экономики. – 1994. - № 2. – С. 51 – 67.

155. **Кулачинський М. М.** Британська консервативна партія кінця ХХ – початку ХХІ ст. // Політологічний вісник. Зб-к наук. Праць. – К.: ІНТАС, 2011. – Вип. 56. – С. 313 – 320.

156. **Кулачинський М. М.** Малі британські політичні партії як критики європейської інтеграції // Сучасна українська політика. – К.: Центр соціальних комунікацій, 2011. – Вип. 25. – С. 287 – 294.

157. **Кулачинський М. М.** Політичні вибори у Великобританії: технології боротьби партій // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: Міленіум, 2011. - № 4. – С. 258 – 262.

158. **Липкин М. А.** Англия или Британия? Дискуссия о национальной идентичности (История, культура и политика в Соединенном Королевстве) // Россия и Британия. В Мире английской истории. – выпуск 3. – М.: Наука, 2002. – С. 61 – 137.
159. **Максим'як О.** Сучасна українська опозиція – яка вона? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://phorum.sd.org.ua>
160. **Маляренко В.** Правда про двопалатний парламент // День - 2007. - 31 серпня - № 145. - С. 5
161. **Мартинюк Р.** Чи потрібен Україні двопалатний Парламент? // Підприємництво і господарське право - 2008. - № 8. - С. 99-102.
162. **Милин Н. Н.** «Третий путь» Тони Блэра // Международная жизнь. – 1999. - № 7. – С. 31 – 49.
163. **Москаленко Ольга.** Критерії ефективності політичних компромісів // Освіта регіону. – 2009 - № 4. – С. 59 – 65.
164. **Мысливченко А. Г.** Западная социал-демократия: поиск обновления // Актуальная социал-демократия в XXI веке. — М. : Ключ-С, 2009. — С. 86 – 121.
165. **Новинская М. И.** Коммунитарная парадигма: модификация левой идеи в западной политической культуре // МЭиМО. – 2000. - № 4. – С. 36-45.
166. **Оніщук М.** Бікамералізм тренди для України [питання застосування норми двопалатного парламенту для українського парламентаризму /МиколаОніщук. Міністр юстиції // Дзеркалотижня - 2008. - 28 черв. - 4 лип. (№24). - С.4.

167. **Остренко Є.** Проблема співвідношення політичної еліти та політичного класу // Освіта регіону. – 2008 - № 1. – С. 38 – 42.
168. **Перегудов С. П.** Западная социал-демократия на рубеже веков // МЭиМО. – 2000. - № 6-7. – С.41 – 67.
169. **Перегудов СП.** Разделение властей по-британски // Британия и Россия. Сборник статей. - М.: Наука, 1997. – С. 97 – 119.
170. **Попов В. И.** Джон Мейджор // МЭиМО. – 1996. - № 3. — С. 109 – 119.
171. **Роуз Р.** Политическая система Англии // Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор / Сокр. Пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкина. – М.: Аспект Прогресс, 2002. – С. 287 – 385.
172. **Салмин А. М.** Политический портрет Маргарет Тэтчер // ИНИОН, 1982. – 69 с.
173. **Согрин В. В.** Этапы британского либерализма // Новая и новейшая история. – 1996. - № 4. С. – 51 – 67.
174. **Студенцов В. Б.** Два течения в социальной философии британского консерватизма // Вопросы философии. – 1985. - № 2. – С. 11 – 35.
175. **Тарасенко П.** Консерваторы отгораживаются от ЕС и мигрантов // Коммерсантъ-Online 06.10.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://www.kommersant.ru>
176. **Тарасов И. Н.** Бикамерализм в постсоветском пространстве // Политэкс — 2006 — № 4. — С. 178-184.

177. **Фісун О.**Перспективи запровадження двопалатного парламенту в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

178. **Шведа Ю.** Парти́йна система незалежної України: етапи трансформації // Освіта регіону. – 2009 - № 3. – С. 50 – 55.

Автореферати:

179. **Голинська Х. О.** Парти́йно-політична відповідальність зарубіжний та український досвід. Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. Київ. нац ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.

180. **Звіркowska В. А.** Український парламентаризм проблеми становлення і розвитку (політологічний аналіз). Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02. НАН України. Ін. – т політ. і етнонац. Досліджень. – К., 2002. – 20 с.

Дисертації

181. **Малкіна Г.М.** Взаємодія виборчої і партійної систем : світовий досвід та проблеми України. Дис. – Київ, 2004. – 184 с.